

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**METODY A CÍLE VÝUKY
TVAROSLOVÍ
NA 1. STUPNI
ZÁKLADNÍ ŠKOLY**

Autor: Iva Landgráfová

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Milan David

UNIVERSITY OF SOUTH BOHEMIAN IN ČESKÉ BUDEJOVICE
COLLAGE OF EDUCATION
DEPARTMENT OF CZECH LANGUAGE AND LITERATURE

**METHODOLOGY
AND MORPHOLOGY
TEACHING TARGETS
AT ELEMENTARY SCHOOLS**

Author: Iva Landgráfová

Field of study: Teaching at infant schools

Superintendant of the thesis: Mgr. Milan David

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá problematikou morfologie, tedy slovních druhů a tvarosloví na 1. stupni základních škol.

První část se věnuje teoretickému zpracování daného tématu. Druhá část se zabývá metodikou výuky slovních druhů a tvarosloví na prvním stupni základních škol.

Třetí část je věnována rozboru souborů učebnic českého jazyka pro 2. – 5. ročník od tří nakladatelství (Alter, Nová škola, SPN, a. s.), zejména se zřetelem k morfologické problematice.

Čtvrtá část je zaměřena na výzkum znalostí slovních druhů a mluvnických významů ve 3. a 4. ročnících se zaměřením na podstatná jména a slovesa.

ANNOTATION

This thesis deals with morphology problems and word classes as being taught at first levels of elementary schools.

Unit one brings theoretical compilation of the given topic.

Unit two describes word classes teaching methodology at first levels of elementary schools.

Unit three brings review of a collection of the Czech language textbooks for elementary classes, published by Alter, Nová škola and SPN, a. s. publisher, in regard to morphology problems.

Unit four focuses on a research on word class knowledge and grammatical meanings in the third and fourth grades, with emphasis on nouns and verbs.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Mgr. Milanu Davidovi za odborný dohled a poskytnutí cenných informací při zpracování diplomové práce.

Poděkování patří také paním učitelkám a žákům základních škol za vstřícnou spolupráci při realizaci výzkumu.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně, s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných v tištěné podobě práce, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Prachatice 27. 11. 2009

.....

OBSAH

<u>I.</u>	<u>ÚVOD</u>	12
<u>II.</u>	<u>TVAROSLOVÍ (MORFOLOGIE)</u>	13
1.	MORF A MORFÉM	13
1.1.	Slovní tvar	13
1.1.1.	Tvarotvorný základ a tvarotvorný formant	13
1.2.	Typy morfů	13
1.3.	Kmen	14
2.	FORMÁLNÍ MORFOLOGIE	14
3.	FUNKČNÍ MORFOLOGIE	14
3.1.	Gramatické kategorie vyššího řádu	14
3.1.1.	Kritérium formální	15
3.1.2.	Kritérium obsahově – sémantické	15
3.1.3.	Kritérium syntaktickofunkční	15
3.1.4.	Slovní druhy	16
3.1.4.1.	Hranice mezi slovními druhy	16
3.2.	Gramatické kategorie nižšího řádu	16
3.2.1.	Gramatické kategorie jmenné	16
3.2.1.1.	Gramatická kategorie pádu	17
3.2.1.2.	Gramatická kategorie čísla	17
3.2.1.3.	Gramatická kategorie rodu	17
3.2.1.4.	Gramatická kategorie životnosti	18
3.2.2.	Gramatické kategorie slovesné	18
3.2.2.1.	Gramatická kategorie osoby	18
3.2.2.2.	Gramatická kategorie čísla	18
3.2.2.3.	Gramatická kategorie způsobu	18
3.2.2.4.	Gramatická kategorie času	19
3.2.2.5.	Gramatická kategorie rodu	19

3.2.2.6. Gramatická kategorie vidu	19
3.3. Typy skloňování	20
4. SUBSTANTIVA (PODSTATNÁ JMÉNA)	20
4.1. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů	21
4.1.1. Gramatická kategorie čísla	21
4.1.2. Gramatická kategorie rodu	21
4.1.3. Gramatická kategorie životnosti	22
4.2. Tvarová soustava substantiv obecných – domácích a začlenitelných přejatých	22
4.2.1. Maskulina životná	22
4.2.2. Maskulina neživotná	24
4.2.3. Feminina	24
4.2.4. Neutra	25
4.3. Tvarová soustava vlastních jmen	26
4.3.1. Skloňování vlastních jmen neživých objektů	27
4.3.2. Skloňování vlastních jmen živých bytostí, zejména Jmen osobních	27
5. ADJEKTIVA (PŘÍDAVNÁ JMÉNA)	27
5.1. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů	28
5.1.1. Rod, číslo a pád adjektiv	28
5.1.2. Stupňování přídavných jmen	28
5.2. Tvarová soustava adjektiv	28
5.2.1. Základní adjektivní deklinace	29
5.2.2. Adjektiva přivlastňovací	30
6. PRONOMINA (ZÁJMENA)	31
6.1. Dělení zájmen	31
6.2. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů	32
6.3. Tvarová soustava zájmen	32
6.3.1. Deklinace zájmen bezrodých	32
6.3.2. Zájmenná deklinace rodových zájmen	32

6.3.3. Adjektivní deklinace rodových zájmen	33
7. NUMERALIA (ČÍSLOVKY)	33
7.1. Dělení číslovek	33
7.2. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů	34
7.3. Tvarová soustava číslovek	34
7.3.1. Substantivní deklinace u číslovek	34
7.3.2. Adjektivní deklinace u číslovek	34
7.3.3. Zájmenná deklinace u číslovek	35
7.3.4. Nesklonné číslovky	35
7.4. Kombinované číslovkové výrazy	35
8. VERBA (SLOVESA)	35
8.1. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů	36
8.1.1. Mluvnické kategorie osoby a čísla	36
8.1.2. Mluvnické kategorie času	36
8.2. Tvarová soustava sloves	36
8.2.1. Slovesné tvary určité a neurčité	37
8.2.2. Slovesné tvary jednoduché a složené	37
8.2.3. Slovesné tvary tvořené z kmene přítomného a minulého	37
8.2.3.1. Třídění sloves	38
8.2.4. Tvoření jednotlivých slovesných tvarů	39
8.2.4.1. Indikativ prézenta aktiva a indikativ futura aktiva	39
8.2.4.2. Rozkazovací způsob (imperativ)	39
8.2.4.3. Přechodník (transgresiv) přítomný a minulý	40
8.2.4.4. Infinitiv (neurčitek)	40
8.2.4.5. Oznamovací způsob minulého času (indikativ préterita)	40
8.2.4.6. Podmiňovací způsob (kondicionál)	41
8.2.4.7. Oznamovací způsob budoucího času (indikativ futura) nedokonavých sloves	41
8.2.4.8. Trpný rod (pasivum)	42

8.3. Popis konjugačních typů	42
8.3.1. První třída slovesná	42
8.3.2. Druhá třída slovesná	42
8.3.3. Třetí třída slovesná	43
8.3.4. Čtvrtá třída slovesná	43
8.3.5. Pátá třída slovesná	43
8.3.6. Slovesa izolovaná	43
9. ADVERBIA (PŘÍSLOVCE)	43
9.1. Třídění příslovcí	44
10. PREPOZICE (PŘEDLOŽKY)	44
10.1. Klasifikace předložek	44
11. KONJUNKCE (SPOJKY)	45
11.1. Typy vztahů vyjadřovaných spojkami	45
12. PARTIKULE (ČÁSTICE)	46
12.1 Klasifikace částic	46
13. INTERJEKCE (CITOSLOVCE)	47
13.1. Klasifikace citoslovcí	47
III. <u>METODIKA OSVOJOVÁNÍ TVAROSLOVNÉHO UČIVA</u>	
<u>NA PRVNÍM STUPNI</u>	48
IV. <u>PROBLEMATIKA TVAROSLOVÍ V UČEBNICÍCH ČESKÉHO JAZYKA</u>	
<u>PRO PRVNÍ STUPEŇ</u>	54
1. Učebnice nakladatelství Alter	55
2. Učebnice nakladatelství Nová škola	70
3. Učebnice nakladatelství SPN, a.s.	85
V. <u>VÝZKUMNÁ ČÁST</u>	101
1. Třídy, v nichž byl prováděn výzkum	102
2. Cvičení určená pro čtvrté a páté ročníky	103

3. Výsledky jednotlivých škol a tříd	107
4. Srovnání prací jednotlivých tříd	121
VI. <u>ZÁVĚR</u>	131
VII. <u>SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY</u>	132
VIII. <u>PŘÍLOHA</u>	134

I. ÚVOD

Znalost mateřského jazyka je bezpochyby jednou z nejdůležitějších složek vzdělání. Jedná se o vzdělání v oblasti jazykové, literární a především v oblasti aktivního užívání jazyka.

S výukou českého jazyka se setkáváme ve všech ročnících základních škol, na prvním stupni je jádrem výuky.

Diplomová práce je zaměřena na tvarosloví, tedy na učivo slovních druhů a tvarosloví na prvním stupni základní školy, což je učivo velice důležité. V hodinách českého jazyka je mu také věnováno poměrně hodně času, přičemž se žáci se slovními druhy seznamují již v druhém ročníku. Výuka probíhá celým prvním stupněm, pokračuje na stupni druhém. Učivo je stále rozšiřováno.

Cílem této práce je zjistit, do jaké míry mají žáci v jednotlivých ročnících učivo osvojené. Pro zjištění jsem sestavila několik cvičení, která se týkají slovních druhů a mluvnických významů, přičemž cvičení jsou zaměřena především na podstatná jména a slovesa. Cvičení jsou sestavena s pomocí učebnic vždy o rok nižšího ročníku, proto je předpokladem, že by žákům neměla dělat problémy.

V první části jsem se věnovala teorii, která je zaměřena především na slovní druhy z odborného hlediska.

Druhá část nastiňuje metodiku výuky tvarosloví na prvním stupni základních škol.

Třetí část obsahuje analýzu učebnic, jež se používají ve výuce českého jazyka na prvním stupni. K patřičnému rozboru jsem použila soubory učebnic pro 2. – 5. ročník od nakladatelství Alter, Nová škola a SPN, a.s. V současné době je na trhu velké množství učebnic od celé řady nakladatelství. Je zcela důležité věnovat velkou pozornost výběru učebnic pro vlastní výuku.

Čtvrtou část tvoří rozbor zmíněného výzkumu, jehož cvičení jsem předložila k vypracování žákům ve třech základních školách.

II. TVAROSLOVÍ (MORFOLOGIE)

Tvarosloví, tedy morfologie, je věda o slovních druzích, o jejich tvarech, o fungování tvarů slov ve větě a také o jejich významech. Tvarosloví je jedna ze čtyř základních disciplín jazykovědy.

1. MORF A MORFÉM

Morfologii tvoří základní jednotka, čímž je morf / morfém.

„Morf je nejmenší nesamostatná jednotka textu (promluvy), která nese význam. Morfém je jednotkou roviny abstraktního jazykového systému (langue) a je charakterizován souhrnem svých významových rysů nebo funkcí (lexikálních nebo gramatických).“ (1)

1.1.Slovní tvar

Za základní tvaroslovnou jednotku považujeme slovní tvar, který můžeme rozdělit na jednotlivé morfy. Například tvar učitelem rozdělíme na morfy uč-i-te-lem.

Slovní tvar dělíme na tvarotvorný základ a tvarotvorný formant, tedy na dvě části.

1.1.1.Tvarotvorný základ a tvarotvorný formant

Tvarotvorný základ je část slova, která se při jeho ohýbání nemění. Tvarotvorný formant je potom tou zbývající částí. Část, jež se u jednotlivých tvarů zaměňuje (např. ve tvarech učitel-em, učitel-i, učitel-é je právě tvarotvorným základem část učitel- . Formanty jsou potom koncovky –em, -i, -é).

Se strukturou těchto dvou částí slovního tvaru, tedy tvarotvorného základu a tvarotvorného formantu je nezbytné počítat u všech tvarů.

To znamená i u těch, u nichž je formálně nevyjádřený formant. V tomto případě je na místě pojem nulový formant, např. nulová koncovka.

1.2.Typy morfů

„Podle toho, jaký význam vyjadřují, můžeme morfy dělit do dvou skupin. Morfy, které vyjadřují lexikální význam slova, jsou kořeny (ve školské praxi se užívalo i termínu slovní základ), morfy, které nesou významy gramatické nebo slovtvorné, se souhrnně nazývají afixy“.

(2) Dělení afixů se potom zakládá na tom, na jakém místě se ve slově vyskytují, a to na prefixy (předpony), sufixy (přípony), infixy, interfixy, cirkumfixy a postfixy.

1.3.Kmen

Část slovního tvaru, na jehož konci se nachází kmenotvorná přípona, ke které se připojují koncovky, nazýváme kmen. Dá se říci, že kmen je shodný s tvaroslovným základem, i když o tvaroslovném základu hovoříme i v tom případě, kdy jeho součástí není kmenotvorná přípona. V podstatě je tedy kmen jednou z několika možných podob tvarotvorného základu.

2. FORMÁLNÍ MORFOLOGIE

Formální tvarosloví je nauka, která právě z hlediska morfemické struktury zkoumá nejen tvar slova, ale také proces tvoření těchto tvarů, přičemž stanoví daná pravidla, což znamená, že vytváří takzvané modely pro tvoření daného tvaru u určité třídy slov s podobnými vlastnostmi.

3. FUNKČNÍ MORFOLOGIE

„Funkční morfologie se zabývá fungováním tvarů slov ve větě a zároveň jejich fungováním v systému, tedy mluvnickými významy slov a jejich vzájemnými vztahy v morfologickém plánu jazyka. Mluvnické významy (gramatické kategorie) jsou na rozdíl od významů lexikálních značně abstraktní.“ (3)

3.1.Gramatické kategorie vyššího řádu

Dle určitých společných rysů je možné slova české slovní zásoby členit do několika skupin. Jedná se o členění dle rysů formálních, obsahově – sémantických a syntaktickofunkčních.

(1) Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 84

(2) Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 84

(3) Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 89

3.1.1. Kritérium formální

Z hlediska tohoto kritéria se jedná o třídění slova podle toho, zda jde o slova flexivní čili ohebná, která při svém užití ve výpovědi mění tvar, nebo o slova neflexivní, tedy neohebná, která ve větě zůstávají beze změny.

Slova flexivní je pak možné dělit na ta, která se skloňují (vyjadřují mluvnické významy pádu, čísla a rodu v rámci deklinace) a na ta, která časujeme (ta vyjadřují mluvnické významy osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu, a to v rámci konjugace). V těchto dvou uvedených případech mluvíme o typu flexe.

3.1.2. Kritérium obsahově – sémantické

„Okolní svět chápeme v určitých pojmových kategoriích, kterým v jazyce odpovídají určité skupiny slov. Jevy skutečnosti pojímané jako samostatná, zřetelně vydělená a samostatná fakta jsou řazeny do pojmové kategorie substancí, v jazyce jim odpovídá slovní druh substantiva. Substance mohou být blíže specifikovány statickými nebo dynamickými příznaky. Statickým, v čase neprobíhajícím příznakům substancí (vlastnostem), odpovídají v jazyce adjektiva, dynamickým, v čase probíhajícím příznakům substancí odpovídá v jazyce slovní druh slovesa. Rovněž příznaky mohou být dále specifikovány jiným příznakem; tomuto příznaku odpovídá v jazyce slovní druh adverbia. Tyto čtyři základní slovní druhy mohou být podle obsahově – sémantického kritéria doplněny ještě číslovkami, které se vydělují na základě společného číselného základu.“ (4)

3.1.3. Kritérium syntaktickofunkční

Kritérium zkoumá a sleduje to, jakou funkci slova splňují v syntaktických strukturách, jak tedy fungují a jaký podíl mají na výstavbě věty. K vyjádření větných členů slouží slovní druhy, ale dle tohoto kritéria je možné vyčlenit i takové slovní druhy, které se podílejí na vyjádření syntaktických vztahů.

Mezi větnými členy nebo větami (spojky), formulují větu z hlediska vztahu mluvčího ke sdělované výpovědi (částice).

3.1.4. Slovní druhy

„Tradičně se vyděluje deset slovních druhů, které lze rozdělit podle jejich společných rysů do tří skupin.

Základní slovní druhy tvoří podstatná jména (substantiva), přídavná jména (adjektiva), slovesa (verba) a příslovce (adverbia). Tyto slovní druhy se vyznačují plným lexikálním významem a ve větě fungují jako větné členy základových větných struktur.

Nástavbové slovní druhy zájmena (pronomina), číslovky (numeralia) a citoslovce (interjekce) svými funkcemi ve větě napodobují slovní druhy základní.

Zbývající slovní druhy předložky (prepozice), spojky (konjunkce) a částice (partikule) tvoří skupinu slovních druhů nesamostatných, jejichž význam se specifikuje až při užití ve větě (tradičně vymežovaná slova synsémantická).“ (5)

3.1.4.1. Hranice mezi slovními druhy

Jednotlivá kritéria se kříží, z toho důvodu nemohou být mezi slovními druhy vždy zřetelné a jasné hranice. Slova totiž někdy přecházejí z jednoho druhu ke druhému.

3.2. Gramatické kategorie nižšího řádu

Tyto kategorie obsahují a zahrnují mluvnické významy, které mají tu vlastnost, že jsou schopny vyjádřit ohebné slovní druhy.

3.2.1. Gramatické kategorie jmenné

Mezi jména řadíme substantiva, adjektiva, zájmena a ohebné číslovky. Tato jména totiž svými tvary vyjadřují pád, číslo a jmenný rod, popřípadě také životnost. Zmíněné kategorie jsou však vlastní jen u podstatných jmen, u těch ostatních vyplývají z jejich shody právě se substantivem.

(4) Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 90

(5) Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 91

3.2.1.1. Gramatická kategorie pádu

Pád je to, čímž se vyjadřuje vztah substantiva ke slovesu a také k ostatním substantivům ve větě. Celkem máme sedm pádů: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál a instrumentál.

Hovoříme-li o pátém pádu, tedy o vokativu, tak u něj se setkáváme s tou zvláštností, že nevyjadřuje vztah k ostatním složkám věty. Vokativ totiž stojí mimo danou větu, a to jako samostatná bezpodmětná věta vokativní. Vokativ požaduje komunikaci, vyjadřuje vztah a oslovení adresáta (Jano, kup si to.).

Nominativ, neboli pád podmětu. Jedná se o první pád, se kterým se setkáváme především ve jmenné části přísudku (babička je dobrák), dále pak se objevuje také ve shodném přívlastku, nebo přístavku, který se shoduje s podmětem (Petr Vok, poslední člen rodu Rožmberků), nebo ho také můžeme objevit také v doplňku (pracuje jako instalatér).

Následuje genitiv, který je převážně pádem neshodného přívlastku (kytice růží).

Dativ je pádem předmětu (sloužit vlasti).

Dále pak akuzativ. Ten vyjadřuje přímý objekt děje u předchozích sloves (četl dopis).

Po něm se seznamujeme s lokálem. Tento pád je především pádem příslovečného určení (mít knihu na polici).

A nakonec instrumentál, který plní takzvanou adverbiální funkci (čekal před kinem).

3.2.1.2. Gramatická kategorie čísla

Tato kategorie se týká singularity a plurality, užíváme tedy jednotné a množné číslo (singulár a plurál).

„Singulár v obecném významu neoznačuje jednost, ale jeho význam lze charakterizovat tak, že neoznačuje mnohost, je tedy v protikladu- singulár plurál členem bezpříznakovým. Plurál primárně označuje mnohost předmětů, jakékoli množství větší než jeden.“ (6) Specifický problém tvoří podstatná jména hromadná (singularia tantum) a podstatná jména pomnožná (pluralia tantum).

3.2.1.3. Gramatická kategorie rodu

Kategorie se člení do tří skupin a rozlišuje tedy gramatický rod mužský (maskulinum), rod ženský (femininum) a rod střední (neutrum). Většina podstatných jmen se přiřazuje k rodu podle zakončení, pouze u jmen, jako jsou názvy osob a některé názvy zvířat, odpovídá jejich rod gramatický rodu přirozenému.

3.2.1.4. Gramatická kategorie životnosti

Tvar 2. p. j. č. se shoduje u životných jmen se 4. p. j. č., u neživotných jmen se potom jedná o shodu 1. p. j. č. se 4. p. j. č. Určující a rozhodující je tedy tvar čtvrtého pádu, který slouží jako rozlišující znak. Setkáváme se ale i s některými mužskými jmény, které označující biologicky živé jevy, ale jsou neživotná. Na druhou stranu potom také máme jména, která naopak označují jevy biologicky neživé, přičemž mluvnicky jsou životná.

3.2.2. Gramatické kategorie slovesné

Slovesa svými tvary vyjadřují mluvnické významy osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu.

3.2.2.1. Gramatické kategorie osoby

Tato kategorie je takzvanou kongruenční shodovou kategorií. V podstatě se jedná o to, že vyjadřuje syntagmatické spojení subjektu a určitého slovesného tvaru (verba finita) v predikátu. Především pak ale také zaznamenává vztah týkající se účastníků komunikace, což znamená, že pokud je sloveso ve tvaru 1. osoby, pak v pozici subjektu je označení mluvčího. Jestliže je ale sloveso ve tvaru 2. osoby, znamená to tedy, že je v pozici podmětu označení adresáta. Tvar 3. osoby nám pak říká, že v pozici podmětu není ani mluvčí, ani adresát.

3.2.2.2. Gramatická kategorie čísla

Slovesná kategorie čísla neoznačuje ani jednotnost nebo mnohost dějů, nýbrž je prostředkem potřebným pro vyjádření shody s kvantitativní charakteristikou nositele děje.

3.2.2.3. Gramatická kategorie způsobu

Jedná se o takovou kategorii, která se zabývá především vztahem mluvčího ke sdělované skutečnosti. Sloveso v oznamovacím způsobu (indikativu) naznačuje, že mluvčí pojímá sdělovaný děj jako reálný, skutečnost tedy pouze konstatuje. Rozkazovacím způsobem (imperativem) potom mluvčí apeluje, nebo požaduje to, aby se děj uskutečnil. Sloveso v podmiňovacím způsobu (kondicionálu) nám zase říká to, že by se určitý děj mohl uskutečnit, a to na základě patřičných podmínek. Vyplývá z toho, že platnost děje je zcela hypotetická.

(6) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 94

3.2.2.4. Gramatická kategorie času

Tato kategorie má takzvanou komunikativní funkci. Zabývá se časovým rozpětím, které zahrnuje: minulost, přítomnost a budoucnost. Pokud se jedná o takový děj, který probíhá právě v okamžiku promluvy, je vyjádřen přítomným časem (přezentem). Setkáváme se ale také s takovým dějem, který se již uskutečnil, a to již před okamžikem promluvy, v tomto případě je tento děj vyjádřen minulým časem (přezteritem). Děj, který teprve proběhne, nebo se uskuteční až po okamžiku promluvy, tak takový je vyjádřen časem budoucím (futurem).

„Vedle možnosti vyjádřit časové zařazení děje vzhledem k okamžiku promluvy má čeština i možnost vyjádřit relativní časové vztahy, tedy vztahy mezi dvěma ději v jedné větě. Jako morfologický prostředek k tomu slouží formy přechodníků. Přechodník přítomný vyjadřuje děj, který probíhá současně s dějem vyjádřeným slovesem v tvaru verba finita Jda do práce zpíval si, přechodník minulý pak vyjadřuje děj, který proběhl před dějem vyjádřeným určitým slovesným tvarem Napsav dopis zanesl ho na poštu.“ (7)

3.2.2.5. Gramatická kategorie rodu

„Jde především o to, zda je činitel děje (příp. nositel děje nebo stavu) vyjádřen subjektem věty (diateze primární, základní), nebo zda je z pozice subjektu odsunut (diateze sekundární, odvozená). Jedním z prostředků signalizace sekundární diateze je užití slovesného tvaru pasivního (tvaru trpného rodu). Aktivum (činný rod) je kategorie bezpříznaková, nevypovídá nic o deagentizaci věty a lze jej užít i v případech, kdy agens ve větě vyjádřen není (Hlásili to v rozhlase).“ (8)

3.2.2.6. Gramatická kategorie vidu

Kategorie vyjadřuje průběh slovesného děje. Může se jednat buď o děj, který je časově neohraničený a neomezený jakýmkoli bodem na časové ose. V tomto případě se jedná o nedokonavé sloveso, tedy imperfektivum. Na druhé straně se ale může jednat o takové sloveso, jehož děj je ve svém průběhu uzavřený, nebo směřuje ke svému ukončení. V tomto případě se tedy jedná o sloveso dokonavé, perfektivum.

(7) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 97

(8) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 97

3.3. Typy skloňování

„Substantiva, adjektiva, zájmena a číslovky jsou slova ohebná, která se skloňují. V každém pádě mají koncovku označující pád a číslo, jsou to koncovky pádové. Podle způsobu, kterým se jména skloňují, tj. podle druhu, povahy pádových koncovek, rozlišujeme tři základní typy skloňování: a) skloňování jmenné/substantivní/; b) skloňování zájmenné/pronominální/; c) skloňování složené/adjektivní/.“ (9)

Jmenné skloňování platí především pro podstatná jména, dále pak pro některé základní a řadové číslovky (sto, milion, šestá). Co se týče přídavných jmen, tak ta mají jen jednotlivé tvary jmenné (řád, smuten, bosa) a některé tvary přivlastňovací (otcův, otcova). Tvary přídavných jmen trpného jsou také jmenné (viděl, psán).

Druhý typ skloňování, tedy zmíněné skloňování zájmenné (pronominální), se týká převážně části zájmen a číslovky jeden.

Adjektivní skloňování se potom týká především přídavných jmen, ojedinele se dle tohoto typu skloňují podstatná jména (Jiří, paní), dále pak také některá zájmena (jaký, který, čím), některé druhy číslovek – řadové (první, šestý), násobné (dvojnásobný), druhové (dvojí, paterý) a dále pak také adjektiva slovesná (jednající, objednaný, vykonavší).

4. SUBSTANTIVA (PODSTATNÁ JMÉNA)

„Substantiva jsou slova, která označují jevy skutečnosti jako samostatná, zřetelně vydělená a vyhraněná fakta. Označují osoby, zvířata, věci a jako substance pojaté vlastnosti a děje.“ (10)

„Substantiva ve svých primárních funkcích obsazují pozice subjektu a objektu, ve funkcích sekundárních mohou být jakýmkoli jiným větným členem. Z formálního hlediska patří substantiva k ohebným slovním druhům, mluvnické významy vyjadřují prostřednictvím skloňování (deklinace).“ (11)

(9) Havlová, I., Štěrbová, L., Schneiderová, E.: Český jazyk A pro studující učitelství 1. stupně ZŠ a Spot (fonetika, morfologie, lexikologie), Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 1999, s. 43

4.1. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů

4.1.1. Gramatická kategorie čísla

Setkáváme se jmény, která mají jen tvary singulárové (singularia tantum), nebo jen tvary plurálové (pluralia tantum). K první zmíněné skupině jmen, tedy k singulárním tantum, řadíme jména abstraktní, což jsou názvy vlastností a dějů (smích, spánek, červeň), dále pak jména látková (voda, mouka, prach), jména hromadná (kamení, stromoví) a některá vlastní jména (Praha, Sněžka).

Druhá zmíněná skupina, jména pomnožná, která označují jednotliviny, ale také soubory těchto jednotlivin. Množství v nich vyjadřujeme druhovými číslovkami (dvoje dveře). Tato jména se dělí do několika skupin dle významu. Do první skupiny můžeme zařadit názvy částí těla (játra), další skupinu tvoří názvy oděvů (kalhoty), názvy nemocí (spalničky), názvy strojů a zařízení (kleště), názvy svátků, významných událostí, časových úseků (Velikonoce, jmeniny, prázdniny), další skupinu tvoří názvy zeměpisné (subtropy, Alpy), dále pak některá látková jména (kvasnice), názvy písemností (noviny).

4.1.2. Gramatická kategorie rodu

U některých substantiv se setkáváme s tím, že jejich zakončení v N (nominativu) a G (genitivu) není dostačující pro zařazení k patřičnému rodu. Tato substantiva kolísají mezi dvěma rody, a tím i mezi dvěma deklinačními typy.

Některá podstatná jména zakončená v Nsg. nulovou koncovkou a v Gsg. koncovkou –e mohou být řazena ke vzoru mužského rodu stroj i ke vzoru ženského rodu píseň (hřídlel, kyčel; trolej, spoj; rez; Aš; prestiž, trnož).

(10) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 99

(11) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 99

Některá substantiva se liší v rodovém zařazení v sg. a pl.: oko, ucho, dítě (n.) – oči, uši, děti (fem.).

Dvojí rod mají také substantiva, která byla původně nesklonná, a dnes se skloňují (interview).

4.1.3. Gramatická kategorie životnosti

Při přenesení názvu živé bytosti na neživé předměty dochází ke kolísání životnosti (jde především o názvy hraček – maňásci/ky, názvy planet – obletět Jupiter/a a názvy dopravních prostředků – koupil si pionýr/a).

Mimo jiné ale mohou také substantiva kolísat v životnosti také při významové souvislosti názvů neživých jevů s pojmenováním živých bytostí (slaneček, sled'; mikrob, bacil; najít hřiba; tancovat šlapáka; dát si panáka; plavat kraula; nosit kulicha).

Činitelská a konatelská jména s příponami –č, -or, -ér mohou být homonymní s názvy prostředků (nosiči kufrů na nádraží – nosiče lyží na automobilu).

Hromadné názvy živých bytostí jsou brány jako neživotné (lid, dav, skot).

4.2. Tvarová soustava substantiv obecných – domácích a začlenitelných přejatých

4.2.1. Maskulina životná

Obvykle je zařazujeme do čtyř vzorových paradigmat substantivní deklinace, a to na základě zakončení v Nsg. a Gsg. Můžeme je ale zařadit také ke dvěma paradigmatům deklinace adjektivní.

Přehled substantivní deklinace životných maskulin:

	pán (soused, dělník)	muž (učitel, lovec)
sg. N	-x	-x
G, A	-a	-e
D, L	-u/-ovi	-i/ -ovi
V	-e, u	-i, -e
I	-em	-em

pl. N, V	-i, -ové, -é	-i, -ové, -é
	-i/-ové, -é/-i	-i/-ové
G	-ů	-ů
D	-ům	-ům
A	-y	-e
L	-ech, -ích	-ích
I	-y	-i

Předseda (husita, rikša, sluha)

soudce

sg. N	-a	-e
G	-y(i)	-e
D, L	-ovi	-i/-ovi
A	-u	-e
V	-o	-e
I	-ou	-em

pl. N, V	-ové, -ové/-i, -é/-i	-i, -i/-ové
G	-ů	-ů
D	-ům	-ům
A	-y (i)	-e
L	-ech, -ích	-ích
I	-y (i)	-i

Adjektivní typ u životných podstatných jmen má vzory hajný (tvrdý vzor) a průvodčí (měkký vzor). Tyto vzory se ve své tvarové soustavě vůbec neliší od vzorů adjektivního skloňování u adjektiv (mladý, jarní).

4.2.2. Maskulina neživotná

Neživotná podstatná jména rodu mužského se skloňují podle dvou typů substantivní deklinace (tvrdý vzor hrad, měkký vzor stroj).

	<u>hrad</u>	<u>stroj</u>
sg. N, A	-x	-x
G	-u, -a, -u/-a	-e
D	-u	-i
V	-e, -u	-i
L	-u, ě (e), -u/-ě (e)	-i
I	-em	-em

pl. N, A, V	-y	-e
G	-ů	-ů
D	-ům	-ům
L	-ech, -ích	-ích
	-ech/-ích, -ích/-ách	
I	-y	-i

4.2.3. Feminina

Podstatná jména ženského rodu se člení podle zakončení v Nsg. a Gsg. Ke čtyřem vzorovým paradigmátům substantivní deklinace a ke dvěma typům deklinace adjektivní. Feminina s koncovkou –a v Nsg. se skloňují podle tvrdého typu žena, substantiva s koncovkou –e podle měkkého typu růže. Dva typy feminin mají v Nsg. koncovku nulovou, proto se k deklinačnímu typu přiřazují až podle koncovky Gsg. Jména, která mají v Gsg. koncovku –e, se skloňují podle vzoru píseň, jména s genitivní koncovkou –i řadíme ke vzoru kost.

	žena	růže (ulice)	píseň	kost
sg. N	-a	-ě (e)	-x	-x
G	-y (i)	-ě (e)	-e	-í
D, L	-ě (e)	-i	-i	-i
A	-u	-i	-x	-x
V	-o	-ě (e)	-x	-x
I	-ou	-í	-í	-í

pl. N, A, V	-y (i)	-ě (e)	-e	-í
G	-x	-í, -x, -í, -x	-í	-í
D	-ám	-ím	-ím	-em
L	-ách	-ích	-ích	-ech
I	-ami	-ě(e)mi	-emi	-mi

4.2.4. Neutra

Existují tři substantivní typy deklinace, ke kterým se zařazují podstatná jména rodu středního. Mezi ně patří jeden smíšený substantivní typ a dva typy deklinace, jež jsou adjektivní. Neutra zakončená v Nsg. na –o skloňujeme podle tvrdého typu město, dál pak substantiva zakončená v Nsg. na –e tvoří tvary podle typu moře. K typu stavení se řadí taková substantiva, jež mají zakončení v Nsg. na –í.

Pokud mluvíme o smíšeném typu kuře, tak k tomu jsou řazena jména, která během deklinace rozšiřují svůj tvarotvorný základ o kmenotvornou příponu –et-/–at- (případně –en-).

	město	moře	kuře	stavení
sg. N, A, V	-o	-e	-e	-í
G	-a	-e	-ě(e)t-e	-í
D	-u	-i	-ě(e)t-i	-í
L	-u, ě(e)	-i	-ě(e)t-i	-í
	-u, -ě(e)			
I	-em	-em	-ě(e)t-em	-ím

pl. N, A, V	-a	-e	-at-a	-í
G	-x	-í, -x	-at-x	-í
D	-ům	-ím	-at-ům	-ím
L	-ech, -ách	-ích	-at-ech	-ích
	-ách/-ích			
I	-y (i)	-i	-at-y	-ími

4.3. Tvarová soustava vlastních jmen

„Vlastní jména (proporia) slouží k vyjádření jedinečnosti nějaké živé bytosti nebo neživého jevu. Právě z vyjadřování jedinečnosti vyplývají pro vlastní jména některé zvláštnosti v mluvnickém významu čísla. Je u nich v podstatě vyloučen protiklad singuláru a plurálu, jsou tedy převážně singularia tantum (Pavel, Novák, Praha, Morava), nebo pluralia tantum, zvláště označují-li skupinu nějakých jevů nebo osob, např. Beskydy, Napajedla, Přemyslovci.“ (12)

Jedno vlastní jméno může označovat více jedinců nebo jevů stejně pojmenovaných, pokud se jedná o takový případ, pak je možné užít jeho plurálové podoby (v našem kroužku jsou tři Karlové). Běžné jsou plurálové podoby také v užití vlastního jména, pokud se jedná o přenesený význam (na výstavě mají pět Picassů).

Je však rozdíl mezi vlastními jmény, která označují živé bytosti a mezi takovými, jež označují neživé jevy, rozdíl pak vidíme při zařazování k rodu. Hovoříme – li o vlastních jménech živých bytostí, tak ta potom přiřazujeme k mluvnickému rodu podle rodu přirozeného a jsou to tedy pouze maskulina a feminina.

Mluvíme – li o vlastních jménech, která označují neživé objekty, jedná se především o zeměpisné názvy, tak ta se potom přiřazují k mluvnickému rodu na základě stejného principu jako podstatná jména obecná, podle zakončení v Nsg.

(12) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 120

4.3.1. Skloňování vlastních jmen neživých objektů

„Vlastní jména neživých objektů jsou zařazována ke skloňování jen tehdy, mají-li v Nsg. stejné zakončení jako některý z vzorů obecných podstatných jmen, např. Písek, Cheb, Vyšehrad, Brodek, Praha, Vrbno. Ta, která jsou ve vyslovované podobě zakončena jinak, zůstávají nesklonná (Baku, Tbilisi, Bordeaux).“ (13)

4.3.2. Skloňování vlastních jmen živých bytostí, zejména jmen osobních

„U názvů živých bytostí je zřejmá snaha skloňovat vlastní jména za všech okolností; do deklinačního systému jsou zařazována i jména, která jsou ve vyslovované podobě v Nsg. zakončena jinak než domácí vzory. Přihlíží se i k psané podobě jmen a často se využívá i deklinační typ zájmený, který je u obecných podstatných jmen zastoupen zřídka.“ (14)

5. ADJEKTIVA (PŘÍDAVNÁ JMÉNA)

„Adjektiva jsou slova vyjadřující statický, v čase neprobíhající příznak substančně pojatých jevů skutečnosti. Těmito příznaky mohou být vlastnosti, vztahy k nějaké substanci, ději, stavu nebo okolnosti, projevující se slovtvorně. Adjektiva, která vyjadřují příznak jako kvalitu, jsou adjektiva kvalitativní (jakostní), adjektiva, která vyjadřují příznak jako vztah, jsou adjektiva relační (vztahová) – dřevěný, zvláštní skupinu u relačních přídavných jmen tvoří adjektiva přívlastňovací – otcův, matčin.“ (15)

Adjektiva nesou především funkci přívlastku (atributu), která se shoduje s řídicím substantivem, a to v mluvnických významech rodu, čísla a pádu – malý Jirka, slunečná záře. Setkáváme se ale u jich ještě s dalšími funkcemi, kdy přídavné jméno může ve větě fungovat například jako jmenná část přísudku (predikátu) – Matka je hodná. Mimo jiné mohou adjektiva nést také funkci doplňku – Vrátil se zklamaný. Adjektiva patří mezi ohebné slovní druhy.

(13) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 120

(14) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 121

(15) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 123

5.1. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů

5.1.1. Rod, číslo a pád adjektiv

Adjektiva vyjadřují rod (životnost), číslo a pád, a to v závislosti na rodu (životnosti), čísle a pádu řídicího podstatného jména. V některých případech může dojít k záměrnému porušení shody přídavného jména s podstatným, a to například v expresivním užití, např. kluku ušatá.

5.1.2. Stupňování přídavných jmen

Čeština rozlišuje tři stupně přídavných jmen, které se vyjadřují formami pozitivu (základní stupeň), komparativu (druhý stupeň) a superlativu (třetí stupeň). Stupňování, tedy komparaci, zahrnujeme spíše do slovotvorné záležitosti, komparativ a superlativ se tvoří slovotvornými prostředky (sufixy –ší, -ě(e)jší a prefixem nej-).

5.2. Tvarová soustava adjektiv

„Tvarová soustava adjektiv je charakteristická speciálním typem adjektivní (složené) deklinace s tvrdým vzorem mladý, mladá, mladé a s měkkým vzorem jarní – tato podoba je v Nsg. homonymní pro všechny tři rody. K tvrdému typu se řadí adjektiva, která mají slovotvorný základ zakončen na tvrdou nebo obojetnou souhlásku, k měkkému typu pak adjektiva se zakončením základu na měkkou, řidčeji na obojetnou souhlásku. Vedle těchto základních dlouhých tvarů tvoří některá adjektiva i tvary krátké (jmenné), s koncovkami deklinace substantivní. Samostatné skloňování mají adjektiva přivlastňovací, v této deklinaci se střídají tvary podle substantivních a adjektivních vzorů.“ (16)

(16) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 124

5.2.1. Základní adjektivní deklinace

Tvrký typ

	maskulinum	femininum	neutrum
sg. N, V	mlad -ý	mlad -á	mlad -é
G	-ého	-é	-ého
D	-ému	-é	-ému
A	-ého (živ.)	-ou	-é
	-ý (neživ.)		
L	-ém	-é	-ém
I	-ým	-ou	-ým

pl. N, V	-í (živ.)	-é	-á
	-é (neživ.)		
G	-ých	-ých	-ých
D	-ým	-ým	-ým
A	-é	-é	-á
L	-ých	-ých	-ých
I	-ými	-ými	-ými

Měkký typ

	maskulinum	femininum	neutrum
sg. N, V	jarn -í	jarn -í	jarn -í
G	-ího	-í	-ího
D	-ímu	-í	-ímu
A	-ího (živ.)	-í	-í
	-í (neživ.)		
L	-ím	-í	-ím
I	-ím	-í	-ím
pl. N, A, V	-í (živ.)	-í	-í
G	-ích	-ích	-ích

D	-ím	-ím	-ím
L	-ích	-ích	-ích
I	-ími	-ími	-ími

5.2.2. Adjektiva přivlastňovací

Takzvaná posesiva, tedy přivlastňovací přídavná jména, jsou taková slova, jež vyjadřují individuální přivlastňování jevů. Tvoří se od substantiv označujících živé bytosti (zejména osoby) slovotvornými příponami –ův, -in, výběr formantu závisí na rodě základového substantiva. Příponou –ův (-ova, -ovo) se tvoří přivlastňovací adjektiva od substantiv rodu mužského, např. bratrův, spisovatelův, Karlův, Novákův, příponou –in (-ina, -ino) od substantiv rodu ženského, např. matčín, sestřín, princeznin, Mariin.

Přehled deklinace přivlastňovacích adjektiv

	maskulinum	femininum	neutrum
	otcův, matčín	otcova, matčina	otcovo, matčino
sg. N, V	-x	-a	-o
G	-a	-y	-a
D	-u	-ě	-u
A	-a (živ.)	-u	-o
	-x (neživ.)		
L	-ě/-u	-ě	-ě/-u
I	-ým	-ou	-ým

pl. N, V	-í (živ.)	-y	-a
	-y (neživ.)		
G	-ých	-ých	-ých
D	-ým	-ým	-ým
A	-y	-y	-a
L	-ých	-ých	-ých
I	-ými	-ými	-ými

6. PRONOMINA (ZÁJMENA)

„Zájmena jsou slova, která nepojmenovávají skutečnost přímo, nýbrž k ní (po)ukazují, a to buď přímo, nebo k jejímu označení v kontextu. Základním rysem zájmen je jejich pronominálnost, tedy schopnost označovat skutečnost zástupně za jména. Z významového hlediska se zájmena tradičně dělí na osobní, přivlastňovací, ukazovací, tázací, vztažná, neurčitá a záporná.“ (17)

6.1. Dělení zájmen

Osobní zájmena – já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona – ukazují v konkrétní komunikační situaci k účastníkům (neúčastníkům) komunikace. Zvratné zájmeno – se – ve větě vyjadřuje identitu původce děje a objektu tímto dějem zasahovaného. Vždy ukazuje k subjektu věty (umyla se) nebo k jiným způsobem vyjádřenému původci děje v začleněné pozici (nařídil dětem vyčistit si zuby).

Přivlastňovací zájmena – můj, tvůj, jeho, její, náš, váš, jejich, svůj – vyjadřují přivlastňování různým mluvnickým osobám.

Ukazovací zájmena – mohou být demonstrativní, což znamená, že ukazují k určité situaci, znamená to tedy, že mohou mít ukazovací význam, dále pak ale mohou mít také význam odkazovací. V tomto případě se jedná o to, že odkazují k nějaké skutečnosti v kontextu. K ukazovacím zájmenům řadíme zájmeno ten a jeho různé modifikace (např. tehle, tamten, tento) a zájmeno týž, tentýž, onen, takový a sám.

Tázací zájmena – mezi ta řadíme kdo, co, jaký, který, čím – uvozují doplňovací otázky.

Vztažná zájmena – u nich se jedná o vztah závislé věty k řídicímu členu ve větě. Po formální stránce se shodují se základním inventářem zájmen tázacích, navíc se k nim řadí zájmena jenž, což, kdož a nesklonné (absolutní) co (má spíše hovorovou povahu).

Neurčitá zájmena mají takovou povahu, že mohou vyjadřovat různě modifikovanou neurčitost. Například libovolnost (-koli(v)), lhostejnost (lec-, leda-), úplnost (každý, všechen) atd. Tvoří nejpočetnější skupinu zájmen.

Záporná zájmena (nikdo, nic, nijaký, ...) vyjadřují negaci, popírají existenci nebo výskyt bytostí, věcí, jevů.

Zájmena patří mezi ohebné slovní druhy.

(17) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 128

6.2. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů

Zájmena obvykle vyjadřují mluvnické významy rodu (životnosti), pádu a čísla v závislosti na mluvnických významech jmen, která zastupují. Některá zájmena však vykazují jisté zvláštnosti, co se týče kategorie rodu a životnosti. Zájmena dělíme na rodová a bezrodá.

6.3. Tvarová soustava zájmen

Zájmena můžeme rozdělit do tří skupin. Bezrodá zájmena však mají zvláštní skloňování. Rodová se pak skloňují podle zájmenného nebo adjektivního skloňování.

6.3.1. Deklinace bezrodých zájmen

N	já	ty	-	my	vy
G	mne/mě	tebe/tě	sebe	nás	vás
D	mně/mi	tobě/ti	sobě/si	nám	vám
A	mne/mě	tebe/tě	sebe/se	nás	vás
L	mně	tobě	sobě	nás	vás
I	mnou	tebou	sebou	námi	vámi

6.3.2. Přehled deklinace zájmenné

sg. N	ten, náš	ta, naše	to, naše
G	toho, našeho	té, naší	toho, našeho
D	tomu, našemu	té, naší	tomu, našemu
A	toho, našeho (živ.)	tu, naši	to, naše
	ten, náš (neživ.)		
L	tom, našem	té, naší	tom, našem
I	tím, naším	tou, naší	tím, naším

pl. N	ti, naši	ty, naše	ta, naše
	ty, naše		
G	těch, našich	těch, našich	těch, našich
D	těm, našim	těm, našim	těm, našim
A	ty, naše	ty, naše	ty, naše
L	těch, našich	těch, našich	těch, našich
I	těmi, našimi	těmi, našimi	těmi, našimi

6.3.3. Adjektivní deklinace rodových zájmen

Zájmena, která se skloňují podle vzorů adjektivní deklinace, je možné rozdělit do tří skupin, přičemž první skupinu tvoří zájmena, jež jsou pravidelně skloňovaná podle vzoru mladý (jaký, který, každý, samý, takový, taký, veškerý, všeliký, žádný). Do druhé skupiny potom patří taková zájmena, která se skloňují podle vzoru jarní (čí, její, jejíž). Do poslední, tedy třetí skupiny, řadíme zájmena s nepravidelnou deklinací (sám, můj, tvůj, svůj, týž, tentýž).

7. NUMERALIA (ČÍSLOVKY)

„Numeralia jsou slovní druh, který se vyděluje pouze na základě obsahově-sémantického kritéria. Téměř jediným pojítkem mezi slovy řazenými k slovnímu druhu číslovky je jejich význam množství (kvantity). Po formální stránce lze většinu číslovek přiřadit k jiným slovním druhům. Některé číslovky se skloňují jako substantiva, mnohé jako adjektiva, číslovka jeden má zájmennou flexi a velké množství číslovek je neohebných.“ (18)

7.1. Dělení číslovek

U dělení číslovek vždy záleží na tom, jakým způsobem přistupují k označení množství, případně pořadí. Nejprve ale vycházíme z toho, zda číslovky označují kvantitu přesně, pak se jedná o číslovky určité. Pokud však číslovky označují kvantitu pouze obecně, potom jde o číslovky neurčité.

Tyto dvě zmíněné skupiny ale dále dělíme, a to na číslovky základní (jeden, dva, oba; několik, mnoho) – označují počet jednotlivin, dále pak na číslovky řadové (první, druhý, dvacátý; několikátý) – označují pořadí. Další skupinu tvoří číslovky druhové (dvojí, trojí, tisícero; několikero, několikový) – označují počet druhů a poslední skupinu tvoří číslovky násobné (dvakrát,

třikrát, čtyřnásobný; několikrát, několikanásobný) – označují počet realizací děje, případně kvalifikovaný rozdíl při komparaci.

7.2. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů

„Z nástavbového charakteru slovního druhu číslovky vyplývá i jejich vztah k mluvnickým významům rodu, čísla a pádu. Číslovky, které mají substantivní, adjektivní a zájmenou deklinaci, vyjadřují obvykle prostředky toho slovního druhu, jehož nastavbu představují. Jiné číslovky vyjadřují některé kategorie omezeně.“ (19)

7.3 Tvarová soustava číslovek

Číslovky máme možnost přiřadit ke třem deklinacím, a to k substantivní, adjektivní a zájmené.

7.3.1. Substantivní deklinace u číslovek

„Podle zakončení v Nsg. je možné k substantivnímu typu skloňování přiřadit číslovky milión (a další na –ión- ke vzoru hrad), tisíc (ke vzoru stroj), miliarda (ke vzoru žena), číslovky sto a druhové typu patro, devatero (ke vzoru město). Číslovka sto má ve spojení s číslovkou dvě zvláštní tvar stě (jako pozůstatek duálu), v některých spojeních může číslovka sto zůstat nesklonná. Jako vzor město se skloňují rovněž neurčité základní číslovky málo (nemálo) a mnoho, pokud nejsou ve spojení se substantivem označujícím počítané předměty. Ostatní číslovky, které je možno přiřadit k substantivní deklinaci, se více či méně od vzorových paradigmat odchylují.“ (20)

7.3.2. Adjektivní deklinace u číslovek

Zde záleží na shodě formy číslovek s formou přídavných jmen. Pokud tato shoda existuje, pak se jedná o pravidelné skloňování číslovek podle vzorů mladý a jarní. Jedná se o číslovky řadové (pátý, třetí, šestý, druhý, tisící, sedmý), dále pak druhové typu čtverý, paterý, šesterý, dvojí, trojí a násobné typu trojnásobný.

(18) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 135

(19) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s.136

(20) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 137

7.3.3. Zájmenná deklinace u číslovek

Podle tvrdého vzoru zájmené deklinace ten se skloňuje pouze jediná číslovka, a to je číslovka jedna.

7.3.4. Nesklonné číslovky

Číslovky, jež jsou adverbiální povahy, neskloňujeme. Jedná se o číslovky násobné typu dvakrát, dvacetkrát. I číslovka sto funguje mnohdy v kontextu jako nesklonná (se sto lidmi, ke sto lidem).

7.4. Kombinované číslovkové výrazy

U většiny vyšších číselných hodnot dochází ke spojení několika číslovek (dvacet sedm, tři milióny čtyři sta šedesát devět tisíc sedm set devadesát devět). Taková spojení nazýváme kombinované číslovkové výrazy.

V těchto zmíněných výrazech se skloňují všechny jednotlivé číslovky (ke třem milionům čtyřem stům šedesáti devíti tisícům sedmi stům devadesáti devíti korunám), nebo se skloňují jen částečně, pak se jedná o to, že se skloňují především výrazy, které označují jednotky a desítky, nesklonná pak zůstávají většinou označení stovek, stovek tisíc a číslovka sto.

V psaných projevech základní a řadové číslovky označujeme ve většině případů číslicemi, přičemž za číslicí označující řadovou číslovku píšeme tečku.

8. VERBA (SLOVESA)

Mluvíme-li o slovesech, pak tím myslíme taková slova, která vyjadřují dynamický, v čase probíhající příznak substancí, tedy děje a stavy. Sloveso na prvním místě nese funkci přísudku.

Jedná se o ohebný slovní druh, který tvoří tvary prostřednictvím časování (konjugace). Určité slovesné tvary, tedy tvary finitivní, vždy vyjadřují kategorie osoby a způsobu. Neurčité tvary, tvary infinitivní, pak nikdy tyto mluvnické významy nevyjadřují.

Slovesné tvary dělíme do dvou skupin, a to na základě toho, jakými formálními prostředky se jednotlivé slovesné tvary tvoří. První skupinou jsou slovesné tvary jednoduché (syntetické), druhou pak složené (analytické), které jsou obvykle tvořeny některým z neurčitých slovesných tvarů a pomocným slovesem být.

8.1. Zvláštnosti ve vyjadřování mluvnických významů

8.1.1. Mluvnické kategorie osoby a čísla

„K nesouladu při užití kategorie čísla dochází při zdvořilém oslovení- při vykání. K oslovení jediného adresáta se využívá plurálu 2. os. (Jak se máte, pane Nováku? Jak jste se měl, pane Nováku?), u složených slovesných tvarů jsou v plurálové formě pouze určité tvary pomocného slovesa být, přičestí slovesa významového i pomocného jsou v sg. (Jak jste se měl? Byl jste pochválen.). Ke kompletnímu posunu kategorie čísla (včetně tvarů přičestí) dochází v 1. osobě při tzv. plurálu majestatika a plurálu autorském. V prvním případě jde o vyjádření svrchovanosti panovníka (my, z Boží milosti král český, vzkazujeme ...), ve druhém případě jde o stylistický úzus k vyjádření skromnosti autora odborné publikace (Domnívám se, že ... Dospěli jsme k závěrům ...).“ (21)

8.1.2. Mluvnická kategorie času

„Některé stylisticky podmíněné zvláštnosti v uplatnění forem kategorie času vyplývají z bezpříznakovosti prezenta. Užitím prezentního tvaru pro vytváření děje, který probíhal v minulosti, aktualizujeme výpověď – jde o tzv. prézens historický. Z bezpříznakovosti prezenta souvisí možnost vyjádřit děj bez vztažení k okamžiku promluvy, děj s všeobecnou časovou platností, např. v příslovích. (prézens gnómický – Ruka ruku myje. Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.). Tvary futura mohou v některých případech signalizovat vyjádření pravděpodobnosti: Petr nepřišel, bude tedy nemocný.“ (22)

8.2. Tvarová soustava sloves

Slovesné tvary je možné třídit podle několika hledisek, slovesa mají totiž ze všech slovních druhů nejbohatší soustavu tvarů.

(21) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 140

(22) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 140

(23) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 141

8.2.1. Slovesné tvary určité a neurčité

„Třídění slovesných tvarů na určité a neurčité vychází z toho, zda daný slovesný tvar vyjadřuje slovesné kategorie důležité pro fungování slovesa v pozici predikátu věty, či nikoli. Těmito kategoriemi jsou mluvnické významy osoby a způsobu. Slovesné tvary, které kategorii osoby a způsobu nevyjadřují, nemohou plnit primární syntaktickou funkci slovesa ve větě, plní tedy funkce sekundární nebo vstupují do slovesných tvarů složených jako součást nesoucí lexikální význam. Slovesné tvary neurčité jsou infinitiv (v činném i trpném rodě – chválit, být chválen), přičestí činné (participium aktivní, l-ové, ve školské praxi zvané minulé) – chválil, přičestí trpné (participium pasivní) – chválen, přechodník (transgresiv) přítomný a minulý – chvále, pochváliv, jsa chválen, byv pochválen. Ostatní slovesné tvary kategorii osoby a čísla vyjadřují, jsou tedy tvary určité.“ (23)

8.2.2. Slovesné tvary jednoduché a složené

„Další možné třídění slovesných tvarů bere v úvahu to, zda vyjadřují všechny své kategorie jednoslovnou formou – tvary jednoduché (syntaktické), nebo zda je vyjádření kategorií rozloženo do formy víceslovné – tvary složené (analytické).

Jednoduché slovesné tvary mají strukturu tvarotvorný základ + tvarotvorný formant (koncovka nebo kombinace koncovky a předpony po-). K jednoduchým slovesným tvarům patří indikativ prézenta nedokonavých sloves, indikativ futura sloves dokonavých nebo sloves nedokonavých tvořený prefixem po-, imperativ, přechodníky a infinitiv v činném rodě, přičestí činné a trpné. Složené tvary jsou všechny tvary tvořené s pomocným slovesem být nebo volným tvarotvorným morfem se (reflexivní pasivum).“ (24)

8.2.3. Slovesné tvary tvořené z kmene přítomného a z kmene minulého

Jednoduché slovesné tvary dělíme do dvou skupin, a to na základě toho, ke kterému slovesnému kmenu se připojuje tvarotvorný formant. Slovesný kmen je tvarotvorný základ mající strukturu kořen (případně kořen + slovotvorné formanty) + kmenotvorná přípona. Rozlišujeme kmen přítomný (přezentní) – s kmenotvornými příponami –e-, -ne-, -je-, -í-, -á-, a kmen minulý – s kmenovými příponami –x-, -a-, -e/ě-, -nu/nou-, -i-, -ova- .

8.2.3.1. Třídění sloves a jejich časování podle vzorů

Existuje pět slovesných tříd, do nichž slovesa zařazujeme, a to podle kmenotvorné přípony přítomného kmene. Minulý kmen je důležitý pro zařazení sloves k jednotlivým vzorům.

„Podle zakončení 3. osoby jednotného čísla přítomného času rozdělujeme pravidelná slovesa do pěti tříd. V slovesných třídách rozeznáváme podle ostatních tvarů přítomných a podle rozdílů v kmeni minulém různé vzory. Pouze pátá třída má jediný vzor.“ (25)

Přehled tříd a vzorů pravidelných sloves:

1. třída	-e	nese	-nesl
	(před nímž není	bere	-bral
	-n- nebo -j-)		
		maže	-mazal
		peče	-pekl
		umře	-umřel
2. třída	-ne	tiskne	-tiskl
		mine	-minul
		začne	-začal
3. třída	-je	kryje	-kryl
		kupuje	-kupoval
4. třída	-í	prosí	-prosil
		trpí	-trpěl
		sází	-sázel
5. třída	-á	dělá	-dělal

(24) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 141

(25) Melichar, J., Styblík, V.: Český jazyk, Praha, 1999, s. 137

8.2.4. Tvoření jednotlivých slovesných tvarů

8.2.4.1. Indikativ prézenta aktiva a indikativ futura aktiva

„Indikativ prézenta aktiva (oznam. Způsobu přítomného času činného rodu) sloves nedokonavých a indikativ futura (oznam. Způsob budoucího času činného rodu) sloves dokonavých.

Východiskem pro tvoření indikativu prézenta aktiva nedokonavých sloves a futura sloves dokonavých je kmen prezentní, k němu se připojují následující koncovky:

sg. 1. –u, –u/-i, –m

2. –š

3. –x

pl. 1. –me, –me/-m

2. –te

3. –ou, –ou/-í, –í

Distribuce variantních koncovek v 1. os. sg. a pl. a 3. os. pl. je závislá na zařazení slovesa do slovesné třídy, případně i na charakteru hlásky, která předchází kmenotvorné předponě.“ (25)

8.2.4.2. Rozkazovací způsob (imperativ)

„Imperativ je určitý slovesný tvar, který vyjadřuje všechny slovesné gramatické kategorie kromě času.

Soubor tvarů imperativu zahrnuje jen tvary pro 2. os. sg. a pl. a 1. os. pl. Základní podoba rozkazovacího je v 2. os. sg., v pl. se k této podobě připojují osobní koncovky –me, –te. Nejčastěji je imperativ tvořen sufixem –x, méně často, pokud koncovce předcházejí nejméně dva konsonanty, sufixem –i (s plurálovou podobou –ě(e)). Koncovky se připojují k té podobě prezentního kmene, která je v 3. os. pl. ind. prez.“ (26)

V osobách, které netvoří tvary imperativu, slouží k vyjádření rozkazu nebo přání spojení indikativu s částicemi ať, kéž: ať to udělá, ať se propadnu, necht' odejdou.

8.2.4.3. Přechodník (transgresiv) přítomný a minulý

„Přechodníky jsou podle tvaru dva: přechodník přítomný (nesa, nesouc, nesouce) a přechodník minulý (přines, přinesši, přinesše).

Podle významu je přechodník trojí: přechodník přítomný sloves vidu nedokonavého (nesa, ...), přechodník budoucí, tj. přechodník přítomný sloves vidu dokonavého (přinesa, přijda, ...), a přechodník minulý sloves dokonavých (přines, přinesši, přinesše); u sloves vidu nedokonavého se dnes přechodník minulý zpravidla netvoří.“ (27)

Přechodník přítomný se tvoří od přítomného kmene, a to dvěma soubory formantů: -a, -ouc, -ouce nebo -ě/e, -íc, -íce. Přičemž je při výběru souboru důležitá podoba koncovky 3. os. pl. ind. prez. Př.: nesa, nesouc, nesouce; tiskna, tisknouc, tisknouce; maže, mažíc, mažíce; kupuje, kupujíc, kupující.

8.2.4.4. Infinitiv (neurčitek)

Infinitiv – jednoduchý slovesný tvar neurčitý, který vyjadřuje pouze mluvnické významy vidu a slovesného rodu. Je tvořen od minulého kmene koncovkou -t (zastarale -ti): nést, činit, prosit. Slovesa, jejichž kmen je zakončen na souhlásky k, h mají vedle novější, pravidelně tvořené podoby infinitivu péct, moct, říct též podobu původní se zakončením na -ci: péci, moci, říci.

8.2.4.5. Oznamovací způsob minulého času (indikativ préterita)

Jedná se o složený slovesný tvar určitý, který se tvoří z přičestí činného významového slovesa a z tvarů indikativu prézenta pomocného slovesa být. V 3. os. sg. i pl. pomocné sloveso není vyjádřeno. Má podobu nulového formantu.

(26) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 143

(27) Melichar, J., Styblík, V.: Český jazyk, Praha, 1999, s. 112

sg. 1. os. dělal jsem	pl. 1. os. dělali jsme
2. os. dělal jsi/dělals	2. os. dělali jste
3. os. dělal x	3. os. dělali x

8.2.4.6. Podmiňovací způsob (kondicionál)

Podmiňovací způsob je složený slovesný tvar určitý, který se tvoří z přičestí činného významového slovesa a speciálních nesamostatných kondicionálových tvarů pomocného slovesa být.

sg. 1. os. dělal bych	pl. 1. os. dělali bychom
2. os. dělal bys	2. os. dělali byste
3. os. dělal by	3. os. dělali by

„Uvedené formy jsou tvary kondicionálu přítomného. Vedle něj se objevují i tvary kondicionálu minulého, které vyjadřují hypotetický děj v minulosti a tvoří se spojením přičestí činného významového slovesa a kondicionálu přítomného pomocného slovesa být: byl bych dělal, příp. i byl bych býval dělal.“ (28)

8.2.4.7. Oznamovací způsob budoucího času (indikativ futura) nedokonavých sloves

Budoucí čas nedokonavých sloves je určitý slovesný tvar složený, tvořený z infinitivu významového slovesa a tvarů budoucího času pomocného slovesa být.

Sg. 1. os. budu dělat	pl. 1. os. budeme dělat
2. os. budeš dělat	2. os. budete dělat
3. os. bude dělat	3. os. budou dělat

Některá nedokonavá slovesa, především pak slovesa pohybu a změny stavu, mohou tvořit futurum také s předponou po-: budu běžet/poběžím. Slovesa jít a jet tvoří budoucí čas pouze pomocí této předpony: půjdu, pojedu. Slovesa dokonavá vyjadřují budoucí čas svými prezentními tvary: přinesu, napíšu, udělám.

(28) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s.146

8.2.4.8. Trpný rod (pasivum)

„Pro vyjádření pasivních významů disponuje čeština dvěma soubory formálních prostředků. Opisné (participiální) pasivum se tvoří z příčestí trpného a kteréhokoli z aktivních tvarů pomocného slovesa být (popř. bývat). Slovesa, která tvoří příčestí trpné, mohou tedy v trpném rodě vytvářet téměř kompletní paradigmatata jak tvarů určitých, tak neurčitých:

infinitiv: *být chválen*

ind. prez.: *jsem chválen, jsi chválen ...*

imperativ: *bud' pochválen, buďte pochváleni ...*

futurum: *budu chválen, budu pochválen*

préteritum: *byl jsem chválen*

kondicionál: *byl bych chválen, příp. byl bych býval chválen*

přech. Přítomný: *jsa chválen, jsouc chválena, -o, jsouce chváleni*

přech. Min.: *byl pochválen, byvši pochválena, -o ...: (29)*

8.3. Popis konjugačních typů

8.3.1. První třída slovesná

Do této třídy řadíme slovesa, která mají přítomnou kmenotvornou příponu –e-. Slovesa, která mají v minulém kmeni nulovou kmenotvornou příponu, se časují podle tvrdého vzoru nese – nesl nebo podle měkkého vzoru peče – pekl. Slovesa s kmenotvornou příponou –a- v minulém kmeni tvoří tvary podle tvrdého vzoru bere – bral nebo podle měkkého vzoru maže – mazal. Slovesa, která mají v minulém kmeni kmenotvornou příponu –e-, se časují podle vzoru tře.

8.3.2. Druhá třída slovesná

2. třídu slovesnou tvoří taková slovesa, jež mají přítomnou kmenotvornou příponu –ne-. Slovesa této třídy se přiřazují ke třem vzorům. Prvním z nich je vzor tiskne – tiskl – podle tohoto vzoru se časují taková slovesa, jež mají nulovou kmenotvornou příponu. Druhým vzorem je vzor mine – minul – do něj řadíme slovesa s kmenotvornou příponou –nu-. Třetím vzorem je vzor začne – začal – slovesa s kmenotvornou příponou –a-.

8.3.3. Třetí třída slovesná

Do ní řadíme taková slovesa, která mají kmenotvornou příponu –je-/-uje-. Slovesa s kmenotvornou příponou nulovou v kmeni minulém řadíme ke vzoru kryje. Slovesa s kmenotvornou příponou minulého kmene –ova- se potom časují podle vzoru kupuje.

8.3.4. Čtvrtá třída slovesná

4. třídu slovesnou tvoří slovesa mající v přítomném kmeni kmenotvornou příponu –í-. Slovesa, jež mají v minulém kmeni kmenotvornou příponu –i-, řadíme ke vzoru prosí – prosil. Slovesa přiřazovaná k dalším dvěma vzorům 4. třídy se v kmenotvorné příponě minulého kmene neliší – oba vzory mají příponu –ě(e)-: trpí – trpěl, sází – sázel.

8.3.5. Pátá třída slovesná

Jedná se o taková slovesa, která mají přítomní kmenotvornou příponu –á-, kmenotvornou příponu kmene minulého –a-. Taková slovesa se časují podle vzoru dělá.

8.3.6. Slovesa izolovaná

Celkem čtyři slovesa nelze zařadit k žádnému vzoru, a to vzhledem k jejich nepravidelným tvarům. Jedná se o slovesa být, jíst, vědět, chtít.

9. ADVERBIA (PŘÍSLOVCE)

„Adverbia jsou základní slovní druh, který vyjadřuje okolnostní příznak slovesa, adjektiva nebo i jiného adverbia.“ (30) Řadíme je mezi neohebné slovní druhy. Některá z nich se ale mohou, podobně jako adjektiva, stupňovat. Příslovečné výrazy také mohou být vyjádřeny více než jedním slovem (křížem krážem), tato sousloví nazýváme příslovečné výrazy. Adverbia mají také syntaktickou funkci, vyjadřují tedy příslovečné určení. Mohou ale fungovat i v pozici subjektu a objektu, atributu, nebo jako součást sponového přísudku.

9.1. Třídění příslovcí

Existují čtyři významové skupiny, do kterých adverbia třídíme, a to na základě povahy, kterou vyjadřují. Tyto okolnosti tedy mohou být časové, místní, způsobové a příčinné, proto rozlišujeme příslovečné určení času, míst, způsobu a příčiny.

Příslovce místa mohou být statická (zde, doma, vzadu), dynamická (zdaleka, odsud), směřovací (nahoru, tam), prostředí pohybu (dolem, tudy) apod.

Příslovce času vyjadřují: umístění v čase (dnes, zítra, loni), časové rozpětí (dlouho, věčně), výchozí časové hranice (dodnes) apod.

Příslovce způsobu mohou vyjadřovat vlastní způsob (dobře, chybně, nahlas), míru (velmi, trochu), zřetel (esteticky, umělecky).

Příslovce příčiny vyjadřují důvod a účel (naschvál).

10. PREPOZICE (PŘEDLOŽKY)

„Předložky jsou funkčně a sémanticky nesamostatná slova, která specifikují pád podstatného jména a spolu s ním se podílejí na výstavbě věty a textu. Předložkové pády vyjadřují především adverbiální významy.“ (31)

10.1. Klasifikace předložek

Předložky můžeme dělit do dvou skupin – primární (vlastní) a sekundární (nevlastní), a to na základě jejich původu. První zmíněná skupina, tedy předložky primární jsou neodvozené a málo početné (u, bez, do, pod, před, v, za, ...). Do druhé skupiny, tedy mezi sekundární předložky, patří takové, které jsou od původu jinými slovními druhy (kromě, kolem, mimo, počínaje ...). Jednotlivé primární a sekundární předložky se pojí s jedním pádem. Některé předložky sekundární se ale mohou pojit i se dvěma pády (mezi, vyjma).

(29) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 147

(30) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 158

(31) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 160

11. KONJUNKCE (SPOJKY)

„Spojky jsou nezákladní slovní druh, jehož funkcí je spojovat výrazy nebo věty a vyjadřovat tak explicitně sémantické (obsahové) a syntaktické vztahy mezi těmito výrazy nebo celými větami.“ (32) Nejsou větnými členy a řadíme je mezi neohebné slovní druhy.

Spojky také mohou vystupovat v kombinaci s jinými spojkami, příslovci, nebo částicemi, a to tehdy, pokud se jedná o přesnější vyjádření vztahů mezi výrazy a větami. Tímto způsobem vznikají takzvané spojkové výrazy (i když, buď – anebo).

11.1. Typy vztahů vyjadřovaných spojkami

„Spojky vyjadřují sémantické vztahy koordinace (přiřazování) a subordinace (determinace, dominance, rozvíjení). Tyto sémantické vztahy jsou v syntaktické rovině reprezentovány syntaktickými vztahy parataxe (souřadnosti) a hypotaxe (podřadnosti).“ (33)

Spojky tedy na tomto základě dělíme na souřadící (parataktické) a podřadící (hypotaktické).

Souřadící spojky ale ještě dále dělíme na slučovací (kopulativní) – a, i, ani, nebo, dále pak na odporovací (adverzativní) – ale, jenže, však, na stupňovací (gradační) – ba, i, nejen – ale, dokonce. Další skupinou jsou spojky vylučovací (disjunktivní) – nebo, anebo, či, buď – anebo, ať – ať, příčinné a důvodové – neboť, vždyť, totiž. Poslední skupinou souřadících spojek jsou důsledkové spojky (konkluzivní) – (a)proto, tedy, a tak.

Druhá zmíněná skupina, tedy spojky podřadící dále dělíme na obsahové – že, aby, jak, když, časové – když, dokud, až, než, příčinné – protože, jelikož, účelové – aby, jen aby, podmínkové – jestliže, kdyby, -li, přípustkové – i když, ačkoli, třebaže, způsobové – jak, srovnávací – jako, jak, jakoby, než, jak – tak, účinkové – takže, až, divže, výjimkové – leda(že), leč, leda když.

(31) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 160

(32) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 161

(33) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 161

12. PARTIKULE (ČÁSTICE)

„Částice jsou nezákladní neohebný slovní druh, jehož funkcí je formovat větu s ohledem na vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti, k adresátovi, nebo k členění textu.“ (34) Nejsou větnými členy a některé částice mohou být shodné s jinými slovními druhy, a to především spojky a příslovci, nebo také s tvary ohebných slovních druhů (a, ale, kdyby, jako, tuším, prosím, myslím, pravda).

12.1. Klasifikace částic

Částice rozdělujeme do čtyř skupin. První z nich tvoří částice apelové, které vyjadřují vztah mluvčího k adresátovi a sdělované skutečnosti, přičemž tento vztah je vnímán jako výzva, apel a může být vyjádřen otázkou (uvozené částicemi což, jestlipak, zdalipak), rozkazem (ať), přáním (kéž), přesvědčováním (opravdu), ujišťováním (jistě), odporováním (ale, když), výhružkou (však), nebo výtkou (že).

Druhou skupinou jsou částice hodnotící. Jejich funkcí je vyjadřovat postoj mluvčího k textu, jeho přijímání nebo odmítání, zdůraznění, hodnocení z hlediska pravdivosti, možnosti realizace jeho obsahu ... (bezpochyby).

Třetí skupinou jsou částice emocionální, jež vyjadřují citový postoj mluvčího k obsahu textu. Jedná se například o překvapení (vždyť), podiv (copak), politování (bohužel), uspokojení nebo zklamání (aby, konečně), lhostejnost (beztak), obavu (chraňbůh).

Poslední kategorií jsou takové částice, které strukturují text a signalizují začátek textu (inu, tedy, tak), odkazují k předchozí části (krátce, totiž, tudíž), strukturují text z hlediska posloupnosti textu (přitom, navíc), výběru výrazů (dejme tomu) ...

(34) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 162

13. INTERJEKCE (CITOSLOVCE)

„Citoslovce jsou nezákladní neohebný slovní druh s komunikační funkcí, vyznačující se výraznou expresivitou. Stojí mimo rámec věty jako samostatné výpovědi, v psaných projevech se oddělují z obou stran čárkami. Za citoslovce se považují pouze lexémy, nikoli neartikulované zvuky a jejich grafické zachycení.“ (35)

13.1. Klasifikace citoslovcí

Citoslovce mohou být emocionální, které vyjadřují různé odstíny libosti a nelibosti (m(nam, fuj), posměchu (jú), zájmu (joj, ach), nezájmu (ach jo), překvapení, úžasu (páááni), smutku (bože) ...

Dále se setkáváme se skupinou citoslovcí, která jsou kontakto-ová. Ta vyjadřují navazování kontaktu. Mohou také povzbuzovat (hop), nabízet (nate), mohozu to být pozdravy (ahoj), jedná se i o navazování kontaktu s dětmi (halí belí), nebo se zvířaty (aport).

Poslední skupinou jsou citoslovce zvukomalebná, jež napodobují zvuky vydávané lidmi (škyt), zvířaty (haf), neživými předměty (cink).

(35) Hubáček, J.: Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002, s. 163

III. METODIKA OSVOJOVÁNÍ TVAROSLOVNÉHO UČIVA NA PRVNÍM STUPNI ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Na prvním stupni je výuka tvarosloví a slovních druhů zařazena do 2., 3., 4. a 5. ročníku. Ve druhém ročníku se učivo zaměřuje na vyjmenování slovních druhů, a to ve správném pořadí. „Tento přístup sleduje dva cíle. První je formální, žáci se seznamují najednou s celou řadou. Pokud si ji nevybavují, je prvním úkolem vyučujícího tento jejich nedostatek doplnit. Druhý cíl je podstatně závažnější: Žák by měl pochopit, že slovní zásobu jazyka tvoří všechna slova, kterých užívá, že tato slova tedy tvoří celek, tento celek však není jednodušný, ale rozdělitelný a zpravidla také rozdělovaný do určitých skupin.“ (36) Naším úkolem a cílem je především to, abychom žáky vedli k uvědomění si toho, že každé slovo můžeme někam zařadit. Žáci tak zjišťují, že existují slova ve stejném tvaru a slova, která mají jeden základní tvar, od něž mají také mnoho odvozených podob. S tím také souvisí rozdíl: slova příbuzná X různé tvary téhož slova, proto je vhodné i to, abychom do výuky zařazovali zejména jednoduchá cvičení, v nichž žáci tento rozdíl rozlišují.

Se dvěma prvními skupinami, tedy s podstatnými jmény a slovesy, se seznamují ve druhém ročníku. Sledují i jejich věcný význam, přičemž je důležité volit dostatečné množství příkladů. Je ale nutné vyhýbat se například podstatným jménům dějovým (kreslení, kresba). Tato jména si často žáci pletou se slovesy (kreslit). Je tedy nutné užívat přesné jednoznačné výrazy.

U číslovek zpravidla k pochybnostem žáků nedochází. Úkolem učitele je dovést je k tomu, aby si uvědomovali číselný význam výrazů, které mají napsané, nebo je slyší. Poté se učí rozeznat druhy číslovek.

Přídavná jména jsou dalším slovním druhem, se kterým se žáci seznamují. Ta spojujeme s podstatnými jmény. Se slovesy uvádíme příslovce. Postupně ale žáky seznamujeme s tím, že lze slovo uvést také v jiných tvarech. V souvislosti s tím uvádíme v povědomí termíny slova ohebná a neohebná.

(36) David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, s. 49

Dále následuje bližší zaměření se na slova ohebná, se kterým souvisí přidání dalších dvou termínů, mezi něž patří skloňování podstatných jmen a časování sloves. Postupně doplňujeme ostatní zbylé druhy, které se skloňují. Je nezbytné, aby žáci měli stále na očích přehlednou tabulku, která se týká patřičné problematiky.

Musíme mít pod kontrolou to, aby si žáci nepletli tvary téhož slova se slovy příbuznými. Vyučující může pomoci tím, že u jmen uvádí pádovou otázku, na kterou potom žák odpovídá správným tvarem. U sloves uvede zájmena žák příslušný tvar. Při procvičování může učitel pomalu požívat pojmy skloňuj, časuj.

Základní mluvnické kategorie podstatných jmen a sloves

Do větší míry poznávají žáci na prvním stupni pád, číslo a rod. Na prvním místě je nutné to, aby byl učitel seznámen s postupem dané učebnice, kterou ve výuce používá.

Nejdříve vycházíme od tvarů základních, to znamená od 1. p. jednotného či množného čísla. Až poté, co si žáci osvojí látku, můžeme přejít dál, tedy k rodu a jeho určování od jiných tvarů. Nikdy nesmíme však zapomínat etapu procvičování.

Po uvedení problematiky čísla na daných příkladech, které uskuteční žáci, může učitel za jejich pomoci problematiku uzavřít: „Tvary podstatných jmen se vyskytují v čísle jednotném i v čísle množném, na tvary jednotného čísla ukazujeme zájmeny ten, ta, to, na tvary množného čísla ti, ty, ta. Následuje prvotní upevnění poznatků o čísle. Žáci vyhledávají z textu jiná podstatná jména a rozhodují, zdali jsou v tvarech čísla jednotného, nebo množného.“ (37) Velký pozor musíme dávat na zařazování jmen hromadných a pomnožných.

Opět pozorujeme jednotné číslo podstatných jmen a sledujeme další odlišnosti. Dojdeme k takovému závěru, že tvary

(37) Brabcová, R. a kolektiv: Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy, SPN, Praha 1990, s. 125

Podstatná jména vyjadřují tři rody, a to mužský, ženský a střední. Pomocí ukazovacích zájmen ten, ta, to je poznáváme. Po důkladném procvičení nejdříve čísla, poté i rodu, jsou žáci u podstatných jmen, která vyhledávají v textu, schopni obojí určit.

„Při určování kategorie pádu je dobré vyjít z textu, v němž se objevuje alespoň několik různých tvarů určitého výrazu. Učitel vede žáky k tomu, aby se na tyto tvary slov – zatím bez jakéhokoli systému – co nejjednodušeji ptali. Vyvodí závěr, že otázky o kom?, komu?, bez koho?, s kým? jsou otázky, kterým říkáme pádové.“ (38) S pádovými otázkami uvede učitel přehled všech pádů kromě 6. pádu bez předložek. Stejně tak, jako se na začátku učili žáci z paměti slovní druhy, musejí se z paměti naučit i pádové otázky. Velmi důležité je umět se správně těmito otázkami zeptat.

„Jakmile jsme ve svém postupu absolvovali i poznávání pádů, určujeme obvykle již všechny tři základní jmenné kategorie, a to v pořadí pád, číslo, rod. Při určování pádu přistupuje žák k větě jako k jednotce nikoli významové, ale gramatické, z její (syntaktické) výstavby pád zákonitě vyplývá. Významová stránka věty se uplatňuje na druhém místě; číslo substantiva obvykle vyplývá z významu věty. Rod pak má substantivum samo o sobě, bez ohledu na svou syntaktickou (větnou) funkci a bez zřetele na svůj význam.“ (39)

Vlastní metodické postupy pak má učivo slovesných kategorií. Podrobněji se žáci věnují osobě, číslu a času. Často se stává, že žáci zaměňují mluvnické kategorie slovesné se jmennými, proto je důležité, abychom již naučenou látku stále opakovali a především upevňovali. Opět je důležitý postup v učebnici, který je nutno si prostudovat, přičemž se obvykle začíná s kategorií času. Při vytváření této kategorie ve vědomí žáků vychází učitel od slovesa nedokonavého nezvratného. Ve smyslu zásady názornosti můžeme objasňovat.

(38) David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, s. 53

(39) David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, s. 54

Kategorie času s použitím časové osy. Časovou osu lze rozdělit ji na tři úseky (pro čas minulý, přítomný, budoucí); učitel úseky nadepíše, zdůrazní, že do nich bude patřit děj, který probíhal, probíhá nebo bude probíhat. Je lépe postupovat takto, než si stanovit bod na časové ose, protože bodovou přítomnost jazyk nezachycuje; než ji stačí vyjádřit, patří už přítomnost minulosti. Jazyk vyjadřuje průběh děje v přítomnosti.“ (40) K vyvozování všech kategorií je také důležité to, abychom vybrali vhodnou větu. Takovou, v níž je vhodné sloveso, přičemž upřednostňujeme taková, která žáci dobře znají.

Mluvnické kategorie podstatných jmen, skloňování

Pokud žák zmíněné kategorie dobře zvládá předpokládá i zvládnutí skloňování. „Systém skloňování zprostředkujeme žákům ve shodě s učebnicí. Pořadí maskulina, feminina, neutra je tradiční. Některé učebnice začínají substantivy rodu středního, protože toto skloňování je nejjednodušší; nejsložitější je formální tvarosloví maskulin. Vlastní skloňování běžných výrazů všech rodů žák v praxi ovládá. Nám půjde o to, aby si zpočátku jen povšiml skutečnosti, že existují podstatná jména zcela různého významu, avšak téhož rodu, která mají v některých pádech stejné koncovky; že taková substantiva utvářejí různě početné skupiny a že umět skloňovat jedno substantivum v dané skupině znamená vlastně umět skloňovat všechna, která do té skupiny patří.“ (41)

Žák si také musí uvědomovat vztah pádu a tvaru, pak toto pravidlo může platit. Žák tedy proto nejdříve určí pořadí pádu, uvede pádovou otázku a až nakonec samotný tvar. Učitel by měl také vést žáky k tomu, aby pozorovali to, že tvarů je méně než pádů, to znamená, že sledujeme, že pro některé pády máme stejné tvary.

(40) Brabcová, R. a kolektiv: Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy, SPN, Praha 1990, s. 137

(41) David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, s. 58

Opět dbáme na výběru slov daných rodů. U slov rodu ženského setkáváme v deklinaci často s kolísáním.

U maskulin se setkáváme s životností. „Životnost spolu s rodem se opírá o sémantickou stránku, avšak ani mluvnická životnost není totožná s biologickou životností. Toto – jak ukázaly výzkumy – žáci vyučovaní podle starších koncepcí nechápali. Žáci určovali: „Dobytěk – rod mužský životný – žije to.“ (2. roč. SŠ), „Vlasy jsou živé, rostou.“ (7. r.), „Hmyz – rod mužský, životný, tam počítáme třeba brouky a tak“ (7. r.) ... Proto je nutné vést žáky tak, aby abstrahovali od označované skutečnosti a uvažovali o životnosti jako kategorii gramatické dané zakončením (srov. Papíroví draci vzlétli X všechny národy se shodly).

Proč určujeme životnost jako podkategorii rodu? Protože jen u rodu mužského se vyvinuly tvarové rozdíly podle životnosti. Ostatní rody nemají formálně rozlišenou životnost a neživotnost, a proto o ní neuvažujeme...“ (42)

Mluvnické kategorie slovesné, časování

Doplníme slovesnou kategorii osoby. Pomocí přehledu, který máme na tabuli, seznámíme žáky se zmíněnou kategorií.

Na tabuli jasně vyčtou 1., 2., 3. osobu jak jednotného, tak i množného čísla, kterou vyjadřujeme osobním zájmenem, nebo prostým tvarem slovesným určité osoby, ale bez osobního zájmena. Poté postupně k osobě přidáváme kategorii času.

Poučíme žáky o tom, že uvádění forem pro určitou osobu, číslo i čas se nazývá časování. Na tomto časování se podílejí všechny tyto tři základní kategorie a všechny zároveň se mohou vyjádřit jediným tvarem: Pouštíme draka – os. 1. č. množ., čas přít. Tyto tři údaje pak vyžadujeme při absolvování dalších cvičení. Určujeme jimi konkrétní slovesný tvar.

(42) Čechová, M., Styblík, V.: Didaktika češtiny, SPN, Praha 1989, s. 99

Můžeme postupně zvyšovat nároky na abstraktní myšlení žáka. Děláme to tak, že mu dáváme za úkol, aby řekl jakékoli sloveso, např. ve tvaru 2. os. jedn. čísla, přít. času, 3. os. množ. čísla bud. času apod.

Upozorníme žáky, že tvary budoucího a minulého času se obvykle skládají ze dvou slov (budu obědvat, obědval jsem). Zásadně pracujeme s tvary rodu činného.“ (43)

Poté následuje samotné časování. Dáváme si pozor, aby si žáci dostatečně upevnili časování slovesa „být“. Potíže také mohou nastat u tvorby budoucího času, tedy v tom, že se tvar vyjadřuje buď jednoduchými, anebo složenými tvary.

Minulý čas problémy nečiní.

K výše uvedeným kategoriím přidáváme později slovesný způsob.

„Slovesný způsob je jedním z prostředků modality, ale nikoli prostředkem jediným. Právě proto činí žákům značné obtíže. Zaměňují třídění slovesného způsobu s tříděním druhů vět podle tzv. postoje mluvčího, jindy určování komplikují lexikální prostředky vyjadřující modalitu.“ (44)

Věnujeme se zejména oznamovacímu způsobu. U způsobu rozkazovacího vycházíme zpravidla z jeho významu. Vysvětlíme, že někomu něco nařizujeme, nebo také zakazujeme. Přitom upozorňujeme na tvary, kterými právě tento způsob tvoříme (2. os. jedn. č., 1. os. množ. č., 2. os. množ. č.). Přehled základních koncovek pak doplní výklad. Je vhodné, když žákům předložíme infinitiv a oni z něj následně vytvoří imperativ, tedy rozkaz.

„O způsobu podmiňovacím řekneme, že vyjadřuje děj, který by nastal, kdyby byla splněna jistá podmínka.“ (45) Neuvádíme na prvním stupni kondicionál minulý, čas věnujeme pouze kondicionálu přítomnému.

(43) David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, s. 63

(44) Čechová, M., Styblík, V.: Didaktika češtiny, SPN, Praha 1989, s. 107

(45) Brabcová, R. a kolektiv: Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy, SPN, Praha 1990, s. 143

IV. PROBLEMATIKA TVAROSLOVÍ V UČEBNICÍCH ČESKÉHO JAZYKA PRO PRVNÍ STUPEŇ

Nakladatelství Alter:

Český jazyk 2

Český jazyk 3

Český jazyk 4

Český jazyk 5

Nakladatelství Nová škola:

Učebnice pro 2. ročník – Český jazyk 2 – Moje česká řeč

Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis

Učebnice pro 4. ročník – český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem

Český jazyk – Učebnice pro 5. ročník

Nakladatelství SPN, a.s.:

Český jazyk pro 2. ročník ZŠ

Český jazyk pro 3. ročník ZŠ

Český jazyk pro 4. ročník ZŠ

Český jazyk pro 5. ročník ZŠ

1. Učebnice nakladatelství Alter

Český jazyk 2

Autor: Zuzana Nováková

Ilustrace: Vlasta Švejdová

Nakladatelství: Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha

Rok vydání: 1994

Počet stran: 128

Učebnice tvoří dvě části, a to jazyková a slohová. Části se pak v knize střídají, mezi jazyková cvičení jsou volně vkládána cvičení slohová. Knihu tvoří dvacet šest celků.

Učebnice se látce o tvarosloví nevěnuje najednou, ale celou učebnicí prolíná. V ní žáci poznávají podstatná jména, slovesa, předložky a spojky. Přibližně asi v polovině učebnice se setkáváme se spojkami. V daném cvičení mají děti spojovat věty, a to za pomoci spojek a, i, nebo, ani.

Po spojkách následují podstatná jména, kde žáci zjišťují, že podstatná jména zahrnují názvy osob, zvířat a věcí. Žáci poznávají, že podstatná jména mohou označovat jednu, anebo více osob, zvířat a věcí. Dozvídají se také to, že si na ně mohou ukazovat slovy „ten, ta, to, ti, ty, ta“.

V rámci učiva o podstatných jménech se žáci seznamují i s vlastními jmény osob. „Každý člověk má jméno a příjmení. Jména a příjmení jsou vlastní jména osob. Vlastní jména píšeme s velkým počátečním písmenem.“ (46)

Učebnice je také seznamuje s tím, že se velké písmeno nepíše jen ve jméně osob, ale také ve vlastních jménech zvířat (Míca, Ferda, Líza), měst a vesnic. U názvů měst a vesnic jsou upozorněni na to, že jméno mohou tvořit dvě slova s velkými písmeny (Malá Lhota).

Seznamují se s tím, že slova přes, v, pod, na, do, z, ke, od, k, o, po, za, ve, mezi, kromě jsou předložky, které buď tvoří slabiky, nebo jsou neslabičné, přičemž právě ty vyslovujeme dohromady se slovy, ke kterým patří. Je zde kladen důraz i na to, že je nutné psát je odděleně.

„Slova, která nám říkají, co osoby, zvířata a věci dělají nebo co se s nimi děje, jsou slovesa.:

(47) Ta mohou být v různé podobě.

(46) Nováková, Z., Český jazyk 2, Alter s.r.o., VŠEŇ, Praha 1994, s. 75

(47) Nováková, Z., Český jazyk 2, Alter s.r.o., VŠEŇ, Praha 1994, s. 81

Český jazyk 3

Autor: PhDr. Ladislav Dvorský

Ilustrace: Kateřina Lovis

Nakladatelství: Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha

Rok vydání: 1995

Počet stran: 152

Učebnice tvoří dvě části, a to jazykovou a slohovou. Části se pak v knize střídají, mezi jazyková cvičení jsou volně vkládána cvičení slohová. Knihu tvoří třicet jedna celků. Z hlediska tvarosloví jsou prvním slovním druhem, kterému se učebnice věnuje, podstatná jména, přičemž je nejdříve zopakována již naučená látka. Dále je na řadě učivo o rodu, životnosti, čísle a pádu. Kapitola vysvětluje, že u podstatných jmen je rozlišován trojí rod, a to mužský, ženský a střední. V kapitole se také uvádí to, že na podstatná jména mužského rodu si můžeme ukázat zájmenem ten (ten strom), že určit u podstatných jmen rod ženský nám pomůže, když si ukážeme zájmenem ta (ta maminka) a na podstatná jména středního rodu potom zájmenem to (to dítě). Kapitola vysvětluje, že snadno určíme rod podstatných jmen, a to tak, že si daná jména řekneme v takovém tvaru, který označuje pouze jednu osobu, jedno zvíře či jednu věc. „Životnost určujeme jen u podstatných jmen rodu mužského. Podstatná jména, která označují osoby a zvířata, jsou životná, ostatní jsou neživotná. Podstatné jméno koníček zařadíme k životným, ať znamená zvíře nebo zálibu, stejně jako drak (pohádková bytost i hračka), kozák (osoba i houba) nebo sněhulák. Podstatná jména označující množství živých bytostí (např. národ, lid, zástup, dobytek, hmyz) jsou neživotná.“ (48)

„Podstatná jména označují buď jednu osobu, jedno zvíře, jednu věc, nebo více osob, více zvířat, více věcí. Podstatná jména mají jednotné číslo nebo množné číslo. Některá podstatná jména mají jen tvary čísla množného (sánky, kalhoty, nůžky).“ (49)

(48) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 57

(49) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 58

„Podstatná jména mohou být v sedmi pádech čísla jednotného a v sedmi pádech čísla množného. Pády zjišťujeme pádovými otázkami.“ (50) Poté následuje výčet všech pádů s otázkami, přičemž žáci zjišťují, že se na osoby ptáme otázkami kdo?, koho?, komu?, o kom?, s kým?. Na zvířata nebo věci se potom ptáme otázkami čeho?, čemu?, o čem?, s čím?. Také se seznamují se skloňováním a s tím, že se jedná o změnu tvaru slova právě podle čísla a pádu.

Další látkou týkající se podstatných jmen je rozdíl mezi podstatnými jmény obecnými a vlastními. Podstatná jména vlastní označují jednu určitou osobu, zvíře či věc. Píšeme je s velkým počátečním písmenem. Jde tedy o jména osob, zvířat, měst, vesnic, hor, pohoří, řek, rybníků, států, příslušníků národů, ulic, náměstí a podobně. Naproti tomu podstatná jména obecná píšeme s počátečním písmenem malým (vesnice, kočka, chlapec, ...).

U sloves nejprve také následuje opakování dříve probraného učiva, poté přichází na řadu nová látka, kterou je osoba, číslo a čas. „U sloves rozlišujeme dvojí číslo: číslo jednotné a číslo množné. Slovesa mohou vyjadřovat tři osoby v čísle jednotném a tři osoby v čísle množném.“ (51) Na příkladu jsou potom ukázána pomocná zájmena k jednotlivým osobám (já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona). Změny tvarů podle osoby, čísla a času nazýváme časování. Poslední kategorií je čas, který je u sloves trojí – minulý, přítomný a budoucí.

„Slovesa mohou mít tvar jednoduchý (čte, čte si, trápí, trápí se) nebo tvar složený (četl jsem, četl jsi, budu číst, budou se trápit, budeme lyžovat ...). Některá slovesa mají ve 3. osobě přítomného času koncovku –í. V této koncovce se píše vždy měkké í (válí, trápí, koulí, nosí, vozí, hlásí apod.).“ (52)

Přídavná jména žáci poznávají jako slova, která vyjadřují vlastnosti podstatných jmen nebo určují, čím osoby, zvířata nebo věci jsou. Ptáme se na ně otázkami „jaký?, jaká?, jaké?, který?, která?, které?, čím?“.

(50) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 60

(51) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 88

(52) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 89

Jejich tvary můžeme měnit podle čísla a pádu – skloňujeme je. Na přídavná jména, která stojí u podstatných jmen rodu mužského životného, se v množném čísle ptáme otázkami „jací?, kteří?“.

U zájmen zjišťujeme, že je můžeme skloňovat – měnit tvary podle pádu a čísla. Poznáváme zájmena osobní (já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona), zájmena ukazovací (ten, ta, to, ti, ty, ta, tento, tato, toto, tehle, tamten, ...), zájmena tázací (kdo?, co?, jaký?, který?, čím?), zájmena záporná (nikdo, nic, žádný, ničí ...), zájmena přivlastňovací (můj, tvůj, jeho, její, náš, váš, jejich, svůj).

Číslovky jsou slova, která označují počet, pořadí apod. Ty, které určují přesný počet (můžeme je vyjádřit číslicemi), nazýváme číslovky určité (5 pět, 10 deset ...). Mezi číslovky neurčité potom patří takové, které nevyjadřují přesný počet (několik, mnoho, málo ...).

Číslovky také skloňujeme, a to podle čísla a pádu. Mohou označovat počet (jeden, dvacet ...), pořadí (desátý, stý ...), množství druhů (trojí, dvojí, paterý ...). Číslovky označující kolikrát se něco vyskytuje (dvakrát, třikrát, dvacetkrát ...) jsou nesklonné.

„Slova, která určují způsob (odpovídají na otázku jak?), slova, která určují čas (odpovídají na otázku kdy?) a slova, která určují místo (odpovídají na otázku kam?), se nazývají příslovce. Nemůžeme je skloňovat ani časovat.“ (53)

Také předložky nemůžeme skloňovat a časovat. Mohou být neslabičné (z, s, k, v), jednoslabičné (ve, do, na) i víceslabičné (vedle, kromě).

Předložky neslabičné a jednoslabičné vyslovujeme společně se slovy, ke kterým náleží. Píšeme je ale odděleně.

Spojky spojují slova nebo celé věty. Před spojkami „a, i, ani, nebo“ se většinou čárka nepíše, před ostatními obvykle ano. Opět je nemůžeme ani skloňovat ani časovat.

„Částice uvozují samostatné věty (stojí vždy na začátku věty). Jsou to například slova „ať, kéž, necht’, prý.“ (54) Nemůžeme je skloňovat ani časovat.

Citoslovce vyjadřují zvuky, hlasy, city, nálady, výzvy (ó, au, psst, crrr, haló ...).

(53) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 120

(54) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 123

„Ohebná slova se skloňují (podstatná jména, přídavná jména, číslovky) nebo časují (slovesa). Slova neohebná nemůžeme skloňovat ani časovat. Jsou to příslovce, předložky, spojky, částice a citoslovce.“ (55) Poté následuje přehled všech deseti slovních druhů.

Veškerá probraná látka je procvičována ve cvičeních, kterých je v těchto učebnicích dostatečná zásoba.

(54) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 123

(55) Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1995, s. 124

Český jazyk 4

Autor: Rudolf Čechura

Ilustrace: Drahomíra Dvořáková

Nakladatelství: Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha

Rok vydání: 1996

Počet stran: 161

Učebnici tvoří dvě části, a to jazyková a slohová. Tyto části se v učebnici volně střídají, to znamená, že mezi jazyková cvičení jsou volně vkládána cvičení slohová. První část, tedy tu jazykovou, tvoří celkem 13 celků: Opakování; Stavba slov; Vyjmenovaná slova; Procvičování; Slovní druhy; Slovesa; Podstatná jména; Stavba věty jednoduché; Souvětí; Závěrečné opakování; Co už umíme; Diktáty; Přehledné tabulky.

První větší setkání s tvaroslovím a slovními druhy je na straně 47, kde začínají opakovací cvičení. Větší pozornost právě v tomto úseku je věnována slovesům. Setkáváme se zde s zcela novým pojmem „neurčitek“ (infinitiv). „U slovesných tvarů zakončených na –t nemůžeme určit osobu ani číslo, říkáme jim neurčitek (infinitiv). Některé neurčitky mohou být zakončeny na –ci (např. péci, téci, vléci). Můžeme však používat i tvary péct, téct, vléct.“ (56). Následuje větší zopakování toho, co už o slovesech víme. Úkolem žáků je navíc vymýšlet příklady k dané látce. Vědí, že slovesa jsou taková slova, která vyjadřují děj, dále pak také to, že u některých sloves můžeme určit osobu, číslo a čas, vědí, že osoby jsou tří, číslo dvojí a čas trojí. Dále pak vědí, že se některá slovesa tvoří zvratnými zájmeny „se, si“ – slovesa zvratná, že slovesné tvary mohou být jednoduché nebo složené. Následující kapitola se věnuje slovesům zvratným. Žáci jsou zde upozorněni na fakt, že slovo „se“ nemusí být vždy jen zájmeno nebo součást slovesa, ale může být také předložka (se sestrou, se známými). Další upozornění se týká toho, že při vyhledávání sloves podtrháváme, nebo vypisujeme celý zvratný tvar (zapamatuji si, umýt se).

Další kapitola se věnuje jednoduchým a složeným tvarům. Znovu opakuje, že jednoduché tvary slovesné jsou tvořeny jedním slovem (nese, čteme) a složené tvary slovesné více slovy (nebudu zlobit, budeme se snažit).

(56) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 50

Novou látkou zabývající se slovesy je časování, a to nejprve v čase přítomném. „V koncovkách času přítomného píšeme vždy měkké i/í. Některá slovesa, která mají v 1. os. Č. j. koncovku –ím, mají ve 3. os. Č. mn. Koncovku –ejí, –í. Např. sázím – sázejí i sází, umím – umějí i umí, válím – válejí i válí.“ (57)

„Budoucí čas tvoříme tvary složenými (budu číst, budeš vařit). Složený tvar budoucího času (budu číst) se skládá z pomocného slovesa (budu, budeš, bude, budeme, budete, budou) a z neurčitku (infinitivu) (číst). Některá slovesa vyjadřují budoucí čas jednoduchými tvary času přítomného (přečtu, uvařím). U složených tvarů vyjadřuje pomocné sloveso osobu, číslo a čas (budu, budeš, bude, budeme, budete, budou) a neurčitek (infinitiv) vyjadřuje věcný význam (cvičit).“ (58) Vypisují – li se slovní druhy, musí se vypsát celý tvar (Za chvíli se budu učit tancovat. – budu se učit). „Slovesné tvary zakončené na –l, –la, –lo, –li, –ly, –la se nazývají příčestí minulé.“ (59) Zmíněny jsou i tvary „ses, sis“ u zvratných sloves.

U podstatných jmen nejprve žáci procvičují již dříve probrané učivo. Poté se seznamují se vzory. V první řadě jsou všechny vzory vyjmenovány, poté následují kapitoly, které se věnují jednotlivým vzorům, přičemž každý vzor je vždy přehledně vyskloňován v jednotném i v množném čísle. U každého tvaru jsou zvýrazněny koncovky. Začínáme rodem středním, vzorem město. „Podle vzoru město se skloňují podstatná jména rodu středního zakončená v 1. p. č. j. samohláskou –o. Vzor město je vzor tvrdý. V 7. p. č. mn. Má koncovku tvrdé –y.“ Důležité je poučení o postupu při určování vzoru: „Určíme rod podstatného jména a koncovku 1. p. č. j. Např. (to) kolo je podstatné jméno rodu středního (kolo jako město), skloňuje se podle vzoru město.“ (60)

Vzor moře: „Podle vzoru moře se skloňují podstatná jména rodu středního, která končí v 1. i ve 2. p. č. j. samohláskou –e/-ě. Vzor moře je vzor měkký. Všechna i/í v koncovkách jsou měkká.“ (61) Podle vzoru kuře skloňujeme podstatná jména rodu středního zakončená v 1. p. č. j. –e/-ě a ve 2. p. č. j. –ete/ -ěte. A podle vzoru stavení skloňujeme podstatná jména rodu středního zakončená v 1. p. č. j. samohláskou –í. V koncovkách jsou všechna –í měkká.

(56) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 50

(57) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 56

(58) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 60

Po vzorech středního rodu následují vzory rodu ženského. „Podle vzoru žena se skloňují podstatná jména vzoru ženského zakončená v 1. p. č. j. samohláskou –a. Vzor žena je vzor tvrdý. V koncovkách píšeme tvrdé –y, jen v 7. p. č. mn. V koncovce –ami píšeme měkké –i.“ (62) Podstatná jména rodu ženského, která jsou v 1. p. č. j. zakončená samohláskou –e/-ě, skloňujeme podle vzoru růže. Tento vzor je vzorem měkkým, v koncovkách tedy vždy píšeme měkké i/í. Podle vzoru píseň se skloňují podstatná jména rodu ženského zakončená v 1. p. č. j. souhláskou a ve 2. p. č. j. koncovkou –e/-ě. Jedná se o vzor měkký, v koncovkách tedy píšeme měkké i/í. A konečně podle posledního vzoru rodu ženského, čímž je vzor kost, skloňujeme podstatná jména zakončená v 1. p. č. j. souhláskou a ve 2. p. č. j. koncovkou –i. Jde o vzor měkký, píšeme tedy měkké i/í.

Celkem čtyři vzory jsou zmíněny u mužského rodu. Poučky mají stejnou podobu jako vzory předchozí. Vzory pán a hrad jsou vzory tvrdé a vzory muž a stroj měkké. Podle vzorů pán a muž se skloňují podstatná jména rodu mužského životného a podle vzorů hrad a stroj podstatná jména rodu mužského neživotného. Zmíněn je zde tedy také rozdíl v životnosti u mužského rodu.

Veškerá látka, a to jak nová, tak i ta dříve probraná, je procvičována a opakována v mnoha cvičeních. Konec učebnice tvoří velké shrnující opakování, která také doprovázejí tabulky s probranou látkou.

(59) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 60

(60) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 68

(61) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 71

(62) Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 81

Český jazyk 5

Autor: Jana Štroblová

Ilustrace: Daniela Benešová

Nakladatelství: Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha

Rok vydání: 1996

Počet stran: 183

Učebnici opět tvoří dvě části. Setkáváme se v ní tedy s jazykovými a slohovými kapitolami, které se volně střídají. To znamená, že mezi cvičení jazyková jsou volně vkládána cvičení slohová. První část, tedy tu jazykovou, tvoří celkem 8 celků: Stavba slova; Slovní druhy ohebné (první část); Skladba – první část; Slovní druhy ohebné (pokračování); Skladba – pokračování; Slovní druhy neohebné – shrnutí učiva nižších ročníků; Přímá řeč.

Nauce o tvarosloví a slovních druzích je věnována převážná část jazykového oddílu. Vždy se nejprve opakuje dříve probrané učivo, poté se přechází k výkladu a probírání nové látky. Větší pozornost je nejdříve věnována slovesům, přičemž si žáci zopakují slovesnou osobu, číslo a čas.

Poprvé se žáci seznamují se slovesným způsobem. „Určité tvary sloves mohou vyjadřovat způsob oznamovací (voláš), jinými tvary mohou vyjadřovat způsob rozkazovací (volejte!) nebo způsob podmiňovací (volal bys).“ (63) Každému ze zmíněných způsobů jsou věnována cvičení. Žáci jsou seznámeni s tím, že rozkazovací způsob vyjadřuje rozkaz (zákaz), přání, nebo výzvu (výstrahu) a že tvary pro rozkazovací způsob tvoříme jen pro: 2. os. č. j. – (ty) čti, 1. os. č. mn. – (my) čtěme, 2. os. č. mn. – (vy) čtěte. Dále, že je slovesný způsob tvořen trojími koncovkami: 1) -, -me, -te (piš, pišme, pište), 2) -i, -ěte (-ěme), -ěte (-ete) (jdi, jděme, jděte), 3) -ej, -ejme, -ejte (házej, házejme, házejte). Tvary nevyjadřují čas, vyjadřují osobu a číslo. Poslední poznámkou je, že rozkaz je možné tvořit též pomocí částic „ať, necht“ (Ať nepadne!).

Způsob podmiňovací vyjadřuje děj, který by se mohl uskutečnit. Jeho tvary jsou složené z přičestí minulého a ze slov: bych, bys, by, bychom, byste. Tento způsob potom může být dvojitý, a to buď přítomný, nebo minulý. U minulého se zpravidla přidává: byl, byla, bylo, byli (byly) – byl bych volal, nebo: býval, bývala, bývalo, bývali (bývaly) – bývali bychom se nesetkali.

V závěru prvního celku, který se věnuje tvarosloví, je shrnutí o slovesech, které obsahuje kontrolní otázky o dosud naučené látce.

Po slovesech následuje další celek, který věnuje pozornost podstatným jménům. Nejdříve je, stejně jako u sloves, kladen důraz na opakování, poté následuje nové učivo. Žáci si tedy v úvodu zopakují rod, číslo a pád, přičemž velká pozornost je věnována opakování skloňování a opakování vzorů všech tří rodů podstatných jmen. Rozhodně se nezapomíná na životnost u rodu mužského. „Mluvnicky životná mohou být i podstatná jména rodu mužského označující předměty neživé, jejichž koncovka je –i (sněhuláci, draci, strašáci), nebo –é (činitelé). Jsou – li tato podstatná jména podmětem, pak v přičestí minulém píšeme koncovku –i (Sněhuláci stáli.).“ (64) Podstatná jména ale mohou být mluvnicky životná i neživotná (Ledoborce vypluly. Ledoborci vypluli.). Poslední poznámkou, která se týká životnosti, je ta, že slovo den má dva tvary, ale v přičestí píšeme vždy tvrdé –y (Dny se krátily. Dni se krátily.).

V celku, který se věnuje podstatným jménům, jsou přidány ještě další dva vzory rodu mužského. Těmi jsou předseda a soudce. „Podle vzoru předseda se skloňují podstatná jména rodu mužského životného, která mají v 1. p. č. j. koncovku –a. Pravopis:Vzor předseda je vzor tvrdý. V koncovkách píšeme tvrdé –y. V koncovkách –ovi (předsedovi), –ích (o sluzích) se píše měkké i.“ (65) „Podle vzoru soudce se skloňují podstatná jména rodu mužského životného, která končí v 1. p. č. j. na –e. Pravopis: Vzor soudce je vzor měkký. i/í v koncovkách je vždy měkké.“ (66) Na závěr výkladu o podstatných jménech se opět objevuje shrnující kapitolka obsahující opakovací otázky, které prověřují dříve naučené učivo.

Po podstatných jménech přicházejí na řadu jména přídavná, přičemž na začátku je zopakován trojí rod a dvojí číslo, což znamená, že si žáci opakují to, že i tato jména se skloňují, že jsou to tedy slova ohebná, která dělíme na měkká (mají v 1. p. č. j. pouze jednu koncovku –í: jarní dešť, jarní louka, jarní kvítí) a tvrdá (mají v 1. p. č. j. koncovky –ý, –á, –é: mladý muž, mladá žena, mladé víno) a přivlastňovací (v 1. p. č. j. jsou zakončena na –ův, –ova, –ovo, –in, –ina, –ino a ptáme se na ně otázkou „čí?“). „Přídavná jména tvrdá skloňujeme podle vzoru mladý. Ve tvarech přídavných jmen tvrdých se v koncovkách píše tvrdé –ý, pouze tvary 1. a 5. p. č. mn. Rodu mužského životného mají koncovku měkké –í a v 7. p. č. mn. Je ve tvarech všech rodů koncovka –ými. Přídavná jména měkká skloňujeme podle vzoru jarní. V koncovkách přídavných jmen měkkých je vždy pouze měkké –í.“ (67)

V koncovkách přídavných jmen přivlastňovacích píšeme y/ý, pouze ve tvarech 1. a 5. p. č. mn. Rodu mužského životného je koncovka –i a v 7. p. č. mn. Všech rodů je koncovka –ými. Pro přivlastňovací přídavná jména máme dva vzory: „matčin“ (v 1. p. č. j. mužského rodu zakončena příponou –in, v rodě ženském –ina, v rodě středním –ino) a „otcův“. Dále se žáci dozvídají to, že se tvar přídavného jména řídí tvarem jména podstatného, ke kterému patří. Vědí také to, že se tato jména shodují jak v rodě, tak i čísle a pádě.

Poté následuje nová látka. Do ní je zahrnuto učivo věnující se stupňováním přídavných jmen. „Některá přídavná jména mohou svými tvary vyjádřit trojí stupeň vlastnosti. Druhý stupeň vyjadřuje při srovnání větší míru vlastnosti než stupeň první. Třetí stupeň vyjadřuje její nejvyšší míru. Tvary druhého stupně se tvoří příponami: 1) –ejší, –ější (chytř/ejší, nov/ější), 2) –ší (hlubší, kratší), 3) –í (měkkí, hezčí). Tvary třetího stupně se tvoří z tvarů stupně druhého předponou nej-. Takovému vyjadřování různé míry říkáme stupňování.“ (68) Stejně jako v předchozích kapitolách, tak ani u přídavných jmen nechybí závěrečné shrnutí.

Následují zájmena, přičemž v této kapitole je zmíněno jejich sedm druhů: osobní – označují první, druhou nebo třetí osobu: já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona, zvrtné se. Přivlastňovací – jimi přivlastňujeme první, druhé, nebo třetí osobě: můj, tvůj, jeho, její, náš, váš, jejich, svůj. Dále jsou to zájmena ukazovací – ukazujeme jimi na určitou osobu, zvíře, věc či vlastnost: ten (král), ti (králové, to (kuře), tahle (kuřata), tento (dům), tyhle (domy), ta (nejhezčí). Dalším druhem jsou zájmena tázací – Kdo (je ten chlapec)?, Která (slečna)?, Co (je to)?, Čí (kočka)?, Jaká (barva)?

(63) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 28

(64) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 70

(65) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 73

(66) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 75

(67) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 97

(68) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 105

Po tázacích zájmenech se seznamují se zájmeny vztažnými – kdo, co, jaký, který, čím, jenž – většinou mají funkci spojovacího výrazu v souvětí: Kde je ten klíč, který hledám? To je auto, jaké bych si přál. Dále pak neurčitá – jimi blíže neurčujeme, o kom, nebo o čem je řeč: Někdo do mě strčil. Něco mě napadlo. Zaslechl jsem něčí hlas. Záporná – to jsou taková zájmena, kterými popíráme existenci osoby, zvířete, věci: Nikdo tam nebyl. Nic se na obrazovce neobjevilo. Nic se nerozbilo. Další kapitola zmiňuje skloňování zájmen: já, ty, se, my, vy, ten, náš, on, ona, ono. Poukázáno je na tvary mě/mne (2. a 4. p. č. j.) a mně/mi (3. a 6. p. č. j.), mi/my, na psaní „s sebou a sebou“ a na „Ty, Vy, Tvůj, Váš“ v dopisech. Následuje opět závěrečné shrnutí probrané látky.

„Číslovky jsou slova významu číselného. Rozlišujeme číslovky určité a neurčité. Číslovky určité označují určitý, přesný počet (můžeme je vyjádřit číslicemi). Číslovky neurčité neoznačují přesný, určitý počet (nemůžeme je vyjádřit číslicemi). U číslovek můžeme určit rod, číslo a pád. Číslovky jsou slova ohebná, můžeme je skloňovat. Číslovky, které vyjadřují, kolikrát se něco vyskytuje (dvakrát, desetkrát, mnohokrát ...), jsou nesklonné.“ (69)

Číslovky rozdělujeme podle významu, a to na: základní – takové vyjadřují počet a odpovídají na otázku „kolik?“, dále pak řadové – označují pořadí a odpovídají na otázku „kolikátý?“, druhové – vyjadřují množství druhů a odpovídají na otázku „kolikery?“, následují násobné – vyjadřují, kolikrát se něco vyskytuje a odpovídají na otázku „kolikrát? Kolikanásobný?“. Po vyjmenování druhů číslovek následuje přehled, který obsahuje skloňování číslovek „dva, oba, dvě, obě, tři, čtyři“. V závěru opět opakovací shrnutí.

V závěru učebnice se objevuje kapitola, která se zabývá slovními druhy, jež jsou neohebné. „Příslovce blíže určují okolnosti, za nichž probíhá děj, nebo blíže určují vlastnost. Určují místo, čas, způsob, míru, příčinu. Otázky, kterými se na příslovce ptáme, jsou také příslovce. Příslovce se nesklonují ani nečasují, jsou to slova neohebná.“ (70)

(69) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 1148

(70) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 142

Poté, už v samém závěru učebnice pokračuje opakování dalších neohebných slov, čímž jsou předložky, spojky, částice a citoslovce. Nezapomíná se ale na stálé opakování již dříve probraného. Na konci této učebnice se nachází velké závěrečné opakování, které doprovázejí přehledné tabulky o naučené látce.

Shrnutí k učebnicím Český jazyk 2, 3, 4, 5 nakladatelství Alter

Učebnice českého jazyka pro první stupeň zahrnují učivo, které je dáno osnovami pro základní školy. Učebnice jsou uvedeny metodickými poznámkami. „Učebnice předpokládá vyučovací metodu, která zabezpečí: aktivní poznávací činnost žáka, jeho každodenní samostatnou práci, okamžité poskytování zpětné vazby, umožnění práce se zdroji informací (přehledy, tabulkami, slovníčkem apod.). Obsahuje velkou zásobu mluvních cvičení, neboť cílem výuky českému jazyku není pouze ovládnutí jazykové správnosti, ale i schopnost vhodně formulovat myšlenky a cvičit se v porozumění projevům druhých.“ (71) Úvod ještě zahrnuje vysvětlivky vztahující se k barvám rámečků. Zeleně jsou označena cvičení, jež jsou určená k samostatné práci, žlutě jsou potom označeny diktáty a růžově poučky.

Všechny učebnice zahrnují dva celky, střídá se tedy látka jazyková s naukou o slohu. Horní okraj je vždy označen barevným rámečkem, v němž je napsán nový celek, kterému se patřičná část učebnice věnuje. Jazykové celky jsou oranžové, sloh je označen růžovou barvou. Učebnice jsou pestré, a to po stránce obsahů daných cvičení, která jsou zaměřena buď na právě probíranou, nebo na dříve probranou látku.

Co se týče pouček, ty jsou srozumitelné a jasné. Jsou označeny: „Zapamatujte si, Zopakujte si.“ Ve srovnání s dalšími dvěma sadami učebnic jsou ale učebnice nakladatelství Alter pro žáky poněkud náročné.

Závěry učebnic se věnují vždy shrnutí a opakování za doprovodu různých diktátů a mnoha cvičení. Na koncích jsou vždy připraveny testy s bodovým hodnocením, které jsou vytvořeny pro zopakování učiva za jednotlivá čtvrtletí školního roku. Kromě shrnutí, opakování a různých cvičení závěry učebnic obsahují také přehledy učiva, a to ve formě tabulek, které žákům poskytují ucelený přehled získaných informací a vědomostí, které mohou poskytnout dobrou pomůcku při učení. Obsahy učebnic jsou vždy na konci a jsou přehledné, samozřejmě rozdělené na část jazykovou a slohovou. Celkově jsou učebnice velice pestré, a to především svou barevností a střídáním činností.

(71) Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s.r.o., VŠEŇ, Praha 1996, s. 4

2. Učebnice nakladatelství Nová škola

Učebnice pro 2. ročník

Český jazyk 2

Moje česká řeč

Autoři: Mgr. Zita Janáčková, PaedDr. Hana Mühlhauserová, PhDr. Olga Příborská

Ilustrace: Jiří Růžička

Nakladatelství: Nová škola, Brno

Rok vydání: 1998

Počet stran: 96

V učebnici najdeme 15 celků: Základní znalosti z 1. třídy; Věta – vyjadřování ústní a písemné; Abeceda a písmo; Mluvíme ve větách; Druhy vět; Věta, slova a slovní význam; Slovo, slabika, hláska, písmeno; Psaní y – ý po tvrdých souhláskách; Psaní i – í po měkkých souhláskách; Psaní souhlásek uprostřed a na konci slov; Slova se skupinami dě, tě, ně; Slova se skupinami bě, pě, vě, mě; Slovní druhy – přehled; Psaní velkých písmen; Souhrnné opakování.

Učebnice se liší od učebnic nakladatelství Alter tím, že není rozdělena na slohovou a jazykovou část. Se slovními druhy se žáci setkávají až na konci učebnice, a to ve 13. oddílu, který obsahuje pět kapitol: Podstatná jména, Slovesa, Opakování – podstatná jména a slovesa, Předložky, Užití předložek ve větách. Na začátku seznámení s tvaroslovím a slovními druhy je nejprve čeká přehled deseti slovních druhů. „Každé slovo, které používáme, patří k jednomu z deseti slovních druhů.“ (72)

Bližší poznávají podstatná jména, slovesa a předložky. „Podstatná jména jsou názvy osob, zvířat a věcí (děti, maminka, pták, lev, postel, auto, ...). Ukazujeme si na ně slovy ten, ta, to. Je to první slovní druh.“ (73)

(72) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O.: Učebnice pro 2. ročník – Český jazyk 2 – Moje řeč, Nová škola, Brno 1998, s. 78

(73) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O.: Učebnice pro 2. ročník – Český jazyk 2 – Moje řeč, Nová škola, Brno 1998, s. 79

„Slovesa jsou slova, která nám říkají, co osoby, zvířata a věci dělají nebo co se s nimi děje (sedí, utíkají, bude číst).“ (74)

Zmíněné slovní druhy, tedy podstatná jména a slovesa, jsou zařazeny do několika cvičení a jsou procvičovány.

„Slova na, pod, nad, za, do, před, bez, u, v, k, s, o jsou předložky. Vyslovujeme je dohromady se slovem, ke kterému patří, ale píšeme je vždy zvlášť.“ (75) Po kapitole věnující se předložkám následuje kapitola ukazující předložky nejen ve spojení se slovem, ale i celkově ve větě.

(74) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, o.: Učebnice pro 2. ročník – Český jazyk 2 – Moje řeč, Nová škola, Brno 1998, s. 82

(75) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, o.: Učebnice pro 2. ročník – Český jazyk 2 – Moje řeč, Nová škola, Brno 1998, s. 86

Učebnice pro 3. ročník

Český jazyk 3

Česká řeč a pravopis

Autoři: Mgr. Zita Janáčková, PaedDr. Hana Mühlhauserová, PhDr. Olga Příborská, Mgr. Jitka Zbořilová

Ilustrace: Jiří Růžička, Jitka Krejčířiková

Nakladatelství: Nová škola, Brno

Rok vydání: 1999

Počet stran: 96

Učebnice je tvořena sedmi celky: Opakování; Věta jednoduchá a souvětí; Nauka o slově; Hláskosloví a výslovnost; Psaní i, í nebo y, ý po obojetných souhláskách uvnitř slov; Tvarosloví; Velké závěrečné opakování.

Šestý celek, tedy tvarosloví, zahrnuje celkem šest kapitol: 1. Slovní druhy, Vlastní jména, (Popis zvířete), 2. Slovní druhy – opakování, 3. Skloňování podstatných jmen, Číslo podstatných jmen, Rod podstatných jmen, 4. Podstatná jména – opakování, 5. Slovesa, Osoba sloves, Číslo sloves, (Vyprávění pohádky podle osnovy, podle obrázků), Čas sloves, Popis činnosti, Infinitiv, Zvratná slovesa, (Telefonický rozhovor – přivolání první pomoci), Časování sloves, 6. Podstatná jména, slovesa – opakování, (Pozdrav z výletu). Látka druhého ročníku je průběžně opakována v předchozích celcích.

V úvodu šestého celku, tedy tvarosloví, je přehled všech slovních druhů. „Podstatná jména jsou názvy osob (učitel), zvířat (králík) a věcí (míč). Můžeme si na ně ukázat slovy ten, ta, to, ti, ty, ta. Podstatná jména jsou i názvy vlastností (statečnost, píle) a dějů (děšť, chůze, plavání).“ (77)

(76) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 63

(77) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 64

Žáci jsou také seznámeni se jmény vlastními, a to s tím, že se jedná o vlastní jména osob, zvířat a že je píšeme s velkým počátečním písmenem. Seznamují se také s tím, že kromě zmíněných jmen se s velkým písmenem píší i i jména měst, vesnic, hor, pohoří, řek, ulic, náměstí. Dozvídají se, že podstatná jména obecná píší s písmenem malým.

„Přídavná jména vyjadřují vlastnosti osob, zvířat a věcí. Odpovídají na otázky jaký? (dřevěný), který? (zimní), čí?(maminčin).“ (78)

„Zájmena jsou slova, která zastupují podstatná jména (pán – on, žirafa – ona, kuře – ono) nebo na ně ukazují (ten, ta, to).“ (79)

„Číslovky vyjadřují čísla (osm, třicet), počet (dva žáci) nebo pořadí (dvanáctý, čtyřicátý). Číslovky odpovídají na otázky kolik? Kolikátý? Kolikrát? Kolikanásobný?“ (80)

„Slovesa vyjadřují, co osoby, zvířata a věci dělají (běží, bouchá) nebo co se děje (prší).“ (81)
„Příslovce jsou slova, která určují místo (odpovídají na otázku kde? Kam?), způsob (odpovídají na otázku jak?) a čas (odpovídají na otázku kdy?). Příslovce musí být jedno slovo (teď, nahoře, tu).“ (82)
„Předložky stojí ve větě před podstatnými jmény, přídavnými jmény, číslovkami a zájmeny. Jsou to slova: před, ze, od, do, u, při, v, vedle, z, s, k, pod, nad, mezi, ... Předložky čteme dohromady s následujícím slovem, ale píšeme je vždy zvlášť.“ (83)

(78) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 67

(79) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 68

(80) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 68

(81) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 69

(82) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 70

(83) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 71

„Spojky spojují slova (Petr a Pavel, dnes i zítra) nebo věty. (Maminka šla nakoupit, ale v obchodě měli zavřeno).“ (84)

„Částice jsou slova, která dávají větě platnost zvolání, přání nebo výzvy. Stojí většinou na začátku věty. Nejčastější částice jsou ať, kéž, necht', což.“ (85)

„Citoslovce vyjadřují city, nálady, výzvy (ach, au, ó, haló) nebo hlasy a zvuky lidí (hej, heč, hurá), zvířat (haf, mňau) a věcí (bum, prásk).“ (86)

Již ve třetím ročníku se žáci seznamují se skloňováním podstatných jmen. Nejprve si v krátkém příběhu všimají vyznačených slov, přesněji si všimají slova, které mění své tvary. „Tvary podstatných jmen se mění podle pádů. Čeština má sedem pádů. Pády určujeme pomocí pádových otázek. Skloňovat podstatná jména znamená měnit jejich tvary.“ (87) Po krátkém příběhu následuje přehled všech sedmi pádů, které doprovází příklady, přičemž jsou žáci upozorněni na změny, tedy na rozdíl mezi tvary slov (žák – žáka, žákovi) a slovy příbuznými (žák – žákyně, žákovská).

Žáci se kromě skloňování seznamují také s učivem o čísle podstatných jmen. „Tvary podstatných jmen jsou v čísle jednotném (ten kůň, ta květina, to mimino) nebo v čísle množném (ti koně, ty květiny, ta mimina).“ (88)

Po čísle přichází na řadu rod podstatných jmen, přičemž žáci zjišťují, že tvary podstatných jmen obvykle vyjadřují jeden ze tří rodů, a to rod mužský, na který si můžeme ukázat zájmenem ten (ten pes), dále pak rod ženský, na který si můžeme ukázat zájmenem ta (ta dívka) a nakonec rod střední, na který ukazujeme zájmenem to (to kuře).

U sloves se seznamují s osobou, číslem, časem, infinitivem, se zvrtnými slovesy a s časováním. „U sloves rozlišujeme trojí osobu v čísle jednotném a trojí osobu v čísle množném. Při určování osob si pomáháme zájmeny.“ (89)

(84) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 71

(85) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 72

(86) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 72

Dále se seznamují s časem, zjišťují, že čeština má tři časy , a to minulý, přítomný a budoucí. Vědí, že čas minulý vyjadřuje to, co už bylo nebo co se stalo, čas přítomný vyjadřuje to, co se právě děje a čas budoucí potom to, co se teprve odehraje.

„Infinitiv je tvar slovesa, který končí na –t (v některých případech na –ci, –ct). Je to neurčitý tvar, nevyjadřuje ani osobu, ani číslo, ani čas (např. umět, učit se, říci, říct).“ (90)

„U některých sloves bývá zájmeno se nebo si (např. usmívá se, zpívá si). Jsou to slovesa zvrtná.“ (91)

„Časovat slovesa znamená měnit jejich tvary podle osoby, čísla a času. Při časování se mění koncovka sloves. V koncovkách přítomných tvarů sloves píšeme vždy –í. (např. bydlím, nosíš, prosí, vozíme).“ (92)

Jakákoli probíraná látka je procvičována v rozmanitých cvičeních. Na konci učebnice je procvičování součástí velkého závěrečného opakování.

(87) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 75

(88) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 76

(89) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 80

(90) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 86

(91) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 87

(92) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.,: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999, s. 88

Učebnice pro 4, ročník

Český jazyk 4

Český jazyk slovem i písmem

Autoři: Mgr. Zita Janáčková, PaedDr. Hana Mühlhauserová, PhDr. Olga Příborská, Mgr. Jitka Zbořilová

Ilustrace: Jiří Růžička

Nakladatelství: Nová škola, Brno

Rok vydání: 1999

Počet stran: 95

Tato učebnice je rozdělena do devíti celků: Opakování učiva nižších ročníků, Nauka o slově, Stavba slova, Vyjmenovaná slova, Slovní druhy, Podstatná jména, Slovesa, Stavba věty, Závěrečné opakování.

Od pátého celku se setkáváme s učivem o tvarosloví. Žáci si opakují základní vědomosti, mají před sebou poučku o slovních druzích, a to takovou, z níž se dozvědí, že lze všechna slova zařadit do jedné z deseti skupin, a to podle jejich patřičných společných znaků. Vědí, že podstatná jména, přídavná jména, zájmena a číslovky mohou skloňovat, slovesa mohou časovat, což znamená, že poznávají a uvědomují si význam slov ohebných. Dále pak vědí, že příslovce, předložky, spojky, částice a citoslovce nelze ani skloňovat, ani časovat, jedná se tedy o neohebná slova. Na další straně následuje přehledné shrnutí. U každého slovního druhu se také nachází stručná charakteristika.

Následují podstatná jména. Jako první je číslo a rod. Vědí, že různými tvary můžeme vyjádřit celkem sedm pádů a dvojí číslo, dále pak to, že u nich rozlišujeme trojí rod. Číslo a rod poznáme pomocí ukazovacích zájmen „ten, ta, to.“

V dalším celku, tedy v kapitola o podstatných jménech, žáci opakují pád. V této kapitole je všech sedm pádů vyjmenováno společně s pádovými otázkami. A v souvislosti s tím je zmíněno také skloňování, tedy změna tvarů podstatných jmen dle pádu a čísla.

Hlouběji se skloňováním zabývá následující kapitola. „Podstatná jména tvoří podle rodu a koncovek velké skupiny, které se skloňují stejně. Jedno slovo z této skupiny je vybráno jako vzor a ostatní slova dané skupiny se skloňují podle tohoto vzoru.“ (93) Následuje přehled a výčet vzorů k patřičným rodům – rod mužský: pán, hrad, muž, stroj, předseda, soudce. Rod ženský: žena, růže, píseň, kost a rod střední: město, moře, kuře, stavení. Žáci jsou také seznámeni s postupem při rozhodování o tom, ke kterému vzoru vlastně podstatné jméno patří: 1. Určete rod. 2. Řekněte si podstatné jméno v 1. p. č. j. a všimněte si jeho koncovky. 3. Řekněte si podstatné jméno ve 2. p. č. j. věnujte pozornost koncovce. 4. Srovnejte koncovky daného podstatného jména s koncovkami vzorů tohoto rodu, poté podstatné jméno přiřaďte ke tomu vzoru, který má stejné zakončení v obou zmíněných pádech.

Dále se učebnice zabývá jednotlivými rody a vzory, přičemž vzory jsou vždy uvedeny v přehledných tabulkách. Jako první se věnuje pozornost rodu střednímu a vzoru město. „Podle vzoru město se skloňují podstatná jména rodu středního, která mají v 1. p. č. j. koncovku –o (kolo, slovo, kružítko). Vzor město je tvrdý vzor. Podstatná jména skloňovaná podle vzoru měst mají v 7. p. č. mn. koncovku –y (koly, chodidly).“ (94) Zcela podobným způsobem se žáci seznamují s ostatními vzory rodu středního a ženského.

Co se týče mužského rodu, zde se klade důraz nejprve na životnost. „U podstatných jmen rodu mužského rozlišujeme další mluvnický význam – životnost a neživotnost (podstatná jména mužského rodu životná a neživotná). A) Podstatná jména rodu mužského životná jsou názvy živých bytostí (osob a zvířat). B) Podstatná jména rodu mužského neživotná jsou názvy neživých předmětů a jevů.“ (95) Podstatná jména životná mají v 1. a 4. p. č. j. různé tvary, tvary neživotných jmen se v těchto pádech shodují. Poté následují poučky ke vzorům: pán, hrad, muž, stroj. U vzorů „předseda a soudce je pouze tabulka s upozorněním na 5. pád u vzoru soudce (shoduje se s 1. pádem).

(93) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 45

(94) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 47

(95) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 55

Za danými vzory jednotlivých rodů je vždy shrnující opakování, které je provedeno v několika cvičeních. Další cvičení opakují látku podstatných jmen zcela komplexně. U sloves je to v podstatě stejné, na začátku se opět předkládá přehled toho, co už žáci znají. Vědí to, že slovesa jsou taková slova, která vyjadřují děj. Různými tvary potom mohou vyjadřovat osobu, číslo a čas, což znamená, že se časují. Slovesná osoba a čas je trojí, číslo dvojí. „Slovesný tvar, který může vyjádřit osobu, číslo a čas, je tvar určitý. Slovesný tvar, který nemůže vyjádřit osobu, číslo a čas, je tvar neurčitý (např. infinitiv). U sloves v infinitivu neurčujeme osobu, číslo ani čas.“ (96) Následuje zcela nová látka, a tou je časování. Výklad učiva začíná přehledem časování ve všech třech časech a je zaznamenán v tabulkách. Zpočátku se učebnice věnuje časování sloves v přítomném čase. „Koncovky, kterými se odlišují tvary sloves, se nazývají osobní koncovky (dělám, děláš, dělá ...). V osobních koncovkách času přítomného se píše vždy měkké i/í.“ (97)

„Budoucí čas se vyjadřuje dvěma způsoby: 1) Složeným tvarem slovesa. (U sloves, která mohou vyjádřit právě probíhající děj). Složený tvar se skládá z pomocného slovesa být a z infinitivu významového slovesa. Př.: budu psát, budeš běhat. 2) Jednoduchým tvarem slovesa. (U sloves, která mohou vyjádřit právě probíhající děj – svým přítomným tvarem vyjadřují čas budoucí). Př.: napíšu, poběžíš, přečte.“ (98) „Tvary minulého času jsou složeny z přičestí činného a z přítomného času pomocného slovesa být: psal jsem, psal jsi, psali jsme ... Ve 3. osobě čísla jednotného i množného se pomocné sloveso vynechává: on psal, oni psali ... (Tento tvar posuzujeme rovněž jako tvar složený).“ (99) Na závěr je opět připraveno opakování sloves, které zahrnuje veškerou probranou látku právě o slovesech, přičemž žáci si je opakují v několika cvičeních. Celkové shrnující opakování úplně veškeré látky se nachází potom na konci učebnice.

(96) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 66

(97) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 68

(98) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 69

(99) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 71

Český jazyk

Učebnice pro 5. ročník

Autoři: PaedDr. Helena Chýlová, Mgr. Zita Janáčková, doc. PhDr. Eva Minářová, CSc., Mgr.

Jitka Zbořilová

Ilustrace: Jiří Růžička

Nakladatelství: Nová škola, Brno

Rok vydání: 1998

Počet stran: 144

Učebnice obsahuje devět celků: Český národní jazyk – jazyk mateřský, Opakování, Slovo a jeho stavba, Tvoření slov, Tvarosloví, Podstatná jména, Přídavná jména, Slovesa, Zájmena, Číslovky, Skladba, Závěrečné opakování.

Látka týkající se slovních druhů a tvarosloví začíná přehledem všech deseti slovních druhů, přičemž každý z nich je jednotlivě a stručně charakterizován. Dále jsou rozděleny na ohebná a neohebná slova a slova ohebná dále na ta, která se skloňují a časují.

Látka o podstatných jménech zahrnuje především opakování, a to mluvnických kategorií, tedy pádu, čísla a rodu. U mužského rodu potom učebnice připomíná a poukazuje na životnost. Skloňování podstatných jmen je znázorněno v přehledné tabulce.

Následuje kapitola, která obsahuje učivo o přídavných jménech. „Přídavná jména vyjadřují vlastnosti osob, zvířat nebo věcí a jevů označených podstatným jménem. Ptáme se na ně otázkami jaký?, který?, čím?. Přídavná jména jsou slova ohebná – skloňují se. Shodují se v pádě, čísle a rodě s podstatnými jmény, která blíže určují.“ (100). Podle zakončení rozlišujeme tři druhy: tvrdá, měkká a přivlastňovací.

(100) Chýlová, H., Janáčková, Z., Minářová, E., Zbořilová, J.: Český jazyk – Učebnice pro 5. ročník, Nová škola, Brno 1998, s. 67

V této kapitole je dále uvedeno skloňování přídavných jmen, a to v několika přehledných tabulkách a nechybí zde ani několik pouček na zapamatování. Setkáváme se zde například s poučkou, že rod přídavného jména poznáme podle rodu podstatného jména, ke kterému dané přídavné jméno náleží. Na závěr kapitoly jsou potom přídavná jména zopakována v několika různých cvičeních.

Následují slovesa. Přičemž zprvu je zopakována látka, kterou už žáci znají. Jedná se o slova, která vyjadřují děj – činnost, stav, změnu stavu, dále pak se jedná o slova ohebná, která se časují. Zmíněny jsou tvary určitý a neurčitý, jednoduchý a složený. Žáci vědí, že slovesa svými tvary vyjadřují osobu, číslo a čas. Vědí také to, že osoba a čas jsou trojí, číslo dvojí. Zcela nově se setkávají s látkou o slovesném způsobu, který může být oznamovací, rozkazovací a podmiňovací. Jako první se učebnice zabývá tvary oznamovacího způsobu ve všech třech časech. U času budoucího je potom zmíněna možnost dvojího vyjádření, a to buď složeným tvarem slovesa, tedy pomocné sloveso být + infinitiv významového slovesa, anebo jednoduchým tvarem slovesa. U času minulého si opakujeme, že jsou tvary složeny z přičestí činného významového slovesa a přítomného času pomocného slovesa být. Ve 3. os. č. j. i mn. Se pomocné sloveso vynechává, stále ale jde o složený tvar. „Slovesné tvary zakončené na –l, –la, –lo, –li, –ly, –la (koupil, koupila ...) se nazývají přičestí činné.“ (101) A v této souvislosti je zde také zopakována látka a o shodě přísudku s podmětem.

„Sloveso v rozkazovacím způsobu vyjadřuje děj, který má (nebo nemá) někdo uskutečnit. Je to rozkaz, zákaz nebo prosba. Tvary rozkazovacího způsobu se tvoří ve 2. osobě čísla jednotného a v 1. a 2. osobě čísla množného koncovkami: a) -, -me, -te: piš, pišme, pište b) –i, –ěme (-eme), –ěte): začni, začněme, začněte, kresli, kresleme, kreslete c) –ej, –ejme, –ejte: dělej, dělejme, dělejte, Tvary rozkazovacího způsobu vyjadřují osobu a číslo, ale nevyjadřují čas. (Čas u tvarů rozkazovacího způsobu neurčujeme).“ (102)

(101) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 88

(102) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 92

„Sloveso v podmiňovacím způsobu vyjadřuje děj, který by se mohl uskutečnit. Tvary podmiňovacího způsobu jsou složené. Skládají se z přičestí činného a ze zvláštních tvarů: bych, bys, by, bychom, byste, by (odvozených od slovesa být). U tvarů podmiňovacího způsobu určujeme osobu, číslo a čas.“ (103)

Tento slovní druh, tedy slovesa, jsou opět opakována v závěru kapitoly v několika cvičeních.

V učebnici se věnuje velká pozornost také zájmenům. „Zájmena jsou slova, která zastupují podstatná a přídavná jména nebo na podstatná a přídavná jména ukazují. Podle významu rozeznáváme různé druhy zájmen.“ (104) „Zájmena osobní označují první, druhou nebo třetí osobu. Zájmena osobní jsou: já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona. K zájmenům osobním patří i zvrtná zájmena se, si.“ (105)

Zájmeny přivlastňovacími přivlastňujeme první, druhé nebo třetí osobě. Zájmena přivlastňovací: můj, tvůj, svůj, náš, váš, jeho, její, jejich ...“ (106) Velký důraz klademe a dáváme pozor na 2., 3., 6. p.: (té) naší, (těch) našich, (těm) našim a 4. p. (tu) naši a 7. p. (tou) naší, (tím) naším.

„Zájmena ukazovací ukazují na určitou osobu, zvíře, věc nebo vlastnost. Zájmena ukazovací: ten (ta, to, ti, ty, ta), tento (tato ...), tenhle, onen, takový, týž, tentýž, sám...“ (107)

(103) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 93

(104) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 96

(105) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 96

(106) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 97

(107) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 98

„Zájmeny tázacími se ptáme na osobu, zvíře, věc nebo vlastnost. Zájmena tázací: kdo?, co?, jaký?, který?, čím?.“ (108)

„Zájmena vztažná k sobě připojují některé věty v souvětí. Zájmena vztažná: kdo, co, jaký, který, čím, jenž.“ (109)

„Zájmena neurčitá jsou ta zájmena, kterými blíže neurčujeme, o kom, nebo o čem je řeč, nebo to určujeme jen obecně (někdo, něco, některý, nějaký, něčí, leckdo, lečjaký, ledakdo, kdosi, cosi, kterýsi, každý, všechen ...)“ (110)

„Zájmeny zápornými (nikdo, nic, nijaký, ničím, žádný) popíráme existenci nějaké osoby, zvířete, věci nebo vlastnosti.“ (111) V této kapitole, tedy v celku týkajícím se zájmen, je učivo ještě dále rozšířeno, a to o skloňování zájmen já, ty, se.

Žáci jsou upozorněni na dvojí tvary zájmen v některých pádech – kratší (mě, mi, tě, ti, se) a delší (mne, tebe, sebe, sobě). Jsou upozorněni na dvojí tvary zájmena já ve 2. a 4. p. (mě, mne) a ve 3. p. (mně, mi). Kromě dvojího tvaru zájmena já si také žáci všímají pravopisu některých tvarů tohoto zájmena. To se týká 2. a 4. p.: mě (tě) a 3. a 6. p.: mně (tobě). Také je zde zmínka o psaní sebou / s sebou.

Poté následuje v této kapitole seznámení se skloňováním zájmen „my, vy, on, ona, ono.“ I v této souvislosti se učebnice zmiňuje o psaní tvrdého y v zájmenech my a vy, a měkkého i potom v 7. p. (námi, vámi). U zájmena „ona“ je zmíněn 4. p.: ji (ní) a dále pak 2., 3., 6. p.: jí (ní). Stejně jako v ostatních kapitolách, jsou i zájmena v závěru shrnuta a opakována ve cvičeních.

(108) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 98

(109) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 99

(110) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 100

Po zájmenech následuje další slovní druh, a tím jsou číslovky. Zdůrazňujeme a upozorníme na to, že rozlišujeme číslice (0, 2, 6, ...) a číslovky (nula, první, ...). „Rozlišujeme číslovky určité a číslovky neurčité. Číslovky určité vyjadřují přesný počet nebo pořadí, můžeme je vyjádřit číslicemi (čtyři – 4, čtvrtý hráč – 4. hráč, čtyřikrát – 4krát). Číslovky neurčité nevyjadřují přesný počet a pořadí (několik, mnoho, málo, několikrát), nemůžeme je vyjádřit číslicemi.“ (112)

Další a poslední probíranou látkou o číslovkách je jejich skloňování. Je zde zmíněno skloňování číslovek „dva, oba, dvě, obě, tři, čtyři“. Opět jsou i číslovky opakovány v závěru celku o číslovkách, ale i na konci učebnice v celkovém závěrečném souhrnném opakování.

(111) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 100

(112) Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999, s. 110

Shrnutí k učebnicím Český jazyk 2, 3, 4, 5 nakladatelství Nová škola

Tyto učebnice jsou zpracovány podle učebních dokumentů vzdělávacího programu „Základní škola“.

Na začátku všech učebnic vydaných nakladatelstvím Nová škola jsou vždy odkazy, které se v učebnicích objevují a s nimiž jsou také žáci seznámeni. Jde o to, že se žáci seznámí s tím, jak budou pracovat s pracovními sešity, které doplňují tyto učebnice. Kromě seznámení s odkazy se také žáci dozvídají to, že na zeleném podkladu jsou umístěny doplňující mluvnické i slohové úkoly ke cvičením (v některých učebnicích jen úkoly slohové).

Nejen se zmíněnými odkazy, ale také s patřičnými obsahy se žáci seznamují hned v úvodu těchto učebnic. Ty jsou velice přehledné a jsou v nich vyjmenovány názvy celků a jejich kapitol. Slohová cvičení jsou volně zařazena mezi jazykovou látku.

Učebnice jsou velice pestré, a to jak po stránce střídání činností, tak i po té týkající se barevnosti. Jsou také velice bohaté na ilustrace, přičemž v nižších ročnících se jich objevuje mnohem více než například v pátém ročníku.

Poučky jsou umístěny do žlutých rámečků kromě pátého ročníku, žáci páté třídy je naleznou v rámečcích modrých.

Učebnice jsou také bohaté na cvičení a v každé učebnici je na jejím konci vždy velké závěrečné opakování, které shrnuje látku z celého ročníku.

3. Učebnice nakladatelství SPN, a.s.

Český jazyk pro 2. ročník ZŠ

Autoři: PhDr. Vlastimil Styblík, CSc., PhDr. Zdeňka Dvořáková, CSc.

Doc. PhDr. Karla Ondrášková, CSc.

Ilustrace: Lenka Vybíralová

Nakladatelství: SPN, a.s., Praha

Rok vydání: 2003

Počet stran: 184

Učebnice zahrnuje jazykovou část, která obsahuje celkem sto třicet pět stran, druhá část je slohová, ta začíná na straně 136 a pokračuje až na stranu 179.

Jazykovou část tvoří osm celků: Opakování, O větách, Věta – slovo, Slovo – slabika – hláska; hláska, písmeno, Slova a jejich druhy, Abeceda, O souvětí, Závěrečné shrnutí.

První celek, tedy opakování, tvoří jedna kapitola zvaná Co už umíme.

„O větách“ zahrnuje celkem tři kapitoly: Poznáváme věty, Pořádek vět v textu a Druhy vět.

Následující celek, tedy „Věta – slovo“ tvoří kapitoly dvě: Rozlišování slov ve větě, Slovní význam.

„Slovo – slabika – hláska; hláska, písmeno“ zahrnuje šest kapitol: Slabiky a hlásky, Zvuková stavba slova; hlásky a písmena, Krátké a dlouhé samohlásky, Kde se píší písmena i, í a kde se píší písmena y, ý, Kde se píše písmeno ě, Výslovnost a psaní souhlásek na konci a uvnitř slov.

Následující celek s názvem „Slova a jejich druhy“ potom tvoří tři kapitoly: Slova a skutečnost, Slovní druhy, Vlastní jména.

„Abeceda“: Řada písmen v abecedě a řazení slov v abecedním pořádku.

Celek „O souvětí“ tvoří pouze jedna kapitola, a tou je Větné celky: věta jednoduchá a souvětí.

Dále pak následuje „Závěrečné shrnutí“, které obsahuje kapitolu: Co se žáci naučili.

Poprvé se s tvaroslovím setkáváme v pátém celku. „Představte si jednu velikou krabici na hračky a ta krabice má uvnitř deset přihrádek. Do každé přihrádky ukládáme jiné hračky, aby se nepomíchaly. A takhle nějak je to i se slovy. Kdybychom chtěli každé slovo našeho českého jazyka někam zařadit, stačilo by nám právě těch deset přihrádek. V každé přihrádce by byl jiný slovní druh.“ (113)

Poté se žáci setkávají a seznamují s výčtem jednotlivých slovních druhů s příklady slov. „Třídít slova podle slovních druhů de budeme učit až ve třetí třídě. Zatím se do té krabice s přihrádkami jen trochu podíváme, aby nám poznávání slovních druhů v příštím ročníku lépe šlo.“ (114) Ve druhém ročníku se žáci učí poznávat především podstatná jména, slovesa, předložky a spojky.

Nejprve se tedy žáci seznamují s podstatnými jmény. „Podstatná jména jsou názvy osob, zvířat a věcí.“ (115) „Slovesa vyjadřují děj.“ (116), „Předložky se spojují se jménem. Spojky spojují věty nebo slova.“ (117)

Podstatná jména a slovesa jsou pro žáky zcela novou látkou, tu procvičují v mnoha cvičeních. Skupinu slov rozdělí do dvou sloupců a tvoří věty, které obsahují jak podstatné jméno, tak i sloveso.

Dalším typem cvičení je takové, že do vět doplňují chybějící slova. Dále pak také vypisují slovní druhy. Podstatou některých cvičení je to, že žáci popisují to, co vidí na obrázcích.

Pouze okrajově, tedy bez pouček, jsou zmíněna přídavná jména, zájmena, číslovky, příslovce, částice a citoslovce.

(113) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2003, s. 90

(114) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2003, s. 91

(115) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2003, s. 92

(116) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2003, s. 93

(117) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2003, s. 97

S částicemi se setkávají pouze ve čtyřech větách. „Všimněte si podtržených slov. Říkáme jim částice.“ (118) To samé dělají s dalším slovním druhem. V několika dalších větách jsou tedy podtržena citoslovce a žáci vysvětlují, co jednotlivá podtržená slova vyjadřují. V dalším cvičení zapisují hlasy zvířat.

Pátý celek také tvoří látka týkající se vlastních jmen. Žáci se tak seznamují s rozdílem mezi podstatnými jmény obecnými a vlastními. U jmen osob rozlišují jméno a příjmení, poznávají také jména zvířat, měst, vesnic, hor a řek.

(118) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2003, s. 100

Český jazyk pro 3. ročník ZŠ

Autoři: PhDr. Vlastimil Styblík, CSc.

PhDr. Zdeňka Dvořáková, CSc.

doc. PhDr. Karla Ondrášková, CSc.

Ilustrace: Miroslava Jakešová

Nakladatelství: SPN, a.s., Praha

Rok vydání: 2005

Počet stran: 224

Učebnici opět tvoří dvě části, první je jazyková, druhá slohová. První část, tedy jazyková, je rozdělena do pěti celků: Opakování, Nauka o slově a pravopis, Tvarosloví, Skladba, Závěrečné shrnutí.

První celek tvoří pouze jedna kapitola a tou je Co už umíme.

„Nauka o slově a pravopis“ zahrnuje pět kapitol: O významu slov, Slabika, hláska, písmeno, Slovní přízvuk, Psaní i, í a y, ý po písmenech označujících obojetné souhlásky uvnitř slov, Abeceda.

Celek „Tvarosloví“ obsahuje šest kapitol: Podstatná jména, jejich číslo a rod, Rozlišování pádů, Vlastní jména, Slovesa, Slovesná osoba, číslo a čas, Časování sloves v čase přítomném, budoucím a minulém, Slovní druhy.

Další celek „Skladba“ tři kapitoly: O promluvách a jejich stavbě, Stavba souvětí, Stavba věty jednoduché.

„Závěrečné shrnutí“ tvoří pouze jediná kapitola: Co jsme se naučili.

V první kapitole třetího celku, tedy tvarosloví, se žáci setkávají s podstatnými jmény, přičemž nejprve poznávají číslo a rod. Vše je ukázáno na příkladech – číslo: (ten) králík, (ta) růžička, (to) poupě, (ti) králíci, (ty) růžičky, (ta) poupata. Stejně jako číslo, tak i rod je ukázán na příkladech: (ten) králík, (ta) růžička, (to) poupě. V této souvislosti se setkávají a poznávají ukazovací zájmena „ten, ta, to, ti, ty, ta.“

Po této kapitole následuje druhá, která se zabývá pádem podstatných jmen. „Podstatná jména různými tvary vyjadřují různé pády. Podstatná jména mění své tvary podle pádů – skloňují se. Rozlišujeme sedm pádů. O který pád jde, zjistíme pádovou otázkou.“ (119) Hned za touto poučkou přichází na řadu výčet všech sedmi pádů a otázek. „Některé tvary podstatných jmen jsou stejné pro několik pádů.“ (120)

V následující třetí kapitole jsou potom probírána podstatná jména takovou formou, aby byli žáci schopni rozlišit podstatná jména obecná od vlastních. „Podstatná jména obecná označují kteroukoli osobu, zvíře nebo věc (paní, pes, řeka). Podstatná jména vlastní označují jednu určitou osobu, zvíře nebo věc (Verunka, Bláhová, Ťapka, Radimka).“ (121) Vlastní jména jsou ještě dále rozvedena na jména osob, zvířat, měst a vesnic, hor a řek, států, příslušníků národů, a to vždy s patřičným příkladem.

Na řadu přichází čtvrtá kapitola, jejímž úkolem je seznámit žáky se slovesnou osobou, číslem a časem. Tato látka je žákům přiblížena tak, že každou osobu doprovází pomocné osobní zájmeno v záorce a za závorkou je ještě navíc uveden příklad. Např.: Osoba první (já, my): volám, voláme. Stejně tak je tomu i u čísla. Co se týče času, tak u toho jsou už uvedeny jen samotné příklady. Kapitola se zmiňuje také o časování. „Slovesa různými tvary vyjadřují různou osobu, číslo i čas. Slovesa mění své tvary podle osoby, čísla a času – časují se.“ (122)

Žáci se seznamují také s infinitivem, a to v následující čtvrté kapitole. „Infinitiv sám nevyjadřuje určitou osobu, ani číslo, ani čas (sníst, vyprosit, tahat, chytit). Infinitiv je slovesný tvar neurčitý.“ (123) Ještě v této kapitole žáci poznávají dělení slovesných tvarů na jednoduché a složené, a to opět za doprovodu příkladů.

(119) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 100

(120) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 103

(121) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 109

(122) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 115

(123) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 117

Předposlední kapitola celku o tvarosloví se věnuje časování sloves ve všech třech časech, tady jak v čase přítomném, tak i minulém a budoucím. U přítomného času poukazuje červený rámeček na to, že v koncovkách slovesných tvarů přítomného času se vždy píše měkké i, í. Uvádějí se zde také přítomné tvary nepravidelného slovesa být. „Tvar budoucího času slovesa se tvoří z pomocného slovesa být (budu, budeš, bude, budeme, budete, budou) a z infinitivu (stavět, sáňkovat, bruslit). Slovesu být říkáme pomocné sloveso proto, že pomáhá tvořit tvary budoucího času. Mnohá slovesa vyjadřují budoucí čas tvary jednoduchými (postavit – postavím, přijít – přijde, napadnout – napadne, vytáhnout – vytáhnou).“ (124)

V části této kapitoly věnující se minulému času je také uvedeno přičestí minulé. „Slovesný tvar zakončený na -l, -la, -lo, -li, -ly, -la se nazývá přičestí minulé. Tvar minulého času se tvoří z přičestí minulého a z přítomných tvarů pomocného slovesa být (jsem, jsi, jsme, jste).“ (125)

V poslední kapitole celku je hned v úvodu připraveno opakování podstatných jmen a sloves. Kapitola se ale mimo jiné zabývá také ve stručnosti přídavnými jmény, zájmeny, pozornost se věnuje i číslovkám, příslovcím, předložkám, spojkám, částicím a citoslovcím. V poslední kapitole se také uvádí, které ze slovních druhů patří mezi ohebná a která mezi neohebná slova. Tvarosloví se dále věnují i zbylé oddíly učebnice, procvičováno je pak především v závěrečném shrnutí.

(124) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 128

(125) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K.: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha 2005, s. 131

Český jazyk pro 4. ročník ZŠ

Autoři: PhDr. Vlastimil Styblík, CSc.

PhDr. Zdeňka Dvořáková, CSc.

doc. PhDr. Karla Ondrášková, CSc.

Milada Buriánková

Ilustrace: Milada Kudrnová – Papežová

Nakladatelství: SPN, a.s., Praha

Rok vydání: 2004

Počet stran: 208

Učebnici tvoří dvě části, opět jazyková a slohová.

Jazyková je rozvržena do pěti celků: Opakování, Nauka o slově a pravopis, Tvarosloví, Skladba, Závěrečné shrnutí. „Opakování“ tvoří jediná kapitola, tou je Co už umíme.

Druhý celek obsahuje čtyři kapitoly, a to: O významu slov, Stavba slova, O některých předponách a předložkách, Psaní i, í a y, ý po písmenech označujících obojetné souhlásky uvnitř slov.

Dále následuje celek Tvarosloví, který zahrnuje deset kapitol: Slovní druhy, Podstatná jména, Skloňování podstatných jmen rodu středního, Skloňování podstatných jmen rodu ženského, Skloňování podstatných jmen rodu mužského, Slovesa, Časování sloves, Slovesný způsob, Rozkazovací způsob, Podmiňovací způsob.

Následuje „Skladba“ a pět kapitol tohoto celku: Stavba věty, Podmět a přísudek, Shoda přísudku s podmětem, Souvětí a jeho stavba, Řeč přímá a nepřímá. Nakonec celek „Závěrečné shrnutí“ tvoří jedna kapitola: Co jsme se naučili. První dva celky se věnují procvičování toho, co se žáci naučili v předchozích ročnících. Nové vědomosti o tvarosloví získávají žáci až ve třetím celku. V první kapitole se setkávají s přehledem slovních druhů.

Od druhé kapitoly už látka obsahuje učivo o podstatných jménech. Kapitola se tedy nejdříve věnuje procvičování pádu, číslu a rodu. „Podstatná jména jsou slova ohebná, která se skloňují a označují osoby, zvířata, věci, vlastnosti a děje. Podstatná jména mohou různými tvary vyjádřit sedm pádů (skloňují se) a dvojitě číslo.“ (126)

U každého pádu jsou uvedeny pádové otázky. „Rozlišujeme pády prosté (jdu lesem) a pády předložkové (chodím po lese).“ (127)

„Číslo podstatných jmen je dvojí: jednotné a množné. Číslo poznáváme podle tvaru podstatného jména a s pomocí ukazovacího zájmena ten, ta, to.“ (128)

„Některá podstatná jména mají tvary jen v čísle jednotném (např. dříví) a jiná zase jen v čísle množném (např. narozeniny, záda).“ (129)

„Rod u podstatných jmen rozlišujeme trojí: mužský, ženský a střední. Každé podstatné jméno vyjadřuje obvykle jen jediný z těchto rodů. Rod poznáme podle ukazovacího zájmena ten, ta, to.“ (130)

„Celé skupiny podstatných jmen se skloňují stejně nebo téměř stejně. Z každé takové skupiny jmen vybíráme jedno a říkáme mu vzor. O ostatních jménech říkáme, že se podle tohoto vzoru skloňují. Kromě podstatných jmen se skloňují také přídavná jména, zájmena a některé číslovky. Jejich tvary také vyjadřují pád, číslo a rod. Slovním druhům, které mohou vyjadřovat pád, číslo a rod, říkáme jména. Jsou to: podstatná jména, přídavná jména, zájmena a některé číslovky.“ (131)

Následující kapitola se věnuje podstatným jménům středního rodu a jejich skloňováním. Kapitola tedy představuje příslušné vzory a také jejich skloňování. „Podle vzoru město se skloňují podstatná jména rodu středního zakončená v 1. p. na –o: kolo, víko, kružítko. Podle vzoru kuře se skloňují podstatná jména rodu středního zakončená v 1. p. na –e (-ě) a v 2. p. na –ete (-ěte): zvíře, house, kotě, poupě (většinou označují mláďata).

(126) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 51

(127) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 51

(128) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 52

Podle vzoru stavení se skloňují podstatná jména rodu středního zakončená na –í: osení, září, listí.“ (132) Patříčná část kapitoly se také zmiňuje o pravopisu v koncovce 7. p. mn.číslo u podstatných jmen skloňujících se podle vzoru město – píše se tvrdé y. A psaní i, í v koncovkách podstatných jmen skloňujících se podle vzorů moře a stavení.

Podobně učebnice vysvětluje skloňování podstatných jmen dalšího rodu, tedy podstatných jmen rodu ženského. Mimo jiné se žáci kromě mužských vzorů setkávají také s životností. „Podstatná jména rodu mužského zakončená na souhlásku, která mají v 1. a 4. p. č. jednotného nebo množného různý tvar, jsou rodu mužského životného.“ (133) „Podstatná jména rodu mužského zakončená na souhlásku, která mají v 1. a 4. p. jednotného nebo množného čísla stejný tvar, jsou rodu mužského neživotného.“ (134)

Další kapitola se věnuje slovesům. Nejdříve se věnují shrnutí o slovesné osobě, čísle a čase, dále pak o to, že slovesa časujeme a podobně.

Poté následuje sedmá kapitola celku „Tvarosloví“, jež se zabývá časováním sloves. V první řadě je kladen důraz na osvojení si časování slovesa „být“.

Hlavním tématem posledních tří kapitol o tvarosloví je slovesný způsob. Žáci se tedy seznamují s trojím způsobem, a to oznamovacím, rozkazovacím a podmiňovacím. Vše za doprovodu daných příkladů.

(129) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 52

(130) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 52

(131) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 52

(132) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 55

(133) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 70

(134) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 70

„Sloveso v rozkazovacím způsobu vyjadřuje děj, který se má (nebo nemá) podle rozkazu uskutečnit: Pojď domů. Nechod' mi na oči. Buďme všichni zticha. Bývá to rozkaz nebo zákaz, výzva nebo přání. Tvary rozkazovacího způsobu vyjadřují osobu, číslo, ale nevyjadřují čas. Tvoří se jen pro 2. os. č. j. a 1. a 2. os. č. mn.“ (135) Rozkaz tvořen pro třetí osobu se také vyjadřuje přítomnými tvary s částicemi „ať, necht'“.

„Sloveso v podmiňovacím způsobu vyjadřuje děj, který by se mohl uskutečnit: řekl bych, učil bych se, koupil bych si. Tvary podmiňovacího způsobu jsou složené. Jsou složeny z příčestí minulého a ze zvláštních tvarů bych, bys, by, bychom, byste, by (od slovesa být).“ (136)

Ve zbylých celcích je tvarosloví také procvičováno, především potom opět v závěrečném shrnutí.

(135) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 101

(136) Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 104

Učebnice pro 5. ročník ZŠ

Autoři: PhDr. Vlastimil Styblík, CSc.,

PhDr. Zdeňka Dvořáková, CSc.,

doc. PhDr. Karla Ondrášková, CSc.

Ilustrace: Zdeňka Krejčová

Nakladatelství: SPN, a.s., Praha

Rok vydání: 2004

Počet stran: 184

I tuto učebnici tvoří jazyková a slohová část. Jazyková je potom rozdělena do pěti celků: Náš národní jazyk, Co už umíme, Stavba slova a pravopis, Tvarosloví, Skladba.

Celek „Stavba slova a pravopis“ tvoří celkem pět kapitol: Slova příbuzná; Stavba slova; Souhláskové skupiny na styku předpony nebo přípony a kořene slova; Psaní slov s i, í a y, ý po písmenech označujících obojetné souhlásky v kořenu, předponě a příponě, Souhrnná cvičení na psaní i, í a y, ý; Opakování.

Sedm kapitol se nachází v celku „Tvarosloví“: Slovní druhy, Podstatná jména – jejich pád, číslo a vzor, Skloňování podstatných jmen rodu mužského, Skloňování podstatných jmen rodu ženského, Skloňování podstatných jmen rodu středního; Přídavná jména, Druhy přídavných jmen, Skloňování přídavných jmen tvrdých, Skloňování přídavných jmen měkkých; Zájmena, Druhy zájmen, Skloňování osobních zájmen já, ty, my, vy, se; Číslovky, Druhy číslovek, Skloňování číslovek dva, dvě, tři, čtyři, pět; Slovesa a jejich tvary, Časování sloves, Tvary oznamovacího způsobu, Přítomný čas, Budoucí čas, Minulý čas, Tvary rozkazovacího způsobu, Tvary podmiňovacího způsobu; Opakování.

Stejně jako v celku o tvarosloví, tak i celek „Skladba“ tvoří sedm kapitol: Věta, skladební dvojice; Základní skladební dvojice a určování skladební dvojice; Podmět a přísudek; Shoda přísudku s podmětem; Souvětí; Řeč přímá a nepřímá; Opakování.

Učivo o slovních druzích a tvarosloví začíná přehledem, v němž jsou slovní druhy jeden po druhém vyjmenovány a každý z nich je také stručně charakterizován. Dále pak jsou rozděleny na slova ohebná a neohebná a také na slovní druhy, které časujeme a skloňujeme.

Jako první slovní druh, kterým se celek zabývá, je kapitola a podstatných jménech, přičemž dosud naučená látka je opakovaná v několika cvičeních. Poté se setkáváme se shrnutím o daném slovním druhu. Jedná se o názvy osob, zvířat, věcí, vlastností a dějů. Skloňují se – různými tvary mohou vyjádřit sedm pádů dvojího čísla. V kapitole se tedy setkáváme i s výčtem pádů, zmiňuje se i jednotné a množné číslo, k dále pak také tři rody – mužský (životný / neživotný), ženský a střední.

Poprvé se žáci setkávají se vzory podstatných jmen, ty jsou pro ně tedy zcela novým poznatkem. Vzory jsou uvedeny v přehledných tabulkách.

„Podle vzoru pán se skloňují podstatná jména rodu mužského životného, která končí na souhlásku tvrdou nebo obojetnou a která mají v 2. p. koncovku –a: soused – souseďa, sněhulák – sněhuláka, holub – holuba. Podle vzoru hrad se skloňují podstatná jména rodu mužského neživotného, která končí na souhlásku tvrdou nebo obojetnou a která mají v 2. p. koncovku –u nebo –a: stůl – stolu, les – lesa. Podle vzoru muž se skloňují podstatná jména rodu mužského životného, která končí na souhlásku měkkou nebo obojetnou a která mají v 2. p. koncovku –e: pekař – pekaře, přítel – přítele.“ (137) Poučky se zde nacházejí také pro ostatní vzory, tedy pro vzory mužské a všechny vzory rodů ženského a středního.

Uvedeny jsou také důležité poučky týkající se pravopisu. „V koncovkách –ích, -ovi podstatných jmen rodu mužského se u všech vzorů píše měkké i a í: o dobrodružích, o přátelích, v lesích, sousedovi, strýčkovi. V koncovkách měkkých vzorů se píše vždy měkké i: o příteli, s příteli (muži), v pytli, s pytli (stroji). V koncovkách tvrdých vzorů se píše tvrdé y (pro lvy – pány, se lvy – pány, na vozy – hrady, s vozy – hrady) mimo koncovky –ích a –ovi a mimo 1. a 5. p. čísla množného vzoru pán: (všichni) lvi (páni).“ (138) K rodu ženskému: „V koncovkách 7. p. mn. - -ami, -ami, -mi se píše měkké –i: ženami, růžemi, kostmi. V ostatních koncovkách vzoru žena se píše tvrdé –y: z chalupy (ženy), na ryby (ženy), naše houby (ženy) – tvrdý vzor. V ostatních koncovkách vzorů růže, píseň, kost se píše vždy měkké i, í: v košili (růži), na pánvích (písničích), v krvi (kosti).“ (139)

(137) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 57

(138) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 58

(139) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 61

Rod střední: „V koncovce 7. p. čísla množného se u podstatných jmen skloňujících se podle vzoru město píše tvrdé y: s městy, mýdly, letadly, umývadly. V koncovkách podstatných jmen, která se skloňují podle vzorů moře a stavení, se píše měkké i nebo í: na poli (moři), v polích (mořích), v údolí (stavení), nad údolím (stavením).“ (140)

Následují přídavná jména, přičemž učivo o těchto jménech nám říká, co vůbec tato jména vyjadřují, dále také to, že se shodují s podstatnými jmény v pádě, čísle a rodě. Setkáváme se zde také s rozdělením přídavných jmen, a to na měkká, tvrdá a přivlastňovací. „Přídavná jména přivlastňovací utvořená od jmen vlastních píšeme s velkým začátečním písmenem: Krok – Krokův rod, Libuše – Libušin hrad.“ (141) Seznamujeme se i se psaním Tvrdého –ý v koncovkách přídavných jmen (Novým žákům) a psaní měkkého –í v 1. a 5. pádě rodu mužského životného (noví žáci). Stejně tak i vzory přídavných jmen jsou přehledně zaznamenány v tabulkách.

Přichází na řadu další slovní druh, a tím jsou zájmena. Látka vysvětluje to, že jsou ta taková slova, která nahrazují a zastupují názvy osob, zvířat, věcí, nebo na ně ukazují. Dělíme je do sedmi skupin: 1) já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona, zvrtná se, si – ve spojení se slovesy – nazýváme je zájmena osobní. 2) můj, tvůj, jeho, její, náš, váš, jejich a zvrtné svůj – zájmena přivlastňovací. 3) ten, tento, tehle, onen, takový, týž, tentýž, sám – zájmena ukazovací. 4) kdo, co, který, jaká, čím – zájmena tázací. 5) kdo, co, který, jaký, čím, jenž – vztažná. 6) někdo, něco, některý, nějaký, něčí, leckdo, lecco, leckterý, kdosi, cosi, kterýsi, každý, všechen ... - zájmena neurčitá. 7) nikdo, nic, nijaký, ničím, žádný – zájmena záporná.

Následují číslovky, které dělíme na určité a neurčité, přičemž ty určité můžeme vyjádřit číslicemi, naopak neurčité můžeme vyjádřit pouze slovy. Číslovky můžeme dělit ještě dále, a to na: základní (jeden, tisíc), řadové (první, tisíce), druhové (dvoje, trojí), násobné (dvakrát, tisíckrát). Dělení číslovek navíc ještě doplňují otázky, kterými se na dané číslovky ptáme. Žáci se také zabývají skloňováním číslovek „dva, dvě, tři, čtyři, pět.“

(140) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 64

(141) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s.68

Následují slovesa, přičemž je v kapitole také zmínka o slovesech zvratných, která se tvoří s tvarem zájmena se, si. Jako první se v kapitole o slovesech v úvodu objevuje shrnutí, které je obsažené na celé stránce.

V tomto shrnutí si žáci opakují to, co už vědí, tedy i to, že slovesa jsou slova, která se časují a vyjadřují děj, dále také to, že některá mohou být zvratná, že je rozlišujeme na kladná a záporná. Žáci si opakují to, že při časování sloveso různými tvary vyjadřuje osobu, číslo a čas, že je osoba trojí ve dvou číslech a čas je trojí. Slovesné tvary mohou být dále také jednoduché nebo složené a určité nebo neurčité.

Po velkém shrnutí se žáci zaměřují na časování sloves v přítomném čase oznamovacího způsobu. „V přehledu jsou vyznačeny osobní koncovky, kterými se slovesné tvary od sebe odlišují. Tyto koncovky nevyjadřují jen osobu, ale i číslo a čas. Jsou to tvary přítomné. Přítomné tvary některých sloves vyjadřují čas přítomný (hrabu, ryji, kropím, dělám), přítomné tvary jiných sloves vyjadřují čas budoucí (zahrabu, zryji, pokropím, udělám).“ (142)

„Budoucí čas se vyjadřuje: složenými tvary (budu se klouzat, budu se koulovat, budu zpívat) a přítomnými tvary (podívám se, uvidím, zazpívám). Složený tvar vyjadřující budoucí děj se skládá z pomocného slovesa být (budu, budeš, bude, budeme, budete, budou) a z infinitivu slovesa významového.“ (143)

Následuje poučení týkající se toho, která slovesa vyjadřují budoucnost přítomnými tvary a která tvary slovesnými.

„Tvary minulého času jsou složeny z přičestí minulého a z pomocného slovesa: odpověděl jsem, odpověděl jsi (nebo odpověděls), odpověděli jsme, odpověděli jste.“ (144) Žáci se hned poté seznamují s případy, kdy je možné vynechat pomocné sloveso, dále také o různých zakončeních přičestí minulého podle rodu a čísla a o připojení „ses, sis“ u zvratných sloves v 2. os. j. č.

(142) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 95

(143) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 97

(144) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 98

Dále se seznamují s rozkazovacím způsobem. „Tvary rozkazovacího způsobu vyjadřují osobu, číslo, ale nevyjadřují čas. Tvoří se jen pro 2. osobu čísla jednotného a 1. a 2. osobu čísla množného (ty, my, vy): hraj, hrajme, hrajte.“ (145) Můžeme jej také vyjádřit pro 3. osobu čísla jednotného a množného, a to přítomnými tvary oznamovacího způsobu s částicemi ať, necht': ať mi to řeknou, ...

„Sloveso v podmiňovacím způsobu vyjadřuje děj, který by se mohl uskutečnit: křičel bych, běžel bych, koupal bych se, četl bych si. Tvary podmiňovacího způsobu jsou složené. Jsou složeny z příčestí minulého a ze zvláštních tvarů bych, bys, by, bychom, byste, by (od slovesa být). Ve druhé osobě čísla jednotného u zvrtných sloves jsou tvary ptal by ses, přál by sis.“ (146)

V závěru je probraná látka opět opakována v několika cvičeních.

(145) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 100

(146) Styblík, V., Dvořáková Z., Ondrášková K.: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a.s., Praha, 2004, s. 103

Shrnutí k učebnicím Český jazyk 2, 3, 4, 5 nakladatelství SPN, a.s.

Všechny učebnice tvoří dvě části, a to jazykovou a slohovou. Jazyková část se nachází vždy na začátku učebnic a slohová část následuje hned po ní.

Obsahy knih se vyskytují vždy v závěru a jsou přehledné a jasné, přičemž v jazykové části jsou vždy vyjmenovány celky a jejich příslušné kapitoly.

Jazyková část a její celky jsou vždy označeny černě velkým tiskacím písmem, následuje označení kapitol, které jsou také nadepsány výrazným písmem. V učebnici pro druhý a třetí ročník jsou nadepsány modře, pro čtvrtou a pátou třídu potom červeně.

Poučky se v učebnicích pro žáky druhých a třetích ročníků nacházejí v červených rámečcích. V dalších třídách jsou označeny svíslou modrou čarou, která je vedena po levém okraji stránky.

Učebnice jsou bohaté na rozmanitá cvičení, která jsou určena k opakování a procvičení již probrané nebo právě probírané látky. Učebnice jsou přehledné, ale podle mého názoru jsou málo barevné, oproti učebnicím od nakladatelství Alter a Nová škola.

V. VÝZKUMNÁ ČÁST

Výzkumná část se věnuje problematice tvarosloví na prvním stupni ZŠ. Cílem prováděného výzkumu bylo zjistit znalosti dané látky u žáků jednotlivých ročníků. S tvaroslovím a slovními druhy se žáci setkávají poprvé ve druhém ročníku. Výzkum jsem ale prováděla ve čtvrtých ročnících, kde byl test zaměřen především na podstatná jména, a v pátých ročnících, kde byl test zaměřen zejména na slovesa.

Výzkum byl prováděn formou testů. Ty byly sestaveny tak, aby se cvičení dala zvládnout během jedné vyučovací hodiny. V žádné ze škol a v žádné třídě neměli žáci s časovým limitem problémy. Žáci na výzkumu spolupracovali s nadšením, práce je bavila.

Výsledky cvičení jsem zpracovala do přehledných tabulek. Vždy jsem ohodnotila každou třídu zvlášť a v závěru jsem uvedla srovnání stejných ročníků ZŠ v Národní ulici v Prachaticích a ZŠ M. Jana Husa v Husinci.

Cvičení v testech čtvrtých ročníků byla zpracována za pomoci několika čítanek, a to vždy o rok nižších ročníků. Text testu pátých ročníků je zcela vymyšlený a cvičení jsou zpracována za pomoci učebnic nakladatelství SPN, a.s. ze tříd vždy o rok nižších. Předpokládá se tedy, že by žáci měli veškerou danou látku zvládat.

1. Třídy, v nichž byl prováděn výzkum

Celkově jsou hodnoceny dvě úplné základní školy okresu Prachatice, a to Základní škola v Národní ulici v Prachaticích a Základní škola M. Jana Husa v Husinci. Jedná se o výběr dvou různých škol. Obě vybrané lokality jsou města, v případě Prachatic se jedná o jednu ze tří základních škol ve městě, v případě Husince pak o jedinou základní školu ve městě.

Na Základní škole v Národní ulici v Prachaticích bylo osloveno celkem padesát pět respondentů, dvacet devět ze čtvrtých tříd a dvacet šest z pátých tříd.

Na Základní škole M. Jana Husa bylo osloveno celkem třicet šest respondentů, třiatdvacet ze čtvrtých tříd a třináct z pátých tříd.

Celkově se testu zúčastnilo devadesát jedna respondentů, padesát dva ze čtvrtých tříd a třicet devět z pátých tříd.

Obě třídy Základní školy v Národní ulici v Prachaticích, v nichž byl výzkum prováděn, používají pro výuku českého jazyka učebnice od nakladatelství Alter. Ve čtvrtých a pátých ročnících Základní školy M. Jana Husa v Husinci se žáci učí z učebnice nakladatelství SPN, a. s.

Samotnému výzkumu předcházelo vysvětlení některých pojmů z testu. S žáky jsme si společně objasnili pojem v „jílci“, kde jsem zmínila, že se jedná o slovo zastaralé a objasnila jsem význam tohoto slova. To samé se týkalo také slov „rubín, safír.“

2. Cvičení určená pro čtvrté a páté ročníky

4. ročník, ZŠ

Jméno a příjmení:

Vysoko nad městem stála na vznosném sloupu socha prince. Byl

celý pozlacený tenounkými plátky ryzího zlata, oči měl z dvou

zářivých safírů a v jílcí jeho meče byl zasazen veliký rudý rubín.

1. Vypište podtržená slova z textu a určete jejich slovní druhy.

.....
.....
.....
.....

Cílem prvního cvičení bylo zjistit, do jaké míry jsou žáci schopni určovat slovní druhy v textu. Ve čtvrtém ročníku žáci určovali podstatná jména, přídavná jména, zájmena, příslovce, předložky a spojky. Celkem se jednalo o osm slov.

2. Vyhledejte v druhé větě podstatná jména a podtrhněte je zeleně.

Test pro čtvrté ročníky byl zaměřený především na podstatná jména toho důvodu bylo také úkolem druhého cvičení najít všechna podstatná jména z druhé věty a dalším úkolem bylo podtrhnout je v textu zelenou barvou. Toto cvičení bylo zaměřené nejen na jejich schopnosti poznat podstatné jméno, ale také na jejich pozornost. To znamená na to, aby vůbec podstatná jména podtrhali a navíc ve správné větě.

3. V první větě vyhledejte podstatná jména a vypište je.

.....
.....

Podobný úkol byl také ve třetím cvičení. Děti měly opět vyhledávat podstatná jména, tentokrát všechna z první věty textu.

4. Napište, podle jakého vzoru se skloňují podstatná v první větě.

.....
.....

Podstatná jména, která žáci našli v předchozím cvičení, byla použita i ve cvičení čtvrtém. Toto cvičení už bylo zaměřené na deklinaci, tedy na skloňování podstatných jmen. Úkolem žáků bylo najít správná podstatná jména a navíc určit, podle jakého vzoru se tato jména skloňují.

5. U podstatných jmen městem, sloupu, meče určete pád, číslo, rod a vzor.

Městem: pád, číslo, rod, vzor

Sloupu: pád, číslo, rod, vzor

Meče: pád, číslo, rod, vzor

Páté cvičení bylo zaměřené na určování mluvnických kategorií jmenných, tedy kategorie pádu, čísla, rodu a vzoru. Podstatná jména byla vypsána z textu, což znamená, že byla ve stejném tvaru jako v textu. Úkolem dětí tedy bylo určit správný tvar těchto jmen.

Hvězdy na tmavé obloze se krásně třpytí.

Běželi jsme před bouřkou domů a pozorovali jsme blesky z okna.

Přes křižovatku pouští chodce zelené světlo.

Sluneční paprsky probudí celý kraj.

Jeli byste s námi na výlet?

Užívejte bezpečnostních pásů.

1. V prvních dvou větách v textu vyhledejte slovesa. Vypište je.

.....

Test pro páté ročníky byl zaměřen na slovesa, což se projevilo již v prvním cvičení. Úkolem dětí bylo vyhledat všechna slovesa v prvních dvou větách v textu. Jednalo se pouze o tři slovesa. Cílem cvičení bylo zjistit, jak jsou žáci schopni poznat slovesa zvrtná a zda poznají složené slovesné tvary.

2. Určete osobu, číslo, čas a způsob těchto slovesných tvarů:

Třpytí se: osoba, číslo, čas, způsob

Běželi jsme : osoba, číslo, čas, způsob

Užívejte: osoba, číslo, čas, způsob

Jeli byste: osoba, číslo, čas, způsob

Druhé cvičení už bylo zaměřené na časování sloves, a to na všechny slovesné kategorie, které by měl žák pátého ročníku zvládnout. V tomto cvičení mě obzvláště zajímalo, jak dopadne určování slovesných kategorií času a způsobu, což je učivo čtvrtého ročníku.

3. V textu označte zeleně slovesa v čase minulém, žlutě v čase přítomném a modře v slovesa v čase budoucím.

Toto cvičení bylo zaměřené pouze na slovesný čas. Podstatou bylo zjistit, jak jsou děti schopny orientovat se v čase a jak jsou schopni čas rozpoznat. Slovesa v čase minulém žáci podtrhávali zeleně, slovesa v čase přítomném žlutě a slovesa v čase budoucím modře. Cvičení bylo také opět zaměřeno na pozornost.

4. Napiš slovo v požadovaném tvaru:

Zpívat – 3.os. č. j. čas min. - **vozit** – 3.os. č. j. čas přít.

Psát - 1.os. č. j. čas přít. - **jíst** – 2.os. č. množ. Čas bud.

Obchod – 1. p. č. mn. - **chvíle** – 4.p. č. j. -

Role – 3. p. č. mn. - **koření** – 2. p. č. mn. -

Poslední cvičení bylo zaměřené nejen na slovesa, ale také podstatná jména,. V tomto cvičení jsem mohla porovnat, v jaké míře děti ovládají oba zmíněné slovní druhy. Jejich úkolem bylo napsat podstatná jména a slovesa v požadovaném tvaru.

3. Výsledky jednotlivých škol a tříd

Základní škola M. Jana Husa v Husinci

4. třídy – 23 žáků

Cvičení 1

	správně	%	chybně	%
vysoko	12	52,2	11	47,8
stála	21	91,3	2	8,7
prince	23	100	0	0
pozlacený	15	65,2	8	34,8
zlata	22	95,7	1	4,3
a	23	100	0	0
v	20	87	3	13
jeho	17	73,9	6	26,1

S prvním cvičením se žáci vyrovnali poměrně dobře, ani v jednom případě nedosáhl počet chyb více než padesát procent. Nejvíce žáci chybovali při určování slova „vysoko“. V tomto případě chybovala téměř polovina respondentů. Šest žáků toto slovo označilo jako přídavné jméno, tři žáci jej určili jako podstatné jméno, jeden žák jako sloveso a jeden toto slovo neurčil. Druhým nejvíce problematickým slovem v tomto cvičení bylo slovo „pozlacený“. Žáci toto slovo nejvíce určovali jako příslovce, ve dvou případech jako sloveso.

Vezmeme – li cvičení jako celek, tak 8 žáků (34,8 %) mělo 0 chyb, 11 žáků (47,8 %) mělo 1 – 2 chyb.

	chybně určené slovní druhy	celkově chybně
vysoko	111 222222 0 5	11
pozlacený	666666 55 0 1	8
jeho	66 7 22 0	6
v	888	3
stála	1 0	2
zlata	2	1

V tabulce jsou uvedeny chybně určené slovní druhy. Ty jsou označeny číslicemi tak, jak jsme zvyklí. Nula pak znamená, že žák slovní druh u uvedeného slova vůbec neurčil.

Cvičení 2

	správně	%	chybně	%
plátky	17	73,9	6	26,1
zlata	20	87	3	13
oči	19	82,6	4	17,4
safířů	19	82,6	4	17,4
jílci	11	47,8	12	52,2
meče	21	91,3	2	8,7
rubín	21	91,3	2	8,7

Ve druhém cvičení byly počty chyb nízké. Žáci měli ve druhé větě vyhledávat podstatná jména a podtrhnout je zelenou barvou, což se vydařilo. Pouze jeden žák je barevně neoznačil. Nejvíce problémové bylo vyhledání slova v „jílci“. V tomto případě chybovala více než polovina žáků, tedy 12 žáků (52,2 %) slovo jílec neurčilo jako podstatné jméno.

Celkem 9 dětí (39,1 %) mělo cvičení zcela bez chyby.

Cvičení 3

	správně	%	chybně	%
městem	21	91,3	2	8,7
sloupu	19	82,6	4	17,4
socha	19	82,6	4	17,4
prince	21	91,3	2	8,7

Ve třetím cvičení byla ve dvou případech úspěšnost přes devadesát procent. 18 žáků (78,3 %) mělo cvičení bez chyby. Nejčastěji děti chybovaly v tom, že některé ze čtyř podstatných jmen zapoměly vypsát.

Cvičení 4

	správně	%	chybně	%
městem	21	91,3	2	8,7
sloupu	20	87	3	13
socha	20	87	3	13
prince	20	87	3	13

Ve cvičení čtvrtém bylo úkolem žáků vypsát z první věty všechna podstatná jména a určit, podle kterého vzoru se tato jména skloňují. 17 žáků (73,9 %) mělo toto cvičení bezchybně. 2 žáci (8,7 %) ve cvičení nezískali ani jeden bod.

Cvičení 5

městem	správně	%	chybně	%
pád	16	69,6	7	30,4
číslo	21	91,3	2	8,7
rod	22	95,7	1	4,3
vzor	23	100	0	0

Určování jmenných kategorií u slova „městem“ bylo úspěšné. Nejvíce se chybovalo u určování pádu. V tomto případě chybovalo 7 žáků (30,4 %). 14 žáků (60,9 %) určilo jmenné kategorie zmíněného slova bez chyby.

sloupu	správně	%	chybně	%
pád	6	26,1	17	73,9
číslo	22	95,7	1	4,3
rod	0	0	23	100
vzor	22	95,7	1	4,3

Největší potíže měli žáci s určením rodu slova „sloupu“. V tomto případě byla zaznamenána stoprocentní neúspěšnost. Žádný žák neurčil správně rod mužský neživotný.

meče	správně	%	chybně	%
pád	6	26,1	17	73,9
číslo	13	56,5	10	43,5
rod	0	0	23	100
vzor	17	73,9	6	26,1

Stejný případ nastal také u slova „meče“, přičemž problémy nastaly právě také při určování rodu. 0 žáků (100 %) neurčilo správný rod. Problémy byly také s pádem, pouze 6 žáků (26,1 %) určilo správný pád.

5. třídy – 13 žáků

Cvičení 1

	správně	%	chybně	%
třpytí se	9	69,2	4	30,8
běželi jsme	8	61,5	5	38,5
pozorovali jsme	7	53,8	6	46,2

Úspěšnost žáků byla o trochu nižší než v pátém ročníku ZŠ v Národní ulici. I přesto ale byly výsledky nadprůměrné. Největší problémy měli žáci s vyhledáváním slovesa „pozorovali jsme“. 6 žáků (46,2 %) nenapsalo v tomto případě celý složený slovesný tvar.

Cvičení 2

třpytí se	správně	%	chybně	%
osoba	12	92,3	1	7,7
číslo	11	84,6	2	15,4
čas	13	100	0	0
způsob	10	76,9	3	23,1

Ve druhém cvičení bylo určování slovesných kategorií velmi úspěšné. Bezproblémové bylo určování času u slovesa „třpytí se“. 3 žáci (23,1 %) mělo problémy s určováním slovesné kategorie způsobu.

běželi jsme	správně	%	chybně	%
osoba	10	76,9	3	23,1
číslo	13	100	0	0
čas	12	92,3	1	7,7
způsob	12	92,3	1	7,7

Úspěšnost byla zaznamenána také u slovesa „běželi jsme“. Nejvíce žáků chybovalo při určování slovesné osoby. Stoprocentní úspěšnost pak byla zaznamenána při určování čísla.

užívejte	správně	%	chybně	%
osoba	13	100	0	0
číslo	13	100	0	0
čas	8	61,5	5	38,5
způsob	10	76,9	3	23,1

Nadprůměrné výsledky byly i u slovesa „užívejte“. Stejně jako žáci ZŠ v Národní ulici, i žáci pátého ročníku ZŠ M. Jana Husa byli stoprocentně úspěšní při určování osoby a čísla tohoto slovesa. Lepších výsledků ale dosáhli také při určování slovesného času a způsobu. ZŠ v Národní ulici byla v tomto případě, tedy při určování času, zaznamenána stoprocentní neúspěšnost. V páté třídě ZŠ M. Jana Husa určilo správný čas 8 žáků (61,5 %) a způsob 10 žáků (76,9 %).

jeli byste	správně	%	chybně	%
osoba	11	84,6	2	15,4
číslo	12	92,3	1	7,7
čas	7	53,8	6	46,2
způsob	6	46,2	7	53,8

Nejvíce potíží měli žáci s určením slovesného způsobu slovesa „jeli byste“. V tomto případě chybovalo 7 žáků (53,8 %), kteří u tohoto slovesa určili budoucí čas.

Cvičení 3

	správně	%	chybně	%
běželi jsme	9	69,2	4	30,8
pozorovali jsme	9	69,2	4	30,8
třpytí se	9	69,2	4	30,8
pouští	9	69,2	4	30,8
probudí	10	76,9	3	23,1

Nejméně žáci chybovali u slovesa „probudí“. 3 žáci (23,1 %) určili u tohoto slovesa minulý čas.

Cvičení 4

	správně	%	chybně	%
zpívat	13	100	0	0
psát	11	84,6	2	15,4
obchod	13	100	0	0
role	9	69,2	4	30,8
vozit	12	92,3	1	7,7
jíst	9	69,2	4	30,8
chvíle	11	84,6	2	15,4
koření	10	76,9	3	23,1

Stoprocentně úspěšní byli žáci při určování slovesných kategorií slovesa „zpívat“ v požadovaném tvaru a při určování jmenných kategorií podstatného jména „obchod“ v požadovaném tvaru. Největší potíže pak měli žáci s určením správného tvaru podstatného jména „role“. Zde chybovali 4 žáci (30,8 %).

Základní škola v Národní ulici v Prachaticích

4. třídy – 29 žáků

Cvičení 1

	správně	%	chybně	%
vysoko	16	55,2	13	44,8
stála	26	89,7	3	10,3
prince	27	93,1	2	6,9
pozlacený	19	65,5	10	34,5
zlata	26	89,7	3	10,3
A	17	58,6	12	41,4
v	23	79,3	6	20,7
jeho	16	55,2	13	44,8

S první cvičením se žáci vyrovnali poměrně dobře, ani v jednom případě nedosáhl počet chyb více než pětáctýřicet procent. Nejvíce žáci chybovali při určování slova „vysoko“. V tomto případě chybovala téměř polovina respondentů. 9 žáků (31 %) toto slovo označilo jako přídavné jméno, 2 žáci (6,9 %) jej určili jako zájmeno, jeden žák jako sloveso a jeden toto slovo neurčil. Druhým nejvíce problematickým slovem v tomto cvičení bylo zájmeno „jeho“. 6 žáků (20,7 %) toto slovo určovali jako příslovce, 2 (6,9 %) jako přídavné jméno, jeden žák (3,4 %) ho určil jako podstatné jméno a 4 žáci (13,8 %) toto slovo neurčili. Vezmeme – li cvičení jako celek, 5 žáků (17,2 %) mělo 0 chyb.

	chybně určené slovní druhy	celkově chybně
stála	66 0	3
A	7777777777 0	12
jeho	666666 0000 22 1	13
vysoko	222222222 33 0 5	13
prince	6 0	2
V	8888 0 6	6
pozlacený	6666 000 33 5	10
zlata	2 0 5	3

Cvičení 2

	správně	%	chybně	%
plátky	20	69	9	31
zlata	26	89,7	3	10,3
oči	16	55,2	13	44,8
safírů	23	79,3	6	20,7
jílci	8	27,6	21	72,4
meče	19	65,5	10	34,5
rubín	23	79,3	6	20,7

Ve druhém cvičení byly počty chyb nízké. Nejvíce problémové bylo vyhledání slova „jílci“. V tomto případě chybovaly téměř dvě třetiny žáků, tedy 21 žáků (72,4 %) slovo jílci neurčilo jako podstatné jméno.

Celkem 7 dětí (24,1 %) mělo cvičení zcela bez chyby.

Cvičení 3

	správně	%	chybně	%
městem	27	93,1	2	6,9
sloupu	26	89,7	3	10,3
socha	25	86,2	4	13,8
prince	25	86,2	4	13,8

Ve třetím cvičení byla pouze v jednom případě úspěšnost přes devadesát procent. 23 žáků (79,3 %) mělo cvičení bez chyby. Nejčastěji děti chybovaly v tom, že některé ze čtyř podstatných jmen zapomněly vypsát.

Cvičení 4

	správně	%	chybně	%
městem	27	93,1	2	6,9
sloupu	26	89,7	3	10,3
socha	26	89,7	3	10,3
prince	25	86,2	4	13,8

Ve cvičení čtvrtém bylo úkolem žáků vypsát z první věty všechna podstatná jména a určit, podle jakého vzoru se tato jména skloňují. 23 žáků (79,3 %) mělo toto cvičení bezchybné. 1 žák (3,4 %) ve cvičení nezískal ani jeden bod.

Cvičení 5

městem	správně	%	chybně	%
pád	22	75,9	7	24,1
číslo	28	96,6	1	3,4
rod	28	96,6	1	3,4
vzor	28	96,6	1	3,4

Určování jmenných kategorií podstatného jména „městem“ bylo úspěšné. Nejvíce se chybovalo u určování pádu. V tomto případě chybovalo 7 žáků (24,1 %). 22 žáků (75,9 %) určilo jmenné kategorie zmíněného jména bez chyby.

sloupu	správně	%	chybně	%
pád	8	27,6	21	72,7
číslo	29	100	0	0
rod	1	3,4	28	96,6
vzor	28	96,6	1	3,4

Největší potíže měli žáci s určením jmenného rodu jména „sloupu“. V tomto případě bylo zaznamenáno dvacet osm chybných odpovědí. Pouze jediný žák určil správný rod, a to mužský neživotný.

meče	správně	%	chybně	%
pád	16	55,2	13	44,8
číslo	13	44,8	16	55,2
rod	1	3,4	28	96,6
vzor	25	86,2	4	13,8

Stejný případ nastal také u podstatného jména „meče“, přičemž problémy nastaly právě také při určování rodu. 28 žáků (96,6 %) neurčilo správný rod. Problémy byly také se jmennou kategorií čísla, pouze 13 žáků (44,8 %) určilo správné číslo tohoto podstatného jména.

5. třída – 26 žáků

Cvičení 1

	správně	%	chybně	%
třpytí se	20	76,9	6	23,1
běželi jsme	20	76,9	6	23,1
pozorovali jsme	17	65,4	9	34,6

Nejobtížnějším úkolem bylo pro žáky najít celé tvary složených sloves. U zvratného slovesa „třpytí se“ určilo celkem 6 žáků (23,1 %) jako sloveso pouze část „třpytit“. Ten samý případ se týkal také dalších dvou sloves „běželi jsme“ a „pozorovali jsme“. Právě v těchto dvou případech určili žáci jako sloveso pouze část „běželi“ a část „pozorovali“. Nejvíce se chybovalo u slovesa „pozorovali jsme“. V tomto případě určilo sloveso chybně 9 žáků (34,6 %).

Cvičení 2

třpytí se	správně	%	chybně	%
osoba	26	100	0	0
číslo	20	76,9	6	23,1
čas	26	100	0	0
způsob	18	69,2	8	30,8

U slovesa „třpytí se“ bylo určování slovesných kategorií úspěšné. Počet správných odpovědí při jejich určování přesahoval 50 %, přičemž slovesné kategorie osoby a čísla určilo správně 26 žáků (100 %).

běželi jsme	správně	%	chybně	%
osoba	26	100	0	0
číslo	26	100	0	0
čas	25	96,2	1	3,8
způsob	17	65,4	9	34,6

Velká úspěšnost byla také u slovesa „běželi jsme“. 26 žáků (100 %) určilo správně osobu a číslo tohoto slovesa. Nejvíce žáků chybovalo při určování slovesného způsobu. 9 žáků (34,6 %) určilo způsob chybně, přičemž nikdo z nich slovesný způsob vůbec neurčil.

užívejte	správně	%	chybně	%
osoba	26	100	0	0
číslo	26	100	0	0
čas	0	0	26	100
způsob	14	53,8	12	46,2

Stoprocentní úspěšnost byla také při určování kategorie osoby a čísla u slovesa „užívejte“. Potíže ale nastaly při určování času. 26 žáků (100 %) určilo čas chybně. Ani jeden žák neurčil, že u rozkazovacího způsobu čas neurčujeme. Více než polovina žáků určila správný slovesný způsob.

jeli byste	správně	%	chybně	%
osoba	25	96,2	1	3,8
číslo	26	100	0	0
čas	0	0	26	100
způsob	12	46,2	14	53,8

Celkem 26 žáků (100 %) určilo správně slovesnou kategorii čísla u slovesa „jeli byste“. Nulová úspěšnost však byla při určování slovesné kategorie času právě tohoto zmíněného slovesa.

7 žáků (26,9 %) určilo u tohoto slovesa způsob tázací, a to i přesto, že takový způsob neexistuje. 7 žáků (26,9 %) slovesný způsob vůbec neurčilo.

Pouze 12 žáků (46,2 %) určilo správný způsob, v tomto případě se tedy jednalo o podmiňovací způsob.

Cvičení 3

	správně	%	chybně	%
běželi jsme	26	100	0	0
pozorovali jsme	23	88,5	3	11,5
třpytí se	26	100	0	0
pouští	25	96,2	1	3,8
probudí	22	84,6	4	15,4

Úkolem žáků bylo ve třetím cvičení najít v textu celkem pět sloves a určit u nich slovesnou kategorii času. Zvláštní je, že v tomto cvičení byla úspěšnost ve všech případech v rozmezí 84 – 100 %.

V předchozím cvičení, ve kterém děti také mimo jiné určovaly slovesný čas, byla u dvou z těchto sloves stoprocentní úspěšnost.

Cvičení 4

	správně	%	chybně	%
zpívat	26	100	0	0
psát	24	92,3	2	7,7
obchod	24	92,3	2	7,7
role	20	76,9	6	23,1
vozit	25	96,2	1	3,8
jíst	21	80,8	5	19,2
chvíle	22	84,6	4	15,4
koření	19	73	7	27

Ve čtvrtém cvičení měli žáci určovat mluvnické kategorie slovesné a jmenné. U sloves byl zaznamenán větší počet správných odpovědí než u podstatných jmen.

Stoprocentní úspěšnost byla u určování slovesných kategorií slovesa „zpívat“. Nejméně úspěšní byli žáci při určování jmenných kategorií podstatného jména „koření“. V tomto případě jej určilo správně celkem 19 žáků (73 %).

5. Srovnání prací jednotlivých tříd

4. třídy:

Cvičení 1

	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
vysoko	55,2	52,2	44,8	47,8
stála	89,7	91,3	10,3	8,7
prince	93,1	100	6,9	0
pozlacený	65,5	65,2	34,5	34,8
zlata	89,7	95,7	10,3	4,3
a	58,6	100	41,4	0
v	79,3	87	20,7	13
jeho	55,2	73,9	44,8	26,1

V osmi případech byla procentuálně lepší Základní škola M. Jana Husa, ve zbylých dvou výrazech pak více uspěla Základní škola Národní. V obou čtvrtých třídách byla nejproblematictější slova „vysoko, pozlacen“. Všichni žáci ZŠ M. Jana Husa určili správně „a“ jako spojku.

Cvičení 2

	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
plátky	69	73,9	31	26,1
zlata	89,7	87	10,3	13
oči	55,2	82,6	44,8	17,4
safírů	79,3	82,6	20,7	17,4
jílci	27,6	47,8	72,4	52,2
meče	65,5	91,3	34,5	8,7
rubín	79,3	91,3	20,7	8,7

V šesti ze sedmi výrazů byla opět lepší ZŠ M. Jana Husa, pouze v jednom výrazu uspěla lépe ZŠ Národní. Oběma třídám dělalo nejvíce problémy podstatné jméno „jílci“.

Cvičení 3

	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
městem	93,1	91,3	6,9	8,7
sloupu	89,7	82,6	10,3	17,4
socha	86,2	82,6	13,8	17,4
prince	86,2	91,3	13,8	8,7

Ve třech případech uspěla procentuálně lépe ZŠ Národní, pouze v jednom výrazu byli lepší žáci ZŠ M. Jana Husa.

Cvičení 4

	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
městem	93,1	91,3	6,9	8,7
sloupu	89,7	87	10,3	13
socha	89,7	87	10,3	13
prince	86,2	87	13,8	13

Ve třech případech uspěla lépe ZŠ Národní, v jednom výrazu byla lepší ZŠ M. Jana Husa. Největší potíže měli žáci obou škol s výrazem „prince“.

Cvičení 5

městem	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
pád	75,9	69,6	24,1	30,4
číslo	96,6	91,3	3,4	8,7
rod	96,6	95,7	3,4	4,3
vzor	96,6	100	3,4	0

ZŠ Národní byla procentuálně úspěšnější ve třech případech, a to při určování jmenných kategorií pádu, čísla a rodu. ZŠ M. Jana Husa byla stoprocentně úspěšná při určování vzoru.

sloupu	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
pád	27,6	26,1	72,4	73,9
číslo	100	95,7	0	4,3
rod	3,4	0	96,6	100
vzor	96,6	95,7	3,4	4,3

Při určování všech jmenných kategorií podstatného jména „sloupu“ byla ve všech čtyřech případech lepší ZŠ Národní. Největší potíže měli žáci ZŠ M. Jana Husa při určování kategorie rodu, ani jeden žák neurčil správný rod zmíněného podstatného jména.

meče	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
pád	55,2	26,1	44,8	73,9
číslo	44,8	56,5	55,2	43,5
rod	3,4	0	96,6	100
vzor	86,2	73,9	13,8	26,1

Procentuálně více chybujících žáků bylo ve třech případech ve čtvrté třídě ZŠ M. Jana Husa. Největší problémy měli žáci s určováním jmenné kategorie rodu podstatného jména „meče“. V tomto případě ani jeden žák neurčil správný rod.

Ve 4. třídách získali žáci v průměru z obou škol

Číslo otázky	Průměrný dosažený počet bodů	Možné maximum
1	5,6	8
2	5,2	7
3	3,5	4
4	3,5	4
5	7,1	12

Na Základní škole v Národní ulici v Prachaticích získal průměrně každý z respondentů zapojených do šetření z testu 25,9 bodu, na Základní škole M. Jana Husa v Husinci pak 25,8 bodu.

Výsledkově byli lepší žáci 4. tříd ZŠ M. Jana Husa v Husinci s celkovým počtem 25,9 bodu, žáci ZŠ Národní dosáhli v průměru z jednoho testu 25,5 bodu.

5. třídy:

Cvičení 1

	Správně ZŠ Národní %	Správně ZŠ M. Jana Husa %	Chybně ZŠ Národní %	Chybně ZŠ M. Jana Husa %
třpytí se	76,9	69,2	23,1	30,8
běželi jsme	76,9	61,5	23,1	38,5
pozorovali jsme	65,4	53,8	34,6	46,2

Základní škola Národní byla ve všech případech procentuálně úspěšnější než pátý ročník Základní školy M. Jana Husa v Husinci.

Cvičení 2

třpytí se	správně ZŠ Národní %	správně ZŠ M. Jana Husa %	chybně ZŠ Národní %	chybně ZŠ M. Jana Husa %
osoba	100	92,3	0	7,7
číslo	76,9	84,6	23,1	15,4
čas	100	100	0	0
způsob	69,2	76,9	30,8	23,1

Při určování dvou slovesných kategorií (osoby a času) byli žáci ZŠ Národní stoprocentně úspěšní. V kategorii času byli také stoprocentně úspěšní žáci ZŠ M. Jana Husa.

Nejvíce chybovali žáci pátých ročníků obou základních škol především v určování slovesného způsobu.

běželi jsme	správně ZŠ Národní %	správně ZŠ M. Jana Husa %	chybně ZŠ Národní %	chybně ZŠ M. Jana Husa %
osoba	100	76,9	0	23,1
číslo	100	100	0	0
čas	96,2	92,3	3,8	7,7
způsob	65,4	92,3	34,6	7,7

Stoprocentně úspěšné byly obě třídy v určování slovesné kategorie čísla. Žáci ZŠ Národní navíc ještě ve slovesné kategorii osoby, nejčastěji pak chybovali při určování slovesného způsobu. Žákům ZŠ M. Jana Husa potom dělalo největší problém určení slovesné osoby.

užívejte	správně ZŠ Národní %	správně ZŠ M. Jana Husa %	chybně ZŠ Národní %	chybně ZŠ M. Jana Husa %
osoba	100	100	0	0
číslo	100	100	0	0
čas	0	61,5	100	38,5
způsob	53,8	76,9	46,2	23,1

Oba páté ročníky byly maximálně úspěšné v kategorii osoby a čísla, v těchto případech nechyboval žádný žák. Žáci ZŠ Národní ale často chybovali v určování času slovesa „užívejte“. Nikdo z nich nevedl, že čas se u slovesa v rozkazovacím způsobu neurčuje.

jeli byste	správně ZŠ Národní %	správně ZŠ M. Jana Husa %	chybně ZŠ Národní %	chybně ZŠ M. Jana Husa %
osoba	96,2	84,6	3,8	15,4
číslo	100	92,3	0	7,7
čas	0	53,8	100	46,2
způsob	46,2	46,2	53,8	53,8

Ve třech kategoriích uspěla lépe ZŠ Národní. Pouze v kategorii času byla úspěšnost této třídy nulová. V pátém ročníku ZŠ M. Jana Husa určilo celkem 53,8 % žáků správný čas.

Cvičení 3

	správně ZŠ Národní %	správně ZŠ M. Jana Husa %	chybně ZŠ Národní %	chybně ZŠ M. Jana Husa %
běželi jsme	100	69,2	0	30,8
pozorovali jsme	88,5	69,2	11,5	30,8
třpytí se	100	69,2	0	30,8
pouští	96,2	69,2	3,8	30,8
probudí	84,6	76,9	15,4	23,1

V celém cvičení byli nejúspěšnější žáci ZŠ Národní, ve dvou případech potom odpověděli správně maximální počet žáků.

Cvičení 4

	správně ZŠ Národní %	správně ZŠ M. Jana Husa %	chybně ZŠ Národní %	chybně ZŠ M. Jana Husa %
zpívat	100	100	0	0
psát	92,3	84,6	7,7	15,4
obchod	92,3	100	7,7	0
role	76,9	69,2	23,1	30,8
vozit	96,2	92,3	3,8	7,7
jíst	80,8	69,2	19,2	30,8
chvíle	84,6	84,6	15,4	15,4
koření	73	76,9	27	23,1

Ve čtvrtém cvičení zaměřeném na skloňování podstatných jmen a časování sloves byli více úspěšní žáci ZŠ Národní, a to při určování slov „psát, role a vozit“, která měli napsat v požadovaném tvaru. Ve dvou případech měly oba ročníky stejný počet chyb.

V 5 třídách získali žáci v průměru z obou škol

Číslo otázky	Průměrný dosažený počet bodů	Možné maximum
1	2	3
2	12,7	16
3	4,4	6
4	6,9	8

Výsledkově byli lepší žáci 5. tříd ZŠ Národní Prachatice s celkovým počtem bodů 26,3 na jeden test, v ZŠ MJ Husa v Husinci dosáhli 25,6 bodu

Srovnání žáků škol podle pohlaví

Chlapci 4. třída

Název školy	Počet žáků	Celkem bodů	Průměrně 1 žák/test
ZŠ M. J. Husa Husinec	15	390	26
ZŠ Národní Prachatice	15	372	24,8

Dívky 4. třída

Název školy	Počet žáků	Celkem bodů	Průměrně 1 žák/test
ZŠ M. J. Husa Husinec	8	219	27,3
ZŠ Národní Prachatice	14	366	26,1

Chlapci 5. třída

Název školy	Počet žáků	Celkem bodů	Průměrně 1 žák/test
ZŠ M. J. Husa Husinec	3	69	23
ZŠ Národní Prachatice	9	242	26,9

Dívky 5. třída

Název školy	Počet žáků	Celkem bodů	Průměrně 1 žák/test
ZŠ M. J. Husa Husinec	10	259	25,9
ZŠ Národní Prachatice	17	443	26,1

Ve srovnání 4. tříd získali více bodů žáci ZŠ MJ Husa Husinec.

Ve srovnání 5. tříd získali více bodů žáci ZŠ Národní Prachatice.

Srovnání obtížnosti jednotlivých otázek dle výsledků testu

4. třídy

Číslo otázky	Průměrný počet bodů/maximum	Procent (%)
1	5,6/8	70
2	5,15/7	73,6
3	3,5/4	87,5
4	3,5/4	87,5
5	7,1/12	59,2
Průměrně získaných %		75,6

Největší obtíže měli žáci s otázkou číslo 5 („U podstatných jmen *městem, sloupu, meče* určete pád, číslo, rod a vzor.“), kdy získali v celkovém hodnocení jen 59,2 %.

5. třídy

Číslo otázky	Průměrný počet bodů/maximum	Procent (%)
1	2/3	66,7
2	12,7/16	79,4
3	4,4/6	73,3
4	6,9/8	86,3
Průměrně získaných %		76,4

Největší obtíže měli žáci s otázkou číslo 1 („V prvních dvou větách v textu vyhledejte slovesa. Vypište je.“), kdy získali v celkovém hodnocení jen 66,7%.

V porovnání zvládnutí jednotlivých otázek byli procentuálně lepší žáci 5. tříd, kteří měli test zvládnout v průměru na 76,4%.

Pozn. autora: Veškeré uvedené hodnoty byly zaokrouhlovány na jedno desetinné místo.

VI. ZÁVĚR

Diplomová práce je věnována problematice výuky tvarosloví na prvním stupni základních škol. Jelikož se jedná o látku pro jazykové vzdělání podstatnou, je velmi důležité věnovat jí ve výuce především dostatek času a také hledat účinné metody práce v hodinách českého jazyka.

Úvodní kapitola probírá podrobně otázku tvarosloví a slovních druhů na základě odborné literatury. Snahou bylo podat jasný a srozumitelný výklad, který by mohl být užitečný učitelům pro hlubší poznání dané problematiky.

Didaktická část vychází z dostupné metodické literatury. Poukazuje na význam učiva tvarosloví na 1. stupni ZŠ.

Třetí celek je zaměřen na podrobný rozbor tří sad učebnic pro 2. – 5. ročník ZŠ od nakladatelství Alter, Nová škola a SPN, a. s. .

Čtvrtou část tvoří výzkum. Ten ukazuje, jak žáci vybraných škol ovládají látku o tvarosloví a slovních druzích. Podle toho, jak byl výzkum koncipován, jsem u některých cvičení předpokládala větší úspěšnost při jejich řešení, než potom ve skutečnosti byla. Výzkum dokazuje, že učivo o slovesech je pro žáky náročné, je třeba mu věnovat náležitou pozornost ve všech fázích výuky.

Výzkumy jsem vyhodnotila a uvedla do přehledných tabulek, ke kterým jsem podala stručné slovní doplnění.

Učivo o tvarosloví nelze na 1. stupni ZŠ považovat za zcela probrané a procvičené. Pokračuje se v něm dále na 2. stupni ZŠ a některé problémy přechodů slovních druhů a problematiku tvarosloví mohou žáci pochopit až na střední škole.

VII. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. Brabcová, R. a kolektiv: Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy, SPN, Praha 1990
2. Čechová, M. a kolektiv: Čeština – řeč a jazyk, ISV nakladatelství, Praha 1996
3. Čechová M., Styblík, V.: Didaktika češtiny, SPN, Praha 1989
4. Čechová, M.: Komplexní jazykové rozbory, Praha, SPN 1992
5. David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001
6. Dvořáková, Z., Styblík, V., Ondrášková, K.: Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 2. ročník ZŠ. SPN, a. s., Praha 1998
7. Dvořáková, Z., Styblík, V., Ondrášková, K.: Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 3. ročník ZŠ. SPN, a. s., Praha 1998
8. Dvořáková, Z., Styblík, V., Ondrášková, K., Buriánková, M.: Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 4. ročník ZŠ. SPN, a. s., Praha 1998
9. Dvořáková, Z., Styblík, V., Ondrášková, K.: Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 5. ročník ZŠ. SPN, a. s., Praha 1999
10. Hauser, P., Ondrášková, K.: Základy didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň základní školy, Brno 1991
11. Havlová, I., Štěrbová, L., Schneiderová, E.: Český jazyk A pro studující učitelství 1. stupně ZŠ a Spot (fonetika, morfologie, lexikologie), Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 1999
12. Havránek, B., Jedlička, A.: Stručná mluvnice česká, Fortuna, Praha 2002
13. Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J.: Čeština pro učitele, VADE MECUM BOHEMIAE, s. r. o., 2002
14. kol.: Mluvnice češtiny /2/. Tvarosloví. Praha, Academia 1986
15. Příruční mluvnice češtiny, Praha, Lidové noviny 1995
16. Styblík, V., Čechová, M., Hlavsa, Z., Tejnor, A.: Přehledná mluvnice češtiny pro základní školy, FORTUNA, Praha 1992
17. Šmejkalová, M.: Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 2. ročník základních škol, SPN, a. s., Praha 2007

UČEBNICE

1. Buriánková, M. a kolektiv: Pracovní sešit k učebnici Český jazyk 2 pro základní školy, SPN, a. s., Praha 2006
2. Čechura, R.: Český jazyk 4, Alter, s. r. o., VŠEŇ, Praha 1996
3. Dvorský, L.: Český jazyk 3, Alter, s. r. o., VŠEŇ, Praha 1995
4. Hošnová, E. a kolektiv: Český jazyk 2 pro základní školy, SPN, a. s., Praha 2006
5. Chýlová, H., Janáčková, Z., Minářová, E., Zbořilová, J.: Český jazyk – Učebnice pro 5. ročník, Nová škola, Brno 1998
6. Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O.: Učebnice pro 2. ročník – Český jazyk 2 – Moje česká řeč, Nová škola, Brno 1998
7. Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 3. ročník – Český jazyk 3 – Česká řeč a pravopis, Nová škola, Brno 1999
8. Janáčková, Z., Mühlhauserová, H., Příborská, O., Zbořilová, J.: Učebnice pro 4. ročník – Český jazyk 4 – Český jazyk slovem i písmem, Nová škola, Brno 1999
9. Nováková, Z.: Český jazyk 2, Alter, s. r. o., VŠEŇ, Praha 1994
10. Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K: Český jazyk pro 2. ročník ZŠ, SPN, a. s., Praha 2003
11. Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K: Český jazyk pro 3. ročník ZŠ, SPN, a. s., Praha 2005
12. Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K: Český jazyk pro 5. ročník ZŠ, SPN, a. s., Praha 2004
13. Styblík, V., Dvořáková, Z., Ondrášková, K: Český jazyk pro 4. ročník ZŠ, SPN, a. s., Praha 2004
14. Štroblová, J.: Český jazyk 5, Alter, s. r. o., VŠEŇ, Praha 1996

VIII. PŘÍLOHA

1. Testy žáků z výzkumu

2. Vymezení českého jazyka vzdělávacím programem Základní škola a Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání